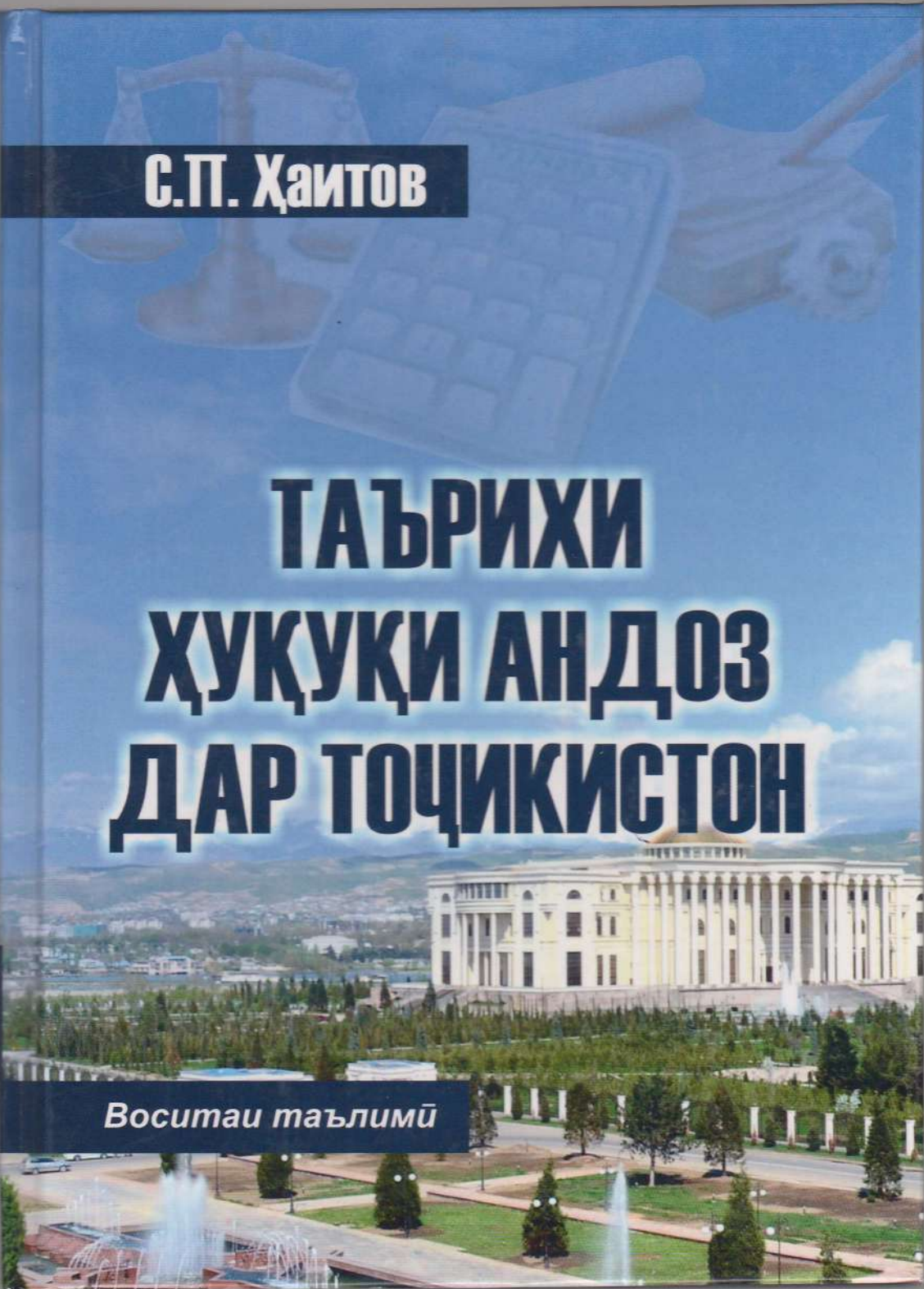

С.Т. Ҳайтов

ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ ДАР ТОҶИКИСТОН

Воситаи таълимӣ

504w 906

ДОНИШКАДАИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Ба 20-солагии Ваҳдати миллий
ва соли ҷавонон бахшида шудааст

ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДӢЗ ДАР ТОҶИКИСТОН

(нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XXI)

Воситаи таълимӣ

Душанбе
«Ирфон»
2017

УДК 34.038 (091)(575.3)

ББК 67.3 (2 Тоҷик)

Х-21

Мукарири:

Исмоилов Ш.М. - д.и.х., профессор кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва
молиявӣ Донишқадаи молия ва иқтисоди
Тоҷикистон

Буриев И.Б. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

Муҳаррири техникӣ – Давлатов Ф.С.

Таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон (нимаи дуюми асри
XIX - ибтидои асри XXI): Воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни соҳаи
ҳуқуқ ва иқтисод. / Зери таҳрири умумии Арбоби хизматнишондодаи
илм ва техникаи ҚТ, Академики АИ ҚТ доктори илмҳои ҳуқуқ, про-
фессор Тоҳиров Ф.Т. – Душанбе.: «Ирфон», 2017. – 160 саҳ

Воситаи таълимии Таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон (ни-
маи дуюми асри XIX – ибтидои асри XXI) дар ҷаласаи Шӯрои илмӣ –
методии Донишқадаи молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон аз 23 декабри
соли 2016 № 5/3 тасдиқ карда шудааст.

Воситаи таълимии мазкур нахустин воситаи таърихӣ-ҳуқуқист, ки
масъалаҳои ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон, бахусус (нимаи дуюми асри XIX – ибтидои
асри XXI)-ро дар бар гирифта, барои омӯзиши таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон
имконият медиҳад. Мақсади асосии он - ёри расонидан ба хонанда доир ба аҳуди-
ноши ҳуқуқи андоз, мафҳум ва моҳияти он, марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва
қонунгузори андоз, даврбандии қонунгузори андоз, қонунгузори андо-
зи Тоҷикистон қабл аз Шӯравӣ, давраи шӯравии рушди Тоҷикистон, масъалаҳои ташиқ-
кули қонунгузори андоз дар давраи баъди Шӯравӣ, истифодабарии самаранок
қонунгузори даврҳои пеши, Таърихи таҳия ва қабули қонунгузори кодификатсияи-
даи андоз ва муқаррароти асосии Қумхурии Тоҷикистонро метавонанд аз худ намо-
нд. Воситаи таълимӣ барои ўстодон, аспирантон, магистрон ва донишҷӯёни
иқтисосҳои ҳуқуқшиносӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳамчунин барои кормандони соҳаи
андоз, ки дар масъалаҳои ҳуқуқи андоз ишроқи мушқӣ мекананд, таҳия шудааст.

X 1201000000 – 274
M501(12) – 2017

ISBN: 978-99975-0-742-6

© Ҳайтов С.П., 2017

Мундариҷа:

Сарсухан.....	5
Боби 1. Марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва қонунгузори андоз дар Тоҷикистон.....	10
1.1. Даврбандии қонунгузори андоз.....	10
1.2. Қонунгузори андоzi Тоҷикистони тошӯравӣ.....	27
1.3. Қонунгузори андоз дар давраи шӯравии рушди Тоҷикистон.....	43
Боби 2. Масъалаҳои ташаққули қонунгузори андоз дар давраи баъдишӯравӣ.....	69
2.1. Истифодабарии муваққатии қонунгузори андоzi давраи пешин.....	69
2.2. Таърихи таҳия ва қабулкардани қонунгузори кодификатсияишудаи андоз ва муқаррароти Кодекси андоzi Қумхурии Тоҷикистон.....	89
Боби 3. Масъалаҳои ташиқули қонунгузори андоzi Қумхурии Тоҷикистон.....	116
3.1. Истифодабарии таҷрибаи хориҷӣ дар қонунгузори андоzi Қумхурии Тоҷикистон.....	116
3.2. Самтҳои дурнамоии тақмили Кодекси андоzi Қумхурии Тоҷикистон.....	132
Хулоса.....	147
Намудҳои андоzu уҳдадорихое, ки дар Аморати Бухоро дар давраи асри XIX то соли 1920 месупориданд.....	153

Дар воситаи таълими ихтисороти зерин истифода шудааст:

ААИ – Андоз аз арзиши иловашуда
ВДПД ҚТ – Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ВМБК – Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ
ИЧШС – Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
КМ РКП (б) Бюрои таъкили ПК (б) Ўзбекистон дар **ҶМШС Тоҷикистон** - Ҷумҳурии Марказии Инкилобии Ҳизби Коммунистии (болшевикони) Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон
КХМ ҚТ – Кодекси Хукуквайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҚЧ ҶМШФСР – Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Руссия
КИМ ШН - Ҷумҳурии Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Назирони Халқӣ
КИМ - и Бухоро – Ҷумҳурии Иҷроияи Марказии Бухоро
КМ ХҚБ – Ҷумҳурии Марказии Ҳизби Коммунистии Бухоро
ҚФД (ЧДК) - Комиссияи фавқуллодаи диктатории Ҷумҳурии Иҷроияи Марказии оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ
КИМ ҶМШСТ – Ҷумҳурии Иҷроияи Марказии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон
НБО – Неругоҳи Барқии Обӣ
ҶХШБ – Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро
ҶМШФСР – Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Руссия
ҶМШС Туркистон – Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон
ҶШС Ўзбекистон ва ИЧШС – Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон ва Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИЧШС - Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
 м. – моддаи
 ниг. – нигар

Сарсухан

Сиёсати андоз ва ҳукуки андоз дар ҷаъолияти ҳар давлат нақши муҳим бозида, заминаи шаклу усулҳои танзими ҳукукии андозбандӣ бо сатҳи рушди иқтисодии ҷомеа робитаи зич доранд.

Дар Тоҷикистон то ҳанӯз таҳқиқоти комплексии марбут ба таҳлили рушди таърихӣ қонунгузории андоз ва хусусиятҳои асосии он дар давраи то шӯравӣ, шӯравӣ ва пасо шӯравии рушди ҷумҳурии гузарида наҷудааст. Барои баҳо додан ба вазъияте, ки дар соҳаи қонунгузории андоз ба амал омадааст, таҷрибаи таърихӣ рушди муносибатҳои ҳукуки андозии давлати миллии тоҷиконро таҳқиқу ҷамбасти кардан лозим аст.

Зимнан қайд бояд намуд, ки аҳамияти илми ва амалии тадқиқоти таърихӣ ҳукукии андоз ба рушди ҷомеа ва давлат дар давраи гузариш ва хусусан ҷомеа ва давлат дар ҳамин рағанд ба хусус муносибатҳои андоз ва қонунгузории андоз бузург ва ба назар мерасад, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо аз гузашта сабақ гирифта шавад, балки таҷрибаи давраи гузашта ба манфиати имрӯзу фардо мавриди муқоисаву истифода қарор гирад.

Эълонияи Истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ боиси боло рафтани нақшу аҳамияти қонунгузории андоз дар танзими давлатӣ ва сиёсати давлатӣ гардида бо мурури ташкили муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон андозҳо аз василаи ночизи ҷамъоварии даромади давлат ба фишанги ҷиддии танзими давлатӣ мубаддал гаштаанд. Имрӯз андозҳо на танҳо яке аз манбаъҳои асосии даромади давлат ҳастанд, балки боз баҳри танзими ҳукукии ҷараёнҳои иқтисодӣ ва таъмини қафолатҳои Конституцияи давлат истифода бурда мешаванд. Ҳамин далел муайянкунандаи таъинот ва масъалаҳои тақмили қонунгузории андозии Тоҷикистон ва ҳам аҳмияти воситаи таълимии мазкур мебошад.

Ҳамамон қонунгузории андозии кишвар то ҳол номукамал боқӣ монда тақмили ҷидди ро талаб дорад. Ҳанӯз масъалаҳои ташаққул ва ҷаъолияти қонунгузории андозии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба қадри кофӣ омӯхта ва таҳия наҷудаанд, принсипҳои ҳукукии рушду ислоҳоти низоми андоз амалан қариб таҳия наҷудаанд.

Агар дар мавриди танзими андоз дар муносибатҳои ҳукукии иқтисодӣ дар ҷамъият ҳарф занем, чунин таҷриба ҳам дар иқтисоди ислонӣ ва ҳам дар кишварҳои мутараққии Ғарб, ки собиқаи бисёрас-

Пахлуҳои таърихию ҳукукии андозбандӣ дар Иттиҳоди ҚШС, кишварҳои ИДМ, аз ҷумла дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза дар асари олимони рус ва тоҷик Азизкулова Г.С., Архипкин И.В., Буриев И.Б., Исломов С., Куксин И.Н., Маряхин Г.Л., Мотилевский С.А., Молчанов А.Г., Покровский С.А., Попов В.Г., Сотиров Р.Ш., Тоҳиров Ф.Т., Улужоҷаева Х.Р., Чистяков О.И., Черник Д.Г. ва дигарон баррасӣ шудаанд.² Принсипҳои ва хусусиятҳои андозбандии исломӣ дар

экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. - / Дар кит.: Очерки истории Советского Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 1981; Исломов С. Очерки истории экономической мысли таджикского народа эпохи феодализма. - Душанбе: Издательство "Нодир", 2002; Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикистосиздат, 1954; Негматов Н. Таджикиский феномен: история и теория. - Душанбе: Издательство "Оли Сомон", 1997; Малжисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX-начале XX века. Душанбе-Алма-Ата-1967г.; Пирумшоев Х. История изучения восстания Во-се. Социально-экономические предпосылки восстания. Душанбе, 1992; Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. Душанбе: Изд. ТГНУ, 1998; Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1. 1917-1929гг. - Душанбе: Изд-во «Амри илм», 2001; Налоги: Учебн. пособие. - Под ред. Д.Г. Черника. - М.: Финансы и статистика, 1997; Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древнейших времен до начала 20 в.). - Душанбе: Изд-во «Деваштич», 2007.

² Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. - Автореф. дисс... канд. экон. наук. - М., 2001; Буриев И.Б. Государство и право таджиков в составе монгольской империи (XIII-XIV вв.). // Актуальные проблемы развития законодательства РТ: История и современность, отв. ред. д.ю.н. Ш.М. Менглиев и к.ю.н. И.Б. Буриев. - Вып. 2. - Душанбе, 2002; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 2007; Гайдар Е.Т. Власть и собственность: Смуты и институты. Государство и эволюция. - СПб.: Норма, 2009; Годме П.М. Финансовое право, - М., 1978; Джаббаров Р.Т. Направления налогового регулирования в Таджикистане. Душанбе, 2001; Куксин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003; Моряхин Г.Л. Налоговая система СССР М., 1952; Мотилевский С.А. Налоги СССР за 10 лет. Казань, 1927; Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Питиргорск, 2000; История государства и права СССР. / под ред. С.А. Покровского. Часть 1. - М.: Госюриздат, 1959; Попов В.Г. Крестьянские налоги в 40-е годы. / Социологические исследования, 1997, №2; Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиясет-намэ». - Душанбе, 1999; История отечественного государства и права. Ч.1. / Под ред. О.И. Чистякова. - М.: Юристъ, 2003; Улужоҷаева Х.Р. Налоги и налогообложение: Учебник-Душанбе: Ирфон, 2003; Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (до-советский период). Составитель - Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998.

раи ислоҳоту тақмилу низомҳои андоз, тадбирики принсипи худандозбандӣ, таҷрибаи истифодаи андозҳо ба сифати танзимгари рафтори субъектҳои соҳибкорӣ доранд, вучуд доранд.

Илми ҷаҳонии ҳукуқӣ ва иқтисодӣ аллакай концепсияву василаҳои озмудаи умумии андозро таҳия намудааст, ки барои муайян намудани оқибатҳои мусбиро манфии онҳо бо таваҷҷуҳ ба вазъи фароҳамомадаи иқтисодӣ, мувофиқат бо соҳаҳои дигари қонуноғзорӣ, худшиносии аҳоли ва рафтори субъектҳои хоҷагидор кумак мекунад.

Ин таҷрибаи андозбандӣ ва дониши омӯхтаи назариявӣ бо муваффақият дар кишварҳои муттараққии бозорӣ истифода шуда истодаанд. Ба назари мо, истифодаи таҷрибаи (собиқаи) мавҷудай таърихи қонунгузории андоз ва дониши назариявӣ амалии ҳукуқӣ кишварҳои хориҷ дар соҳаи танзими ҳукукии андозбандӣ ва дар ҷараёни ислоҳоти иқтисодии ҳукукии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ ҳоҳад буд. Дар навбати худ истифодаи онҳо барои сарфа кардани вақт баҳри қустуҷӯи низомии самаранокӣ андозбандӣ имкон медиҳад, ки чунин низоми фароияти соҳибкоронро ҳавасманд намуда, барои рушди бо суръату азнавсозии низомии иқтисодии кишвар шароит фароҳам оварад.

Бо таваҷҷуҳ ба андешаҳои боло зикргардида омӯзиши эҷодкоронаи таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи назарияи танзими ҳукукии андозбандӣ ва дурнамои тақмили он ҳамчун яке аз аломатҳои қадимтарину ҷудонапазирӣ давлатдорӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти хос дорад.

Осори илмӣ ва манобеи таърихӣ зиёди мансуб ба давраи тошӯравӣ, ки баъзе аз онҳо дар шакли дастанвис то ба мо расидаанд, ба ҷиҳатҳои алоҳидаи таърихи танзими ҳукукии андозбандӣ бахшида шудаанд. Масъалаҳои андозбандӣ дар васоити таълими оид ба хусусиятҳои таърихию иқтисодии рушди Тоҷикистон, ки ба қалами олимони барҷаста – Бартольд В.В., Бойматов П., Гафуров Б.Г., Искандаров Б.И., Кисляков Н.А., Маҷлисоев О., Негматов Н., Пирумшоев К., Эшонкулов У. ва дигарон тааллуқ доранд, инъикос ёфтаанд.

¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963; Бойматов П. Шриши Махмуди Тороби. Душанбе, 1992; Гафуров Б.Г. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Ҷилд 1, нақш 2 – Душанбе: Ирфон, 1989; Гафуров Б.Г. Тоҷикон. Кит. 2. - Душанбе: Ирфон, 1989; Дониш, 2008 (тадж.); Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960; Искандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-

асарҳои Беккин Р.Н., Садрулдин Ислоҳӣ, Сиддиқӣ М.М., Сюкяй-нен Л.Р., Мавлоно Муфти Мухаммад Шафӣ, Холиқов А.Ғ., Шаҳобӣ М. ва дигарон таҳқиқ қарда шудаанд. Ҷиҳатҳои муосири андозбандӣ ва ҳукуки андоз то андозае дар осори Асроров И.А., Бризгалин А.В., Исмаилов Ш.М., Пансков В.Г., Петров Г.В., Пепеляев С.Г., Поляк Г.Б., Порохов Е., Раҳимов Р.Х., Русянцев А.В., Синелников С., Султонов Б.С., Танҷӣ В., Юткина Т.Ф. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд³.

Аммо то ҳол дар хусуси таҳқиқи маҷмӯӣ ба масъалаҳои ҳукуки андоз, хусусан дар давраҳои тошӯравии шӯравии рушди ҷумҳури таҳқиқоти маҷмӯӣ таърихӣ ҳукуқӣ гузаронида нашоудааст, ва ин сабаби таълифи васоити таълимии мазкур мебошад, ки то андозаи муайяне ин ҳолатҳоро барои ошно гардидан ба донишҷӯён, магистрҳо ва муҳаққиқони соҳаи муҳталиф бояд равшан созад.

Мақсад аз таҳияи воситаи таълимии мазкур ин таҳлили раванди ташаққули низомии миллии андоз, ошкор намудани хусусиятҳои ташаққули қонунгузории андоз ва марҳалаҳои муҳталифи рушди таърихӣ давлати тоҷикон, пеш аз ҳама — дар даврони шӯравӣ ва баъди шӯравӣ, инчунин таҳияи тавсияву пешниҳодҳо оид ба тақмили заминаи қонунгузории амалкунандаи низомии андозии кишварамон бо назардошти суннатҳои миллию таърихии Тоҷикистон ва менталитети (хувияти) аҳолии он мебошад.

Мувофиқи мақсади зикргардида мо барои таҳияи воситаи таълимии мазкур вазифаҳои зеринро гузоштем:

³ Налоги и налоговое право: Учебное пособие /Под ред. А.В. Брызгалова. М., 1998; Исмаилов Ш.М., Джабборов Р.Т. Курс налогового права. -Душанбе: изд. «Конуният», 2002; Налоговое право: Учебник. -Под общ.ред.-ра юрид.наук, проф. Исмаилова Ш.М. -Душанбе: Издательство «Конуният», 2003; Основы налогового права. -Под ред.С.Г.Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995; Проблемы налоговой системы России: теория, опыт, реформа. М.:ИЭПП, 2000; Рахимов Р.К. К вопросу о финансово - кредитных рычагах развития экономики Таджикистана. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2005.-№ 2; Рахимов Р.К., Асроров И.А. Перспективные формы интеграции экономики Республики Таджикистан в рамках единого экономического пространства Центральной Азии. -Известия Академии наук Республики Таджикистан. - Серия: Экономика и политология, №4, 2001; Синелников С. и др. Проблемы налоговой реформы в России: анализ ситуации и перспективы развития. М., 1998; Танзи В. Налогово-бюджетная политика в странах с экономической переходного периода. Вашингтон: МВФ, 1993 (б); Ябуганов А.А. Правовое регулирование природоресурсных платежей. -Москва-Курск: Курск.гос.ун-т, 2009.

- асоснок намудани марҳалаҳои асосии рушди қонунгузории андоз дар Тоҷикистон;

- аз ҷиҳати таърихӣ омӯхтани нақшу мақоми андозҳо дар идораи давлатӣ, инчунин хусусиятҳои танзими ҳукуки андозбандӣ, ки дар мавзёоти аз ҳам ҷудои Тоҷикистони имрӯза дар давраи то шӯравии рушди кишвар дар ҳайати аморати Бухоро ва империяи Руссия вучуд доштанд;

- муайян намудани хусусиятҳои танзими ҳукуки андозбандӣ дар давраи шӯравии таърихи Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро, инчунин мақому нақши қонунгузории андоз дар танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ;

- ошкор сохтани хусусиятҳои истиқрори қонунгузории андоз дар доираи давлатдорӣ миллий яъне Тоҷикистони мухтор (дар ҳайати собиқ ҶШС Ўзбекистон ва ИҶШС), сипас ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС;

- ошкор намудани принципу усулҳои асосии танзими ҳукуки андозбандӣ, ки дар кишварҳои муттараққии Ғарб ташаққул ёфтаанд, ҳамчун заминаи эҳтимоли баҳри тақмили қонунгузории миллий дар соҳаи андозбандӣ;

- асоснок намудани марҳалаҳои замонӣ, хусусиятҳои истиқрори рушди қонунгузории муосири андоз дар Тоҷикистон дар шароити истиқлоли давлатӣ;

- таҳия намудани пешниҳодҳо оид ба таққиму тақмили минбаъдаи қонунгузории андоз дар Тоҷикистон.

БОБИ 1. Марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва қонунгузории андоз дар Тоҷикистон

1.1. Даврабандии қонунгузории андоз

Давраҳои таҳқиқшавандаи таърихи қонунгузории андоз ба усули комплекси таърихӣ – назариявие асос ёфтааст, ки умдаи онро омилҳои дараҷаи рушди давлатдорӣ миллий ва суботи нисбии муносибатҳои давлатӣ, аз ҷумла муносибатҳои андоз ташкил медиҳанд.

Дар ин замина мо давраи зерини қонунгузории андоз ва муносибатҳои андозро дар Тоҷикистони таърихи мавриди омӯзиш қарор додаем то ин ки ба мо имкон диҳад, ки дар ин давра тағйироти ҷиддии низоми сиёсӣ иқтисодӣ давлат, аз ҷумла низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз ва тағйироти қонунгузории соҳаро, ки ҷиғуна ба амал омадааст дар алоҳидагӣ аз ҳам ҷудо қардани онро осон намояд. Ҳамзамон мавриди омӯзиш ва тадқиқот қарор долани давраҳои таҳқиқшаванда барои бехтар фаҳмидани арзёбӣ қардани ҳуқуқӣ андоз, низоми ва муносибатҳои он мебошад.

Масъалаи муҳими таҳқиқи таърихӣ ҳуқуқӣ андозбандӣ ва қонунгузории андоз дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза вучуддошта даврабандӣ тағйиротҳое мебошанд, ки дар он рӯй додаанд. Дар адабиётӣ илмӣ, аз ҷумла аз ҷониби муаллифони тоҷик усулҳои гуногуни даврабандӣ пешниҳод қардиданд: усули иқтисодӣ, таърихӣ ва мантиқӣ⁴. Усули иқтисодӣ бо даврабандии таърихи андозбандии во-баста ба объекти андозбандӣ (қаламрав, даромад, ҳавлӣ ва ғ.) алоқаманд аст. Усули таърихӣ ба давлатҳое, ки қаламрави Тоҷикистони муосир ба ҳайати онҳо шомил буд, ё дараҷаи рушди механизмҳои ҷамъоварии андоз иртибот дорад. Усули мантиқӣ даврабандӣ бо тағйирёбии таърихӣ хусусиятҳои андозбандӣ ва нишондиҳандаҳои он алоқаманд аст.

⁴ Азизкулова Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан. - Душанбе, 1995. -С.11-12; Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). - Душанбе: Ирфон, 2008. -С.66; Негмагов Н.Н. Таджикиский феномен: теория и практика. -Душанбе, 1997. -С.40-43; Рязанцев Д.Б. Налоговая система России во второй половине XIX – начале XX веков. -Дис... канд.юр.наук. - М., РГБ, 2003. -С.14; Халиков А.Г. История государства и права Таджикистана. - Душанбе. -2002. Ч.1.-С.8.

Даврабандии (пешниҳодшавандаи) таърихи қонунгузории андоз ба усули комплекси таърихӣ – назариявие асос ёфтааст, ки асоси онро омилҳои дараҷаи рушди давлатдорӣ миллий ва суботи нисбии муносибатҳои давлатӣ, аз ҷумла муносибатҳои андоз ташкил медиҳанд.

Дар ин замина мо даврабандии зерини қонунгузории андоз ва муносибатҳои андозро дар Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

1. Пайдоиш ва рушди муносибатҳои андоз дар давраи қабл аз ташкили давлатдорӣ тоҷик – давлати Сомониён (то а. IX);

2. Низоми андози нахустин давлати асримиёнагии тоҷик – давлати Сомониён (а. IX – X);

3. Хусусиятҳои танзими ҳуқуқӣ андозбандӣ дар давраи давлатдорӣ бесубот (асри XI – нимаи дуюми асри XIX);

4. Низоми андоз дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза дар давраҳои ғасби Осиёи Миёна аз тарафи империяи Россия (нимаи дуюми асри XIX – то ибтидои асри XX);

5. Марҳалаи шӯравии рушди андозбандӣ ва ҳуқуқӣ андоз дар Тоҷикистон (ибтидои асри XX – то соли 1991);

6. Марҳалаи пасошӯравии таърихи андозбандӣ ва қонунгузории андоз, ки давраи аз санаи бо эълумияи Истиклолияти давлатии Тоҷикистон оғоз қардид то ба имрӯз давом дорад.

Се марҳилаи охири таърихи қонунгузории андоз фарогири мавзӯи тадқиқоти мазкур мебошанд, аз ин рӯ мавриди таҳлили ва сеътар қарор дода шудаанд.

Албатта, даврабандии пешниҳодшудаи рушди андозбандӣ ва қонунгузории андози Тоҷикистон бенуқсон нест. Вале он имкон медиҳад то давраҳои таърихӣ, ки дар давоми онҳо тағйироти ҷиддии низоми сиёсӣ иқтисодӣ давлат, аз ҷумла низоми муносибатҳои андоз ва тағйироти қонунгузории андоз ба амал омадааст, аз ҳам ҷудо қарда шаванд. Ин даврабандӣ барои бехтар дарк намудани арзёбӣ қардани ҳуқуқӣ андоз дар давороне, ки барои тадқиқот дар доираи воситаи таълимии мавриди истифода қарордошта интихоб қардидаст, му-соидат менамояд.

Пайдоиш ва рушди муносибатҳои андоз дар давраи пеш аз ташкили давлатдорӣ тоҷикон – давлати Сомониён (то асри XIX). Андозбандӣ ҳамчун ҷамъоварии даромадҳо ба манфиати давлат дар қаламрави Тоҷикистони муосир ва давлатҳои бостони Осиёи Миёна, мисли дигар мамлики ҷаҳон, ҳамзамон бо истиқрору рушди давлат

ва муносибатҳои давлатӣ, гузариш ба тарзи ҳаёти муқимӣ ва рушди зироаткорӣ пайдо шуда ва инкишоф ёфтааст. Дар марҳалаҳои қадимтарини истиқрори давлатдорӣ даромадҳои давлат асосан аз ҳисоби амволи давлатӣ, ғанимати ҷанг ва дигар даромадҳо ташакул меёфтанд.

Китоби муқаддаси дини зардуштӣ «Авесто», ки то ба замони мо пурра нарасидааст, ёдгории муҳими ҳатгӣ таърихи қадимтарини Осиёи Миёна дар ҳазорсолаи I пеш аз мелод мебошад⁵. Дар он таркиби сохти давлатӣ - иҷтимоии ҷамъият дар давлати Мод, муносибатҳои қавмӣ ва тақсимои ҷамъият ба синфҳо, муносибатҳои асосии молумулқӣ инъикос ёфтаанд.

Аввалин муносибатҳои ҳуқуқӣ барои онвақт инкишофёфта дар соҳаи андозбандӣ дар қаламрави Осиёи Миёна дар асрҳои IX-VII пеш аз мелод бо пайдоиши давлати Ҳахоманишиён ба миён омадаанд. Бино ба маълумоти маъхазҳои ҳатгӣ дар ҳамин давра ҷамъовариҳои андозҳо ба ғайри давлат оғоз ёфт. Тамоми раият, ба истиснои ҳарбиён, андоз месупориданд. Рӯҳониён ҳам баробари дигарон андоз меоданд⁶.

Ҷамъовариҳои андозҳо ғайридавати муҳимтарини мақомоти давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Мувофиқи ислоҳоти андозии Дорой I ҳар сатрапия ухладор буд, ки андози солоноро пулакӣ ба андозаи муқараршуда пардохт намояд. Ба ғайр аз ин, андозҳо ба шакли хирочи натуралӣ (табӣ), яъне бо ғалла ё маҳсулоти қосибӣ пардохта мешуданд. Илова бар ин, бочҳои дохилӣ ва андози роҳ вучуд дошт. Бори вазнинтарин барои аҳолии сафарбар намулдани сарбозон ба лашкари Ҳахоманишиён буд⁷.

Ҷамъовариҳои андоз ба таври зайл роҳандозӣ шуда буд: «Осиёи Миёна ҳамчун қисми давлати Ҳахоманишиён, ки ба чор сатрапия тақсим шуда буд. Ба қавли Ҳеродот, қабिलाҳои кӯчии сокини соҳилҳои баҳри Каспӣ, ба ҳайати сатрапияи XI дохил буданд ва ҳар сол ба маблағи 200 таланти нуқрагии бобулӣ (1 талант баробари 30 килограмм нуқра буд) хироч месупурданд. Хоразм, Сугд ва Порт сатрапияи

⁵ Авеста: Избранные гимны. - Душанбе: Адиб, 1990. - С.175.

⁶ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.23.

⁷ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93.

XVI - ро ташкил медод ва 360 - талант мепардохтанд. Бохтар сатрапияи XII - ро ташкил медоданд ва 360 талант месупорид. Ниҳоят, сакоихо ба сатрапияи XV шомил буданд, ки он 250 талант андоз медод⁸.

Аз дидгоҳи ҳуқуқӣ андозӣ муосир, ин аз як сӯ дараҷаи баланди рушди сохтори давлатии идора, муайянии микдори ухладорҳои андоз, мавҷудияти низоми муташаққили ҷамъовариҳои андозҳо дар давлат, мушаххасияти ухладорҳои андоз, намуноҳои андозу андозсупорандагон, аз сӯйи дигар аз ҷониби давлат истифода гардидаи тартиби танҳоии андозбандӣ, имконияти вайронкунии ҳуқуқи андозсупорандагон, имконоти васеъи сатрапияҳои вилоятҳо барои ҷамъовариҳои андозҳои иловагӣ ба ғайри худ ва хароҷоти зиёд оид ба ташкили андозбандиро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, мансубияти беш аз 200 - солаи Тоҷикистони таърихӣ ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён барои рушди ин минтақа аҳмияти бузург дошт, зеро ин ба ташаққулу таҳкими сохти давлатӣ ва идора, аз ҷумла андозбандӣ, рушди иқтисоди маданият, тавсеъи равишҳои тижоратию фарҳангӣ бо халқҳои дигар мусоидат кардааст.

Низоми фароҳамшудаи андозбандӣ, аз афти қор, ки дар доираи порча давлатҳои Ҳахоманишиён ташкил ёфта ва баъдан давлатҳои юнонию мақдунӣ, ба вучуд омада, ҳамчунин тохтутози ғунҳо ва пас аз ғасби Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо истифода бурда шудааст.

Дар охири асри VI - аввали асри VII дар натиҷаи истилои араб ва паҳншавии дини ягона - ислом, давлатҳои Осиёи Миёна ғасб ва ба ҳайати Хилофати Араб дохил карда шуданд.

Ҳамзамон бо дини ислом низоми ҳуқуқи феодалии динии маъруф ба ҳуқуқи мусулмонӣ қорӣ карда мешуд⁹, ки ҳамчунин маъноии андозбандиро, ки дар қаламрави Тоҷикистони қунунӣ мударрати қарнҳои зиёд, то истиқрори ҳокимияти шуравӣ амал кардааст, танзим менамуд.

Сабаби ин динӣ будани ин ҳуқуқ, робитаи ҷудопозири он бо идеологияи ислом мебошад, ки мударрати беш аз XIII аср дар Осиёи Миёна хусусан дар ҳудуди Тоҷикистони муосир на танҳо ба сифати низоми динӣ баромад кардааст, балки маҷмӯи ниҳодҳои буд, ки ҳаёти иҷтимоию маънавии ҷамъиятро фаро гирифта, ба сунатҳои

⁸ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93-94.

⁹ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. - Душанбе: Изд. ТТНУ, 1998. - С.32-33.

таърихӣ тасавуроти ахлокии одамон ва маишати онҳо таъсири амиқ расониданд.

Хукуки исломӣ (мусулмонӣ) ба таърихи рушди давлат ва хукуки як қатор кишварҳои Шарқ таъсири бузург расонидааст. Соҳаи амали он ҳамчун омил хукукӣ ва идеологӣ дар замони мо ҳам хеле васеъ боқӣ мемонад, сабабаш робитаи зичи хукуки исломӣ бо ислом ҳамчун низоми динӣ мебошад, ки то ҳоли ҳозир дар ҷаҳонбинии табақаҳои зиёдтари аҳолии ин кишварҳо аҳамияти ҳалқунанда дорад. Илова ба ин, аз тамоми динҳои ҷаҳонӣ дида, ислом ба давлату хукук қарибтар аст. Ҷузъи пайвасткунанда дар инҷо хукуки мусулмонӣ ва идеологияи хукукии исломӣ мебошанд.¹⁰

Дар мавриди андозбандии исломии давлатҳои ғасбардида шогирди наздиктарини илоҳиётшиносу Ҷаҳи барҷаста, асосгузори нахустин мазҳаби умдаи исломи сунӣ Абуҳанифа Нуъмон, ибни Собит аввалин Қозилоқузоти аҳли халифаи аббосӣ Ҳорунарашид – Абу Юсуф Якуб (асрҳои VIII – IX) гуфтаи халифари меорад: «Аллоҳ ба мо амвол, замин ва заминдорони онҳоро ғанимат додааст. Ман дар байни одамон амволи ба ғанимат гирифташонро тақсим намудам, панҷак, ҷане ғумси онро ба ҷои даркорӣ ирсол кардам, ман масъули ин ирсол мебошам. Ман тасмим гирифтам, ки замин ва зироаткоронро тақсим накарда, ба онҳо барои заминҳояшон хироч, барои ҳаёташон ҷизя меандозам, ки онҳоро бояд бипардозанд. Ин файъи (манбаъи кумаки давлатӣ) мутааллиқ ба тамоми мусулмонон – ҳам ҷанговарон, ҳам кудакон ва ҳам баъдиён хоҳад буд». ¹¹ Бояд таваҷҷӯҳ ба он кард, ки аллакай дар он марҳалаи таърих ташаққули бии мафҳуми бучети давлат оғоз ёфт, ки дар давлатҳои муосир минҷумла барои маблағгузори халлу фасли масоили иҷтимоӣ истифода бурда мешавад.

Дар солҳои аввал истилогарони араб ухдадории андозии заминҳои ғасбардашонро тибқи мушоҳидаҳо бо ҳокимони маҳаллӣ, ки ҳокимияти арабҳоро пазируфта, вазифаҳои фискалро иҷро мекарданд, муқаррар менамуданд. Нуктаи асосии ҳар як чунин муоҳида ин буд, ки аҳолии мутеъшуда хирочсупории пулакӣ ва натуралиро ба ухда мегирифт. Дар сурати риояи шарт арабҳо ухдадор мешуданд, ки

¹⁰ Сюкияйнен Л.Р., Мусульманское право. Вопросы теории и практики. - Москва: Изд. «Наука», 1986. - С.3.

¹¹ Абу Юсуф Йа'куб б. Ибрахим ал-Харадж (Мусульманское налогообложение). - СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. - С.44-45.

ҳаёту озодии сокинони маҳаллиро нигоҳ доранд (яъне онҳоро ғулом намекунанд), амволи онҳоро ба ғанимати сарбозони худ тақдир намедиханд, маъбадҳои онҳоро вайрон намекунанд ва ба масҷид мубаддал намесозанд, ба ибодату анҷомдиҳии маросими динӣ монеъ намешаванд. Аҳолии хирочдиҳандаи кишварҳои аз ҷониби арабҳо истилошуда ҳамчун аҳолии тахти пуштибонии онҳо қарор гирифта маҳсуб мешуд.

Табарӣ мурочиати ҳокими Марв ба истилогаронро иқтибос меорад: «Маро ба сулҳу созиш бо ту қабули ислом аз тарафи бобоям ва он некуно эҳтироме водор мекунад, ки ӯ аз подшоҳи шумо дидааст. Хуш омадед ва хуш бошед! Ман аз шумо даъват мекунам, то байни мо бо шарт ин ки ман ба шумо 60 ҳазор дирҳам хироч ҳоҳам доду шумо ҳокимияти маро бар он чи ки шоханшоҳ Хусрав ба бобои падарам додааст, мепазиред; аз ягон нафари хонаводаи ман хироч намеситонед ва хукумати марзбониро барои ба дигаре додан аз хонадони ман наметиред, сулҳ барқарор карда шавад. Агар ту инро ба ман ваъда диҳӣ, ман бо ту сулҳ мебандам».¹²

Ҳамин тавр, дар он замонҳо истилогарон андозхоро ҳамчун музб ба давлат бар ивази амалҳои хифозатии он, ҳамчун шарт ба тани сулҳ арзёбӣ мекарданд. Бинобар ин, тавре накл мекунанд арабҳое, ки зимни наздикшавии лашкари шох Ирақлий маҷбур шуданд аз Димишқу Хумс фирор кунанд, ба сокинони маҳаллӣ хирочҳои ахиран аз онҳо гирифташонро баргардониданд. Чунин кирдори бесобиқаву софдилона (аз нигоҳи суриягӣҳо) – и худро арабҳо чунин тавзеҳ медоданд, ки имкони хифзи одамони андозсупурдаро надоранд. Чунин фаҳмиши нақши андозҳо дар хукуки андозии муосир ташаққул ёфтааст.

Табарӣ матни чунин аҳдномаи хирочро меорад: «Ба номи Худо бахшояндаи муҳрубон! Ин номест, ки Сувайд Б. Муқаррон Рӯзбон Сул писари Рӯзбон ва сокинони Дехистон ва дигар сокинони Ҷурҷон медиҳад. Ба шумо пуштибонӣ дода мешавад, ки мо хифзи шуморо бар душ мегирем, ба шарт, ки шумо пардохти хирочи харсола (ҷизя) – ро ба андозаи имкони ҳеш, аз ҳар шахси болиғ ба зимма мегиред. Агар мо касе аз шуморо ба ёрии ҳарбӣ даъват кунем, ҷизияи ӯ ҳамин ёрии ӯст. Ба онҳо дахлнопазирии амвол, дин ва қонунҳояшон аҳо мегардад. Ҳеҷ кадоме аз инҳо тағйир дода нахоҳад шуд. Ин ба онҳо

¹² Беляев В.И., Большаков О.Г., Халидов А.Б. История аг-Табари. - Ташкент. Фан. 1987. - С.17.

дода мешавад то ҳамон гоҳе, ки онҳо хироч медиханд, мусофиронро роҳ менамоянд ва ба мусулмонон сарпаноҳ медиханд. Ва бигзор аз ҷониби онҳо бадбинӣ ва хиёнат нашавад. Ба касоне, ки дар байни онҳо муваққатан зиндагӣ мекунад, ҳаминҳо аҳо мешавад ва касе, ки аз байнашон берун шуд, зери мухофизат қарор дорад то он даме, ки ба ҷои амн бирасад. Ва шартӣ дигар ин ки агар мусулмонро таҳқир кунад, саҳт мучозот мешавад, ва агар касе мусулмонро занад, рехтани хунаш равост. Гувоҳӣ доданд Савод ибни Қутба, Ҳинд ибни Амр, Симан ибни Махрама ва Утайба ибн ан - Наҳос. Навишта шуда дар соли 18».¹³

Ин ҳуҷҷатро чун санади меъёрии ҳуқуқие метавон шинохт, ки уҳдадорихон андозии аҳолии маҳаллиро муайян мекунад. Дар он равиш муайян шудааст, ки пардохткунандаи хироч шахсони ба балоғат расида мебошанд. Зимнан дар мавзёи (ноҳия) мазкур қонунҳо, дин ва моликияти пешин нигоҳ дошта мешаванд. Ҳамин тавр, пардохти хироч ба сифати пардохт барои дифоъи харбии ин маҳал аз душманони берунӣ баррасӣ мешавад. Зимнан қонунгузории мавриди истифода, аз ҷумла қонунгузории андоз, ҳамон қонуни пешин боқӣ мемонад харчанд, ки дар матни созишнома унсурҳои интишори ҳуқуқи исломӣ дида мешаванд.

Мизони хирочҳои пулиро натуралӣ, усули пардохтҳои онҳо тибқи созишномаҳои басташуда чунон гуногунанд, ки ҳисобгирии маблағи умумӣ ва анҷом додани тақсироти онҳо аз имкон берун буд. Абӯ Юсуф дар асоси аҳкоми мазхаби ҳанафӣ нисбати шакли пардохти андозҳо мефармояд: «Ман барои ҳазинаи давлат, барои баргараф намудани ихтилофоти байни хирочдиҳандагон ҳангоми ҳисобу китоби байнихамдигарӣ, барои ҳифзи онҳо аз хирочи одилона (мувофиқи ҳосилноқӣ) — и моли набинам. Ба назари ман дуруст аст, агар сокинони гандум ё ҷав парваришкунанда аз заминҳои лалмӣ аз панҷ ду ҳисса, аз заминҳои обёршаванда бошад — аз панҷ се ҳисса ҳосилро хироч диҳанд».¹⁴ Зимнан вай талаб мекард, ки ҳеч яке аз объектҳои зикршудаи андозбандӣ набояд дар асоси тахминан муайян намудани ҳосилноқӣ ё тахминии нарх андозбандӣ шавад, балки андоз бояд бо назардошти нархҳои феълӣ ситонида шавад, то

¹³ Беляев В.И., Большаков О.Г., Халидов А.Б. История ат-Табари. -Ташкент. Фан. 1987. -С.19-20.

¹⁴ Абӯ Юсуф Йа'қуб б.Ибраҳим ал-Куфӣ. Китаб ал-Хараҷ (Мусулманское налогообложение). -СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. -С.88-89.

ки барои супорандагони хироч бори таҳаммулнопазир нагардад ва ба ҳоким зарар нарасонад.

Дар мавриди заминҳои давлатӣ бошад, заминҳои дорои обёрии табиӣ бояд ушр медоданд, он заминҳое, ки обёрии табиӣ надоштанд, нисфи ушрро мебардохтанд. Абӯ Юсуф мегӯяд: «Абӯҳанифа мефармояд, ки агар замин мансуб ба заминҳои хирочдиҳанда бошад, аз он бояд ситонида шавад, ҳамчунин агар он замини ушрдиҳанда бошад, аз он бояд ушр ситонида шавад».¹⁵

Ба ғайр аз андозҳои зикршуда Ислом уҳдадори пардохтани зақот — садақа ба фондаи камбизоатонро муқаррар кардааст. Супорандагони зақот мусулмонони болиғи соҳиби амвол (нисоби зақот) мебошанд.¹⁶

Зимни омӯзиши Қуръону суннатҳои Расули Акрам (с) маълум мегардад, ки зақот се мақсад дорад, яке аз онҳо мақсади асосӣ ва маҳсул, дуи дигар мақсадҳои дуҷумдараҷа ва амонатӣ мебошанд.

Пок гардондани руҳ мақсади асосӣ ва муҳимияти додани садақа мебошад. Зақот хирсро дур карда, дар дил тарсро ҷо мекунад, инсонро ба юрҳои нек ворид менамояд. Қуръон мефармояд: «ва парҳезгаргарини мардум аз он (дузах) яқсу дошта хоҳад шуд, оне ки моли худро медихад, токи пок гардад».¹⁷ (92:17 - 18). Хар касе, ки соҳиби сим, зар, қорво ё амвол ба микдори пешбинишуда ва беш аз он аст, бояд дар давоми сол ҳиссае аз онро ба муҳтоҷон диҳад. Иҷро накардани ин фарз гуноҳи азим аст: «ва ононро, ки зару нуқраро захира мекунад ва онро дар роҳи Худо харч наменамоянд, аз азоби дарднок хабар деҳ — ба рӯзе ки бар он (мол) оташи дӯзах дамида шавад, пас пешонию паҳлӯ ва пушти онҳо бо он доғ карда шавад! Он чиро ки захира кардед инак бичашед!».¹⁸ (9:34 - 35). Дар ҷои дигар Худо ба Паёмбар (дуруд ба ӯ!) муроҷиат карда мефармояд: «Аз амволашон зақот бигир, то онҳоро пок созио сабук гардонӣ». (9:103).

¹⁵ Абӯ Юсуф Йа'қуб б.Ибраҳим ал-Куфӣ. Китаб ал-Хараҷ (Мусулманское налогообложение). -СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. -С.92.

¹⁶ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель — Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.36.

¹⁷ Садруддин Ислахи. Взгляд на ислам. Междоународный Исламский Университет 1-е издание. -Пакистан. 1998г. Изд. Академия Дауа. -С.98.

¹⁸ Мавляно Муфти Мухаммад Шафи перевод Филина Консула. Распределение Богатства в Исламе. Издательство: Академия Дауа, Междоународный Исламский университет Типография: 1-е издание: -Исламабад 1994. -С.32.

Ин сураҳо маънои аслии садақаро мекушоянд. Нақши он дар озодшавии дил аз ғуссаҳои харрӯза ва покшавист. Барои ризоияти Худо додани қисме аз даромади худ – ин аст Закоат, он ба зиддишавии неъматҳо ва парҳезгорӣ мусоидат мекунад. Мусулмони ҳақиқӣ он аст, ки танҳо ба ҳарри ризои Аллоҳ хайру садоқат медиҳад, аз ин лиҳоз зақотро боз «харҷ аз барои Худо» меноманд.

Шарти дуоми ногузири садақа ин аст, ки он бояд аз даромади бо роҳи поку ҳалол бадастомада дода шавад: «Эй қасоне, ки имон овардаед, аз покизаҳои он чи шумо ба даст овардаед, харҷ кунед» (2:267). Ба ғайр аз ин, зақот эҳтиёҷоти асосии мусулмони муҳтоҷро қонеъ мекардонад. Паёмбар (дуруд ба ӯ!) фармудааст: «Ба ростӣ, ки Худо ба он (мусулмонон) додани зақотро фармудааст. Он аз тавонгарон гирифта ва ба камбизоатон баргардонда мешавад». Ҳамин тавр Қуръон ҳам додани садақаро аломати мусулмони ҳақиқӣ дониста, инро муфассалтар бо чунин суханҳо ифода мекунад: «ва модро аз дустии ӯ ба ҳешовандон ва ятимон ва мискинон ва мусофирон ва суолкунандагон бидиҳад ва бандихоро озод кунад» (2:177)

Ҳадафи саввуми садақа кумаку қонибдорӣ аз ислом аст. Қуръон мефармояд: «Чуз ин нест, ки садақаҳо барои фақирон ва мискинон ва омилони садоқат, ва онон, ки дилхояшон улфат дода мешавад ва барои харҷ кардан дар озодии бандатон ва барои вомдорон ва барои харҷ кардан дар роҳи Худо ва барои мусофирон аст» (9:60).

Пардохтани зақот барои ҳар як мусулмон ҳатмист. Табиати ҳатмии зақот аз оёти Қуръон ва ҳам ҳадисҳои Расули Акрам аён аст. Ҳама гуна инкори ҳатмияти зақот қуфр мебошад. Додани зақот барои шаҳсе ҳатмист, ки: (1) мусулмон аст; (2) озод аст; (3) болиғ аст; (4) соҳиби нисоб (сармояи ҳадди ақали лозима бо тарҳи тамоми андозҳо) аст; (5) аз замони соҳиби нисоб ғаштанаш як сол гузаштааст. Дар сураи муттаҳид шудани тамоми ин шартҳо дар як шаҳсе зақот барои ӯ ҳатмӣ (фарз) мешавад. Аз ин рӯ, албатта, ғайри мусулмонон, бандихо, девонаҳо ё нобилигон ӯҳдадори додани зақот нестанд.¹⁹ Барои шаҳсе, ки амволаш нисбат ба нисоби зақот камтар аст, ё қарздор аст, ё аз соҳиби нисоби зақот шуданаш то ҳол як сол нагузаштааст, додани зақот ҳатмӣ нест.

¹⁹ Толқушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.112; Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.36.

Вобаста ба боигарии ҳар мусулмон андоза (мизон) – и садақа (зақот) чунин аст:²⁰ 1) аз маҳсулоти кишоварзии заминҳои обёришаванда – 5%, заминҳои обёришаванда – 10%; 2) аз маснуоти заргарӣ, молҳо ва пули нақд – 10%; аз қорво, ки дар заминҳои ҷамъиятӣ мечарад – 1,5 - 2,5%; аз минералҳои истихроҷшаванда ва канданиҳои фойданок – 20%.

Дар Хилофат воҳиди маъмурии амалдороне ғайолият мекард, ки онҳо аз мансабдорони халифа назорат мекарданд – аз болои муттасаддиёни амволи халифа, роҳбарони полис, сардорони муҳофизин, сардорони почта (вазифаҳои онҳо масалан, ҷамъоварии маълумот барои халифа дар бораи вазъи зироаткорӣ, ҳосил, ҷамъоварии андоз, афкори аҳолии маҳаллӣ ғайолияти маъмурият буд). Гуфта мешавад, барои ин девони маҳсули назорат таъсис дода шуда буд.²¹

Пардохти андозҳо ба ҳазинаи давлат хеле ҳуб ба роҳ монда шуда буд. Чунончӣ, солҳои 826 ва 827 хирочи Хуросон ва вилоятҳои ба он ҳамроҳ кардашуда: аз Бухоро 1 млн. 189 ҳаз. 200 дирҳам, аз Сугд – 326400 дирҳам аз ин аз Фарғона – 280 ҳаз. дирҳам, Уструшонихо (ҳозира Истаравшан) 50 млн. 840 ҳаз. дирҳам, аз Вашгирд (ноҳияи Файзобод) 1000 дирҳамро ташкил меод.²²

Ҳамчун вориси анъанаҳои бостонии Юнону Римӣ – наслонӣ ва форсӣ, бо гирифтани мероси маданияти рушдфрантаи шаҳрии гузашта, хилофати Араб барои сохтмони ирригационно азхудкунии заминии заминҳои наслонӣ кишоварзи ва парвариши зироатҳои наслонӣ, ободонии шаҳрҳо ва тичорат, аз ҷумла савдои транзитӣ ва инчунин рушди заминаҳои андоз ҳуб мусоидат намуд.²³

Низомии андози нахустин давлати асри миёнагии тоҷикон давлати Сомониён (а. IX – X).

Давлатҳои бузурги мусулмонӣ дар асрҳои 9 – 13 – давлатдорӣ Сомониён, Қарахониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён ва дигарон монархияҳои феодалии теократӣ буданд. Расман, мутабиқи Қуръон, Худо

²⁰ Садруддин Ислаҳи. Взгляд на ислам. Международный Исламский Университет 1-е издание Пакистан. 1998г. Изд. Академия Дауа. -С.101-102.

²¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. -М.: Изд. Восточной литературы, 1973. -С.352-353.

²² Ибн-Ал-Факих «Ахбар ал-Булдан (известия о странах). - Ереван, АН АрмССР, 1979. -С.138-142.

²³ Васильев Л.С. История Востока. Том 1. -М.: Высшая школа. 2005. -С.278.

(Аллоҳ) сардори давлат маҳсуб мешуду қоймамакоми ӯ дар замин, подшоҳи олии тамоми давлатҳои мусулмон халифаи араб буд. Қоймамакоми халифа дар аҳди Тоҳириён, Сомониён ва Ғазнавиён – султон буд.

Аллакай ҳуди Тоҳириён амалан подшоҳони меросӣ, аз хилофат мустақил буданд. Давлати онҳо аз лиҳози сатҳи давлатӣ, таъкилӣ ифода ва ҳоказо ҳусусиятҳои худро дошт. Аммо нишонаҳои муштарак ҳам, аз қабилӣ сохти ҳукмронии феодалӣ, суннатҳои таърихӣ, дини ягонаи ислом ва ғайраҳо, зиёд буданд.²⁴

Вазияти аҳоли, хусусан деҳқонон, дар аҳди Сомониён ҳам вазнин боқӣ мемонд. Деҳқонон аз тарафи заминдорони калон саҳт истисмор мешуданд ва ҳамзамон уҳдадори супурдани андозҳои зиёд ба давлат буданд. Гувоҳи ин гуфтаҳо метавонад бошад ки соли 844 ба маблағи хеле калон – 48 млн. дирҳам андоз рӯнида шуд.²⁵ У.Эшонкулов аз маъхазҳо чунин маълумот меорад: «Дар аҳди Тоҳириён Суғди Самарқанд, ки воҳаи Панҷакент шомилӣ он буд, 300 ҳазор дирҳам, Бугам – 5 ҳазор дирҳам хироч медоданд. Самарқанд ба Сомониён 750 ҳазор дирҳам, Устурушона ба шумули Фалғору Мастҷох – 600 ҳазор дирҳам андоз месупурданд».²⁶

Дар аҳди Амр ибни Лайс (рақиби Исмоили Сомонӣ барои тахти Мовароуннаҳр) се хазина мавҷуд буд: яке даромадҳо аз хирочи заминро, ки барои эҳтиёҷоти сипоҳ сарф мешуданд, дар бар мегирифт; ҳазинаи дуюм барои даромад аз амволи шахсии амир, ки харчи дарбор мегардид; ҳазинаи сеюм даромадҳои тасодуфӣ ва аз мусодираи амволи сипоҳиёни ба тарафи душман гузаштаро дар бар мегирифт ва маблағҳои он барои додани мукофот ба хизматчиён, дарбориён ва сарфрон масраф мешуданд.²⁷ Яъне ҳанӯз аз он замон банақшагирии молиявӣ ва услухи таъйинии ҳадафии даромадҳои давлат истифода мешуданд, ки ҳам акун дар андозбандии муосир ҳам вучуд доранд.

Таъмини муҳити беруни, рушди заминдорӣ обӣ, кӯҳкани ва металлургия, хусусан дар асрҳои 9 ва 10 барои таъмини истеҳ-

солоти касбӣ бо ашёи хом шароит фароҳам овард. Ба рушди касбӣ ҳамчунин рушди шаҳрҳо мусоидат кард, ки дар онҳо миқдори зиёдаи молҳо истеҳсолу истеъмол мешуд. Дар истеҳсоли қоғаз хушсифат нақши Самарқанд ниҳоят муҳим буд, технологияи хитории истеҳсоли қоғаз аз ҳамин шаҳр ба тамоми ҷаҳони исломӣ паҳн шуд.²⁸

Ба гуфтаи Ал - Хоразмӣ дар аҳди Сомониён додани иқтоъ ва туъма маълум буд. Туъма атои якумрии замин буд, зимнан аз заминни ато кардашуда ба миқдори муайян иҷорапулӣ – андоз гирифта мешуд. Ба иборати дигар, шахси атогирифта дар ин ҳол на ба тамоми даромад, балки барои як қисми он ҳуқуқ дошт. Иқтоъ-ин заминни мерос мондааст, ва ба шахсе ки ин замин пешкаш мекардид, ӯ соҳибмулки он ба шумор мерафт.²⁹ Бино ба маълумоти мавҷуда, дар аҳди Сомониён иҷорапулӣ – андоз ба шакли омехта-пулакӣ ва натуралӣ ситонида мешуд.

Дар аҳди салтанати Сомониён – асрҳои IX - X низоми мута-шаққилу самаранокӣ ҷамъовариӣ андоз ғайолият мекард, ки аз заминни қонунӣ бархурдор буд. Девон (дастгоҳ) – и вазир девони асосӣ буду тамоми муассисоти маъмури, сиёсӣ ва хоҷагии давлатро рохбарӣ мекард. Ба он рохбарони девонҳо (вазиратҳо) – и дигар, аз ҷумла девони мустафӣ (хазинадорӣ давлатӣ), девони мушриф (назорати дахлу харчи хазинадорӣ) тобеъ буданд. Муассисаҳои маҳаллии девонҳо ба иборати имрӯз, тобеияти дугона доштанд: аз як ҷиҳат тобеи вилоят ва аз ҷиҳати дигар тобеи девони дахлдор буданд. Моддаи асосии даромади давлатро дар аҳди Сомониён даромадҳои пулӣ аз истифодаи заминҳо таъкил медоданд.³⁰ Маъхазҳо гувоҳи меҳиянд, ки соҳтори идора аз даргоҳ ҳамчун мақоми маркази ҳокимият ба девонҳо (мақомоти марказии идораи соҳавӣ) иборат буд, аз ҷумла девони вазир (сарвари ҳукумат) ба девони мустафӣ (хазинадорӣ), ки сиёсати андозро муайян менамуданд.³¹ Дар осори муаллифони асримиёнагӣ («Сийасатнома» – и Ни-

²⁴ История государства и права СССР. /под. ред. С.А.Покровского. Часть 1. - М.: Госиздат, 1959. - С.37.

²⁵ Гафуров Б. Г. Таджики Кн 2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С. 41-42.

²⁶ Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Союза (с древнейших времен до начала чч в.). - Душанбе: Девашич, 2007. - С.345.

²⁷ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.279.

²⁸ Аснмов М.А., Негматов Н. Центральная Азия. /История человечества. Том IV. VII-XVI вв. Под ред. М.А.Аль-Бахита.

²⁹ Гафуров Б.Г. Таджики Кн 2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С. 81.

³⁰ Гафуров Б.Г. Таджики Кн 2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.51.

³¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.286; Сафаров И. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.). - Душанбе: Ирфон, 1999. - С.77, 77-82.

зомулмулк, «Синбоднома» - и Захирӣ, «Насихат – ул – мулуку» ва «Кимийе саодати Мухаммади Ғазолӣ» ҷиҳатҳои алоҳидаи вазир ва идораи соҳавӣ омадаанд).³²

Мутафаккири асримиёнагӣ Абӯбақр Мухаммад ибни Ҷаъфарӣ Наршахӣ дар «Ғаърихи Бухоро» - и худ мефармояд: «Амир фармон дод, то дар назди дарвозаи арк барои амалдорон биноҳо созанд. Ҳар як амалдор дар бинои худ девони махсус дошт. Ҷунонҷӣ: девони вазир девони мустафӣ (казинадор),³³ девони амилулулмулк (амалдори соҳибваколат, сардори идораи дохилӣ), девони соҳиб – уш – шурат, девони соҳибулбарид, девони мушрифон (шахсоне, ки аз болои риояи тартибот дар даргоҳ назорат мекарданду дар ҳама хусус ба амир хабар меоданд), девони амволи давлатӣ, девони мухтасиб (назорати тартибот ва иҷрои аҳкоми ислом), девони вақф ва девони қозӣ. Амир фармон дод, ки биноҳо ба ҳамин тартиб сохта шаванд ва ин ба иҷро расид».³⁴

Низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияту идора ҳам монанди ин буд. Ҳокимони вилоятҳои – Фарғона, Ҳирот, Балх ва вилоятҳои дигарро амир, чун қоида, аз намоёндагони хонадони ҳокимони собиқи онҳо таъйин менамуд. Ҳокимон ҳукукҳои хеле васеъ доштанд, масалан метавонистанд сипоҳи худро дошта бошанд, сикка зананд, андозхоро ҷамъ оваранд. Аммо аз ҳукуки муносибатҳои хориҷӣ бархурдор набуданд.³⁵

Ба рушди санату тичорат набудани бочу хирочҳои барзиёд мусоидат менамуд. Даромади Сомониён тақрибан баробари 45 млн. дирҳам буду пурра дар ихтиёрашон қарор дошт; хирочҳои вилоятҳои шарқӣ дар ин вақт аз буҷети халифа соқит гардида буданд.³⁶

³² Сативолдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Синдбадنامه». - Душанбе, 1998; Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). - Душанбе: Ирфон, 2008. - С.174; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.72.

³³ По мнению В.В. Бартольда, соответствует «дливану хараджа» Аббасидов (см.: Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.289.)

³⁴ Мухаммад Наршахи. История Бухары. Под ред. В.В. Бартольда. - Ташкент, 1897. - С.35.

³⁵ История государства и права СССР. Под ред. С.А. Покровского. Часть 1. - М.: Госюриздат, 1959. - С.38.

³⁶ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.298.

Ҳаҷми андозхоро ҳокимон барои муҳофизатҳо (қасабаҳо) - и ғуногун алоҳида муқарар мекарданд. Ҷунонҷӣ, нисбат ба Бухоро: «дар аҳди салтанати сулолаи Сомониён ва тахти ҳокимияти оли Сомон маблағи хироч 1168 566 дирҳаму 5,5 динак (1 динак баробари 1/6 дирҳам) - ро ташкил медод, яқоя бо хирочи Кармина. Баъд аз ин дар ҳама ҷо хироч кам шуд, чунки баъзе заминхоро сел гирифт. Ҳокимон онхоро аз хироч озод карданд, яъне хирочи заминҳои селзадаро бекор намуданд. Баъзе заминҳо ба моликияти авлоди Сайидзода ва ғаёқон дода шуданд. Ҳокимон хирочи ин заминхоро ҳам бекор карданд. Баъзе заминҳо ба соҳибияти хонаводаи амир гузаштанд ва хирочи онҳо ҳам аз китоби хирочҳо соқит карда шуд, масалан Бойканд ва бисёр музофотҳои дигар. Хирочи Кармина аз хирочи Бухоро ҷудо карда шуд».³⁷

Аммо дар воқеъ низоми андозбандии танҳо дар давлат нигоҳ дошта шуда, бо заиф шудани давлат маблағи ситонидашавандаи андозҳо аз аҳоли аз миқдори муқарраршуда зиёд гардид. Мисолаш соли 942 аст, ки дар ин сол аҳоли маҷбур шуд ду маротиба андоз супорад.³⁸ Гуфта мешавад, ки ба ҳоким ҳадяҳо «шахсан барои ӯ дар рамзони с. 625/1034, ба болои андозҳои муқарраршудаи давлат фиристонда шудаанд. Ариши ин тухфаҳо баробар ба ҷаҳор миллион дирҳам буд: чунин пешкашҳо мунтазам дода мешуданд». Асоси ҳукукии супоридани андозҳо хифзи давлатии аҳоли буд: «Ба ҳар подшоҳе, ки таваногарасту аз шумо талаби хироч мекунад ва шуморо муҳофизат менамоянд, хироч бояд дод...»³⁹

Қарор барои имтиёзоти андоз ба таври расмӣ ба шакли ҳуҷҷати меъёрӣ қабул карда мешуд: «Амир... бо меҳрубонӣ қабул намуда, ба вай маншури тахфифи хироч аз хавлаширо дод, ё «Сипас амир бо омилу раиси Тирмиз рӯ оварда гуфт»: «Ба раият (аҳоли) сад ҳазор дирҳам аз хирочи имсола мебахшам. Шумо бояд ҳисоб карда, баротхоро тавре диҳед, ки тақсим (- и имтиёзи андоз) баробар сурат гирад».⁴⁰

³⁷ Мухаммад Наршахи. История Бухары. Под ред. В.В. Бартольда. - Ташкент, 1897. - С.45.

³⁸ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.71.

³⁹ Абу-л-Фазл Бейхаки. История Мас'уда, 1030-1041 Ташкент: Изд-во АН УССР, 1962. - С. 10, 489.

⁴⁰ Ҳамон ҷо. - С.234-235.

Дар қаламрави Осиёи Миёна дар асрҳои XI – XII низоми мукам- мали андоз аз истифодабарандагони замин – андоз аз ыктоъ, андоз аз туъма, андоз дар шакли хироч аз деҳқонон, андозии сари хонагӣ – дудпулӣ, ухдадорӣи баридӣ, фойдаи (рента) қор, хироч, ухдадорӣи меҳнатӣ вучуд дошт.

Солиҳои 20 - уми асри XIII муғулҳо лашкари хоразмшоҳро тору- мор ва низоми давлатдориро андозии барҳамзада, аммо баъдан ба барқароркунии он шурӯъ намуданд.⁴¹

Дар маҳалҳои ишғолнамуда муғулҳо амалдорон (таймаҷҳо, басқокҳо) – ро таъин мекарданд ва бо қувваи харбиён ҷамъовариҳои андозхоро анҷом медоданд. Лекин бояд ёдовар шуд, ки дар марҳилаҳои ибтидоии ҳукмронии муғулҳо ин андозҳо барои муҳосираи аси- рон сабук менамуданд, вале бояд дар назар дошт, ки аз болои волиёну омилон назорати андоз вучуд надошт.

В.В. Бартольд дар бораи амалияи андозбандии муғулҳо мефармо- яд: «Андозҳои аз тавон зиёд талаб намуда, бо ҳамин мардумро ба қашшокии гирифтӣ қарда, онҳо одамро фишору укубат мекарданд: пинҳоншудагиро дастгир қарда мекуштанд. Аз қасоне, ки андоз дода наметавонистанд, фарзандонашонро мегирифтанд. Аммо ҳокимону мансабдорони вилоятҳо бо онҳо дар азобдихио ғорат ҳамқорӣ қарда худро ғаний мегардонанд.⁴²

Истилогарони муғул бо худ системаи идоракуни ва ҳуҷат- нигорию оварда буданд, ки онҳо қисман аз хитойҳо бардошта буданд. Дар ҳама ҷо роҳнамоиҳои расмие бо номи дастурамал вучуд доштанд, ки асосан ба масъалаҳои ситонидани андозҳо бахшида шуда буданд. Ба ғайр аз фармонҳои алоҳидаи хонҳо (ярликҳо) муаррихон аз ярлик- ҳо «бузург» ё умумӣ хабар медиҳанд. Дар пойтахти нави Эрон – Таб- рез Ғозанхон (1295 – 1304) барои нигоҳдорӣи ҳуҷатҳо «байтулқонун» (хонаи қонунҳо) созон дода буд.⁴³ Дар ин марҳила барасмиятдориҳои ҳуқуқии имтиёзо, аз ҷумла имтиёзоти андоз мушоҳида гардид. Хон- ҳои муғул ба ҳодимони худ, заминдорони қалон, тоҷирон, рӯхонӣҳои мусалмонне, ки ҳокимияти истилогаронро эътироф намуда буданд,

⁴¹ Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древней- ших времен до начала XX в.). - Душанбе: Девашич, 2007. - С.346.

⁴² Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд.Восточной литературы, 1963. - С.534-538, 564.

⁴³ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. - М.: Изд.Восточной литературы, 1973. - С.355-358.

маншурҳо (ярликҳо) - и расмӣ ва пайзӣ (нишонҳои тиллоӣ, нуқрагӣ, биринҷӣ ё чубин) тақдим мекарданд, ки ба онҳо ҳуқуқи ишғоли ман- саб ва ба даст овардани имтиёзотро меод.

Дар Қурултай (анҷумани) соли 1235, яъне бо роҳи қонунӣ меёр- ҳои хироч муқаррар қарда шуданд: хирочи замин (10% - и ҳосил), хироч аз қўчманчиён – «қолчура» (1% аз рамаҳо), «таргу» - хироч аз савдо (1/30 арзиши мол), андозии намак (1 унсия нуқра аз 30 чин), ухдадорӣҳои барид. Баъдтар андозии сарикасӣ (қапчур) ба андозаи аз 1 то 11 динор аз аҳолии муқимӣ, қаблан - андозии замин, тамга - андоз аз қосибон, тамғур - андоз барои эҳтиёҷоти сипоҳ ва ғайраҳо, ҳамагӣ қариб 80 намууди андозҳо қорӣ қарда шуданд.⁴⁴

Дар асари илмӣ Насируддини Тусӣ - арбоби давлатии он замон, барои истифодаи ҳокимони муғули он вақт низоми андоз тавсия дода шудааст. Бо назардошти таҷрибаи ҳукмронии Сомониён у аввалин бор принсипҳои андозбандиро асоснок қард. Принсипи якум даромадҳои аҳолиро муҳофизат бояд қард ва ҳар як нафарро вобаста ба имконоти даромади умумияш мавриди андозбандӣ қарор бояд дод. Принсипи дуюм объективӣ саривактӣ будани андозбандӣ мебошад. Ба назари у, вақти пардохтани ҳар андоз бояд муайян бошад ва муносибатҳои ан- доз набояд ба у гарон афтад. Андозсупоранда бояд имкони мувофиқи бо тавонии худ супоридани андозхоро дошта бошад. Пардохтунанда бояд андозҳои худро тадриҷан дар робита бо фуруши ҳосил ё натича- ҳои меҳнаташ супорад.

Ба ғайр аз ин, Насируддини Тусӣ мефармояд, ки андоз бояд ва- зифаи ҳавасмандкунанда дошта, ҳаҷми он муқаррар шуда бошад, то даромади баъди андозбандӣ дар дасти андозсупоранда монда барои ҳаёту ғайрияташ басанда бошад. Ҳар намууди андоз бояд аниқ муай- яну асоснок бошад, то ҷамъоварандаи андоз онро барзиёд наситонад, балки танҳо маблағро гирад, ки бояд ситонида шавад.⁴⁵

Насируддин Тусӣ намудҳои зерини андозро зикр қардааст: андоз аз заминдорон - хироч; андоз аз тоҷирон - тамга, андоз аз қорводорӣ - марал; пардохтҳои ғайриандоз (даромадҳои тасодуфӣ) - тайёрат; хирочҳо ба манфиати ҷамъоварандагони андоз, ки бо таносуби аз даҳ як ҳиссаи маблағи андозҳо (10 - 20% - и андозии ситонидашаванда) си-

⁴⁴ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.157.

⁴⁵ Исломов Т. Национальная налоговая система Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 2004. - С.6-7.

тонида мешуд; андоз аз муассисаҳои шуҳрати бад дошта (харобот); андоз иловатӣ барои додани иҷозат ба баъзеи касбҳо; андоз аз мерос; хирочҳои маҳсул, ки дар роҳҳо ва киштиҳо ситонида мешуд (боч); андоз аз ҳар сари чорво; қопчӯр ва ғайраҳо⁴⁶.

Эшонқулов У. Қайд мекунад, ки дар аҳди писари Чағатай Мангу (набераи Чингизхон) андозҳои ҳарсола ҷорӣ карда шуд; бойҳо 10 динар, камбизоатон - як динар меоданд. Аз 100 сар чорво соҳиби он қапчӯр (андоз аз чароғҳо) меод, ки ҳаҷмаш як сар чорпо иборат буд, агар рама хурд шуда бошад, чизе наменод.⁴⁷

В.В. Бартольд бо истинод ба яриқи тархонии Убайдуллоҳхон (а.ХVII), ки озодкунӣ аз андозхоро пешбини наменамуд, номгӯи андозҳо ва ухдадорихоро меорад: хироч (андози замин), маблағ барои ҷиход (чанг бо қалмиқҳо), алик (эҳтимол, андозии замин), Сомек (эҳтимол, ухдадории кандани ҷуёҳо ва сохтмони дарғотҳо), мардикорӣ (зоҳиран сафарбарии коргарон ба корҳои ҷамъиятӣ), қанолға (эҳтимол, додани аробаву василаҳои ҳаракат, ё ухдадории баридӣ).⁴⁸

Таҳқиқи муҳтасари таърихӣ ҳуқуқи андозбандии давлатҳое, ки қаламрави Тоҷикистони муосир ба он шомил буд, барои дарёфти хусусиятҳои зерин имкон медиҳад:

1) Бо таҳқиқи давлатдорӣ низоми андозбандӣ нисбатан устувору муайян гардида, ҳаҷми ухдадорихоӣ андоз ҳам мушаххас шуд;

2) Талаботи ҳокимон нисбат ба андозбандӣ ва принсипҳои асосӣ, ки дар марҳалаҳои муайяни таърихи қонунгузории андоз фароҳам омаданд (пардохти пулии андозҳо, супурдани андозҳо ҳамчун музди давлат барои муҳофизат аз душманони хориҷ ва ғайра), ҳеле пештар аз муқаррароти дар Аврупои Ғарб ба миёномада пайдо шудаанд;

3) Ҷангҳои доимӣ, аз ҷумла ҷангҳои марбут бо муҳоҷирати халқҳо, метавонистанд муносибатҳои ташаққулёфтаи андозиро қуллан тағйир диҳанд, аз ҷумла дар сурати заифшавии идораи марказӣ ҷунин ҷангҳо боиси ҳудудии пурраи сиёсӣ ва иқтисодии ҳокимони маҳаллӣ бар сари раияти худ мешуданд;

⁴⁶ Улутходжаева Х.Р. Налоги и налогообложение: Учебник. -Душанбе:Ирфон, 2003. - С.17 из книги Исломов С.И. Афкори иқтисодии мутафаккури тоҷик дар аҳди эҳеи аҷам. -Душанбе, 1998 -С.159-161.

⁴⁷ Ниг.: Эшонқулов У. История земельческой культуры горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.). -Душанбе: Деаштич, 2007. -С.343.

⁴⁸ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. -М.: Изд.Восточной литературы, 1973. -С.203.

4) Дини ислом ба ҳама ҷиҳатҳои ҳаёти давлат, ба шумули муносибатҳои андозӣ, таъсири ҷиддӣ расондааст, таъсири он ба рафтори одамон дар замони мо ҳам идома дорад.

1.2. Қонунгузори андози Тоҷикистони тошӯравӣ

Дар миёнаи асри XIX қаламрави Тоҷикистони кунунӣ ба ҳайати аморати Бухоро (қисми марказӣ ва шарқӣ), хонии Хуканд (шимоли), инчунин вилоятҳои ниммуस्ताқили алоҳида (бекигарихо) шомил буд.

Дар нимаи дуюми асри XIX қисме аз заминҳои давлатҳои ишорашудае, ки аини замон - қаламрави Шимолии Тоҷикистони кунунӣ ва Помир, аз тарафи империяи Россия истило карда шуда буд, вале дар қаламрави боқимондаи Тоҷикистони муосир ҳокимияти қаблӣ боқӣ монд. Чунин парокандагии таърихӣ сабабгори тафовут дар рушди иқтисодӣ, аз ҷумла андоз, сиёсӣ ва мадании манотиқи гуногун гардида, ба сохти давлатӣ ва ташаққули низоми ҳуқуқӣ таъсир мерасонид.⁴⁹

а) Қонунгузори андозе, ки дар қаламрави Тоҷикистони Шимоли дар арафаи Инқилоби октябр амал мекард.

Дар муборизаи барои бозорҳои фуруш ва манбаҳои ашёи хом барои саноати нассочии Россия ҳукумати подшоҳӣ аз с. 1865 то с. 1885 яке аз паси дигар давлатҳои феодалиеро, ки дар Осиёи Миёна аз а. XVIII арзи вуҷуд доштанд, ғасб наамуд. Дар натиҷа хонии Қўқанд барҳам хӯрда, қаламрави он ба ҳайати империяи Россия дохил карда шуд; аморати Бухорои хонигарии Хева сохти қаблӣ давлатии худро нигоҳ дошта бошанд ҳам, тахти мустамликаи Россияи подшоҳӣ қарор гирифтанд⁵⁰. Аморати Бухоро беш аз се яки қаламрави худ (вилояти Самарқанд) - ро аз даст дода, ба ғолибон 500 ҳазор тангаи тилло тавони ҷанг дод ва маҷбур шуд, ки ба савдогарии рус як қатор имтиёзҳо диҳад⁵¹.

Қаламрави Тоҷикистони Шимолии имрӯза ва қисми зиёди Помир ба ҳайати вилоятҳои Самарқанд ва Фарғонаи генерал - губернатори Туркистони империяи Россия ҳамроҳ карда шуданд, дастгоҳи идораи мустамликавӣ тахти сарвари генерал - губернатор таъсис

⁴⁹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.8-9.

⁵⁰ Васильев Л.С. История Востока. Том 1. -М.: Высшая школа, 2005. -С.179.

⁵¹ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.12.

дода шуд. Аммо қисми бештари қаламрави Тоҷикистони муосир – Бухорои Шарқӣ, ки аксарияти тоҷикон он ҷо мезистанд ва қисми ғарбии Помир дар ҳайати аморати Бухоро монданд⁵².

Таъбиқи қонунгузории Империяи Россия дар Туркистон бо таъсиси дастгоҳи идоракунии мустамликадорӣ алоқаманд мебошад.⁵³ Қаламрави Тоҷикистони Шимолиӣ бо муқаррарот дар бораи идораи кишвари Туркистон танзим мешуд.⁵⁴ Мувофиқи Муқаррарот ҳокимияти харбию шаҳравандӣ муттаҳид карда шуданд, сарвари кишвар Генерал – губернатор буд, ки ўро императори Россия таъин ва сабуқдӯш мекард; ҳокимони вилоятҳо губернаторони харбӣ; ҳокимони уездҳо бошад, раисони уездҳо буданд.

Принсипҳои зерини идораи халқию харбӣ дар Туркистон муайян карда шуданд: 1) ягонагии ҳокимияти харбӣ ва шаҳравандӣ; 2) қаробати сохти ин ҳокимият ба ҳокимияти минтақаҳои дигари Россия; 3) интихобӣ будани мақомоти поёнии ҳокимият; 4) дар сохторҳои давлатӣ бекор кардани қоидаву тартиботе, ки барои манфиатҳои Россия зарардоранд; 5) ташкил ва рушди мақомоти маҳаллӣ ҳокимият бо таъйини аниқи вақолати онҳо; 6) то ҳадде, ки бинобар ҳолатҳои маҳаллӣ имконпазир аст, ҷудо намудани суд аз маъмурияти давлатӣ.⁵⁵

Дар дастгоҳи кишвар тамоми мансабҳои давлатиро амалдорони подшоҳ, асосан низомиён ишғол менамуданд. Маъмурияти маҳаллӣ дар шахси мудирони волост дар волостҳо, аксақолҳо дар даҳӣ (шаҳр-ҳое, ки бештари аҳолиашон таҳҷой буданд), деҳа ва авулҳо зинаи пештарини дастгоҳи идораи кишварро ташкил дода, аз намоёндогони табақаи болоии феодалии маҳаллӣ ва дастнишондогони онҳо ба таври

⁵² Дар давраи то имзои созишномаи махсуси с. 1895 дар байни Россия ва Англия қисме аз навоҳии Помир аз тарафи кӯшунҳои афон ишғол карда шуда, ба онҳо андоз месупорид. Масалан, дар Вахон андози сарикасӣ 12 рупияро ташкил ме-
дода, ба хазинаи афгонҳо гандум дода, аз ду хавлӣ як асп гирифта мешуд. Ниг.: Икандаров Б.И., Юсупов Ш. Присоединение Памира к России и его прогрессив-
ное значение. /В кн.: Очерки истории Советского Бадахшана. -Душанбе: Ирфон,
1981. -С.42-49.

⁵³ Муфассалтар дар бораи сохтори дастгоҳи идора, ниг. ба асари Бурнев И.Б. -
История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших вре-
мен до начала XX века). -Душанбе: Ирфон, 2007. -С.211-230.

⁵⁴ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досо-
ветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.142-176.

⁵⁵ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. -Душанбе,
1998. -С.5-6.

интихобӣ ба муҳлати се сол ташкил карда мешуд: зимнан ахсақолҳои деҳу авулҳо ва номзадҳоишноро губернатори харбии вилоят тасдиқ менамуд.⁵⁶ Идораи волостҳоро губернатори харбӣ, оксақолҳои деҳу авулҳоро раиси уезд тасдиқ мекард.⁵⁷

Табақаи болоии бойҳо ва феодалҳоро ба тарафи худ кашида, мус-
тамликадорон ҷаҳд доштанд, ки бо кумаки онҳо аҳолии маҳаллии киш-
варро идора кунанд, ки ба ҳаракати озодиҳохонаи халқҳо таъсири боз-
доранда мерасонд. Дастгоҳи аз ҷониби ҳокимияти подшоҳӣ ташкил-
шудаи идораи мустамликадорӣ амалҳои маъмурӣ ва полисиро анҷом
медод ва таъбиқи сиёсати мустамликадории империяи Россияро
таъмин менамуд.⁵⁸

Дар давраи пеш аз мустамлика фаъолияти судӣ аз тарафи ашхоси
рӯҳонӣ – қозиён, ки онҳоро ҳокимон (амирон, хонҳо) бо пешниҳоди
қозикалон таъин менамуд, амалӣ карда мешуд. Ҳама қорҳои судиро
шаҳсан қозиён, мутобиқи ҳуқуқи исломӣ ҳал мекарданд. Аз с. 1886,
баъди таъсиби Муқаррарот дар бораи идоракунии кишвари Турки-
стон, қозиёро судҳои халқӣ, судҳои уездҳо судҳои оштидиханда
ном мебуданд, судҳои вилоятӣ низ таъсис дода шуданд. Баъдан тибқи
Қонун аз 2 июни соли 1898 «Дар бораи аз нав ташкилдодаи судҳо
дар Туркистон ва вилояти Степной» низоми судии империя ба Низом-
номаи судии соли 1864 мувофиқ карда шуд ва судҳои оштидиханда,
судҳои округ (ба ҷойи судҳои вилоятӣ) ва палатаҳои судӣ таъсис шу-
данд, ки то табaddулотӣ октябри с. 1917 амал мекарданд.⁵⁹

Ба қаламрави Россия ҳамроҳшудаи Осиёи Миёна, ки давлатдории
феодалии бо мақомоти марказӣ ва қисман бо мақомоти маҳалли идора
алоқаманди дошт барҳам дода шуд. Бо паҳншавии қонунгузории им-
перия ва истиқрори режими мустамликадорӣ дар Туркистон соҳаи
амали ҳуқуқи исломӣ маҳлуд гардида, гуломдорӣ ва шаклҳои аз ҳад
зиёд бераҳмонаи ҷазои ҷиноятӣ бекор карда шуданд.

⁵⁶ ЦГА РТ, ф.1, оп.1, ед.хр.4. л.11, 13.

⁵⁷ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-
1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.12.

⁵⁸ Муфассалтар дар бораи тартиби ташаккул ва вазифаҳои дастгоҳи идораи мус-
тамликавии генерал-губернатории Туркистон ва сиёсати Россияи подшоҳӣ ниг.:
История таджикского народа. -Т.2. -Кн.2. -С. 138-158; Материалы к истории со-
ветского государства и права Узбекистана. -Ташкент, 1958. -С.20-26.

⁵⁹ ЦГА РТ, ф.22, оп.1; ф.31, оп.1; ф.32, оп.1; ф.18, оп.1. Подробно о судебной сис-
теме дореволюционного Таджикистана см.: Разыков Ш. К истории советского
суда в Таджикистане. -Сталинабад, 1960. -С.6-34.

Баҳри тақвият додани таъсири иқтисодӣ ва сиёсати ҳукумати Бухоро соли 1894 сарҳади гумрукии байни аморати Бухоро ва генерал – губернатории Туркистон барҳам дода, гумрукҳо дар сарҳади Бухорою Афғонистон ҷойгир карда шуданд. Пас аз ин воридоти молҳои англису афғонӣ ба Бухоро қариб тамоман қатъ гардиду воридоти молҳои Руссия чанд маротиба афзоиш ёфт.⁶⁰

Тадричан ба ин кишвар сармояи Руссия ворид мешуд. Пас аз тамоми сохтмони хати роҳи қасри Қаснодарск – Ашқобод – Самарқанд – Тошканд он ҳеле афзоиш ёфт. Суръат гирифтани интиқоли молҳо ҳамзамон бо рушди низоми бонкӣ сураг мегирифт, талабот ба пахта, пусти қароқулӣ ва ашёи хомӣ дигар зуд зиёд шуда, сохтмони саноати маҳаллӣ оғоз ёфт.⁶¹ Ин равандро академик С.А. Рачабова ҳамчун воқеаи тақдирсоз дар рушди иқтисодӣ – иқтисодӣ сиёсӣ, ва маъдани халқҳои Осиёи Миёна арзёби кардааст.⁶²

Ҳокимиати подшоҳӣ мувофиқи таъби дили фабрикантҳои рус ҳамеша бочи пахтаеро, ки ба Руссия аз хориҷ ворид мешуд, баланд мекард. Дар хусуси ин афзоиш аз рӯйи маълумоти зерин қазоват метавон намуд: агар дар соли 1878 боч ба андозаи 40 тини тиллоӣ аз ҳар як пуди пахтаи воридшаванда ба Руссия муқаррар шуда бошад, пас дар соли 1894 он то ду рублу 10 тин, соли 1900 то 3 рублу 10 тин ва соли 1915 то 5 рублу 75 тин аз ҳар як пуд пахта зиёд карда шуд. Баланд кардани боч барои пахтаи воридшаванда натавон ба ҳазина даромад меовард, балки василаи муҳими афзоиши истеҳсоли пахта дар Осиёи Миёна ва минҷумла дар аморати Бухоро ҳам буд. Тайи солҳои мустамликадорӣ масоҳати майдони кишти парвариши пахта дар аморати Бухоро панҷ баробар афзуд, дар ҳоле ки талаботи фабрикаҳои русӣ ба пахта аз ҳисоби Осиёи Миёна ба андозаи каме бештар аз нисф қонеъ карда мешуд.⁶³

⁶⁰ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.16.

⁶¹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. – Душанбе: Амри илм, 2001. – С.10-16, 29.

⁶² Тахиров Ф.Т. Вклад академика С.А. Раджабова в развитие юридической науки. /В кн. Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2009. – С.140.

⁶³ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.22-23.

Болоравии нархи пахта дар рушди пахтакорӣ аҳамияти калон дошт: агар то соли 1860 як пуд пахтаи Осиёи Миёна 4 – 6 рубл истад, соли 1861 нархи он то ба 7 рублу 50 тин, соли 1862 12 – 13 рубл, соли 1866 то 24 рубл баланд шуд.⁶⁴

Тавре Ф.Т. Тоҳиров мегӯяд, мутобиқи Низомнома дар бораи андозҳои мустиқим ва уҳдадорихои маҳаллӣ сокинони навоҳии ширмолии Тоҷикистони имрӯза, чун тамоми генерал – губернаторони Туркистон андозҳои давлатии замин – танобона ба андозҳои 10% аз даромади миёнаи умумӣ, ки ҳаҷмашро генерал – губернатор муайян мекард, андозҳои дуфоида аз сармояи тичоратӣ мебардохтанд ва ҳамчунин уҳдадорихои гуногуни натуралиро ба фоидаи давлат ба зимма доштанд, ки дар «Низомномаи уҳдадорихои маҳаллӣ» – и империяи Россия пешбинӣ шуда буданд. Аҳолии қўчманчӣ ба маблағи 4 рубл аз ҳар қулба (юрта, хона, заминкан) андоз месупурд. Аҳолии шаҳрии Хучанд, Панҷакент ва Ёротеппа андозҳои давлатӣ аз амволи ғайриманқул, хироч барои ҳукуки савдо ва машғулшавӣ ба қосибиро пардохт мекард.⁶⁵

Дар моддаи 285 Низомнома дар бораи идоракунии кишвари Туркистон муқаррар шуда буд, ки заминҳои мутааллиқ ба ҳама ашхос ё аз ҷониби онҳо истифодашаванда ба фоидаи ҳазина андозҳои давлатии заминро месупоранд. Аз супоридани андоз озод буданд: 1) заминҳое, ки тибқи моддаи 6 Низомнома дар бораи андозҳои мустиқим озод карда шудаанд; 2) заминҳои номаскуни вақф, ки тамоми даромадашон мувофиқи ҳуҷҷати вақф барои масҷиду мадрасаҳо таъин гардидааст; 3) боғи марғзорҳои мутталлиқ ба масҷидҳо, агар онҳо ба сифати ҷойҳои ҷамоади умумӣ, идҳои ҷамъиятӣ ё зиёратгоҳи хизмат кунанд. Маблағи андоз 10% даромаднокии миёнаи умумии заминҳоро ташкил медед.⁶⁶ Андозҳои дар ҳолати муқараршуда супориданашуда бо ҳисоби 1% ҷарима барои ҳар моҳ рӯидаи мешуданд.

Илова ба андозҳои замин уҳдадорихои марбут ба замин, ки ба вилоятӣ ва ҷамъиятӣ тақсим мешуданд, ба таври зайл қорӣ гардиданд: 1) барои ободониҳои иншооти обёрӣ сунъӣ; 2) барои аломатҳои ишоратӣ дар роҳҳо; 3) барои таъмини қушунҳо бо манзил (юрта),

⁶⁴ Аминнов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). – Ташкент, 1959. – С.113.

⁶⁵ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. – Душанбе, 1998. – С.19-20.

⁶⁶ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. – С.172-173.

сӯзишворӣ дар ҳолатҳои фавқулодда бо музиде, ки тибқи нархҳои муқарраргардида дода мешуд; 4) дар сурати сафарбаркунии кӯшунҳо ё дар ҳолатҳои фавқулодда мустаҳакамкунии кӯшунҳо тақвият додани воситаҳои нақлиёти музиднок.

Ба ғайр аз андозҳои асосӣ ғайрипардохтҳои гуногун аз қабилҳои андохҳои аксизӣ, хирочҳои гумрукӣ, андозҳои қосибӣ, андозҳои маҳсул аз пахта ва ғайра ҷорӣ карда шуданд. ⁶⁷ Аз ҳисоби уҳдадорихонҳои пуллии вилоятӣ тақозои хароҷоти идоракунии (марказӣ, вилоятӣ ва уездӣ), полис, хароҷоти хоҷагии халқ (савдо, саноат, кишоварзӣ), фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва амсоли инҳо қонеъ карда мешуд.

Тибқи маълумоти полиси шаҳри Хучанд бақия (қамбулӣ) - и оид ба андоз дар соли 1913 беш аз 545,3 ҳаз. рубро ташкил дод, аз ҷумла оид ба андозҳои давлатӣ - 367,3 ҳаз. рубл, андозҳои маҳаллӣ - 140,4 ҳаз. рубл, сармояи озуқаворӣ - 958 рубл, андозҳои ҷамъиятӣ - 36,6 ҳазор рубл. ⁶⁸

Бо вучуди истисмори миллий, мустамликадорӣ ҳокимияти подшоҳӣ, ҳамроҳшавии Тоҷикистони Шимоли ба Россияи аз ҷиҳати иқтисоди маданӣ пешрафта, ки дар кишварҳои Осиёи Миёнагӣ ба шикастаи патриархалӣ суръат бахшид, аҳамияти воқеан прогрессивӣ дошт. Капитализми рус Осиёи Миёнаро ҷун мустамликаҳои дигари худ ва муомилоти ҷаҳонии мол мепайваст. Муошират бо қоргарону зиёиёни рус ва бекоршавии ғуломдорӣ барои болоравии маданӣ ва бедоршавии сиёсии мардумони Осиёи Миёна мусоидат кард.

Як қисми маблағҳое, ки аз андоз ба даст меомаданд, барои рушди иқтисодии мустамлика истифода мегардид. Мисоли ин мактуби маърузавии раиси уезди Хучанд (1891) аст, ки дар он раис пешниҳод мекунад, то андозҳои мавриди таъбиқ қароргиранда барои беҳдошти иншооти обёрӣ ва роҳҳои истифода шаванд; ба хазинаи давлат гузаронидани ин амалро ӯ маълум намедонад. ⁶⁹

Бо паҳн гаштани қонунгузории Россия ва истиқрори режими мустамликадорӣ дар Туркистон соҳаи амали ҳукуки мусулмонӣ маҳдуд шудан гирифт. Бештар аз ҳама меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ он, ки бо ҷазоҳои сахту ваҳмангезе аз қабилҳои қалъ, ба тариқи зинда ба туркунӣ, бо сангсорӣ баъди партофтани маҳкумон аз манораҳои ба-

⁶⁷ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.96-97, 178-179.

⁶⁸ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26. л.20.

⁶⁹ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26. л.20.

ланд, буридани дасту пой ва ба рағвани доғ андохтани он, буридани ғушу бинӣ, қур кардани чашмҳо робита доштанд, хориҷ карда шуданд. Ба ғайр аз ин қозихо дар мавриди таъйини ҷазо маҳдуд буданд ва ҳукуки маҳрумкунӣ аз озодӣ (то 1,5 сол) ва муҷозоти пулӣ (то 300рубл) доштанду ҳалос. ⁷⁰

Аммо вазии мустамликавии халқҳои Осиёи Миёна боиси табдил ёфтани он ба одамон «як зина паст» гардиду низоми андохбандӣ ҳам он қадар тағйир напозид. Дар сулҳҳои маҳалли Осиёи Миёна худсариву зулми беҳад ҳукумфармо буд. Бойҳо, бекҳо ва қулаҳои маҳаллӣ яқоя бо полис дар ҳаққи аҳолии тобегӣ меҳнаткаш воқеан аз ҳукуки номаҳдуд бархурдор буданд. Дар замонҳои пеш аз инқилоб халқҳои Осиёи Миёна аз ҳукуки намоёндагӣ дар Думмаи давлатии империяи Россия маҳрум буданд. ⁷¹

Сатҳи музиди қори қорғари миллати маҳаллӣ на беш аз 60%-и музиди қорғари ҳамин ихтисосро доштаи русро ташкил медод. Аммо қорғарони маҳаллии баланихтисоси ағуштшумор буданд. Аз ин рӯ дар водии Фарғона 98,1% - и тамоми тоҷиконе, ки дар саноат қор мекарданд, қорғарони беихтисос буданд. ⁷²

Рушди яктарафаи иқтисод ба сиёсати империя, ки рушди саноатии навоҳии миллиро барои ҳамчун мабъаи кишоварзии ашён хом нигоҳ дошташон бозмедошт, мувофиқ буд. Аз ин сабаб хайратовар нест, ки ҳиссаи ноҳияҳои шарқии империя ва Осиёи Миёна дар қули маҳсулоти саноатии Россия дар с. 1913 10%, ҳиссаи Туркистон ҳамагӣ 1,8% - ро ташкил медоду ҳалос. ⁷³

б) Қонунгузории андоз, ки дар қаламрави Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ дар арафаи Инқилоби халқии сентябрии Бухоро амал мекард.

Тамаддуни капиталистии Аврупо бо тамоми падидаҳои маъноӣ мусбаташ, аз қабилҳои молиқ шудани хоҷагии деҳқонӣ, тақсими афзояндаи табақаи деҳқонон ва дар қанораҳои он пайдо шудани

⁷⁰ Ниг.: Сулейманова Х.С. Уголовное право дореволюционного Туркестана. -В кн.: Материалы к истории советского государства и права Узбекистана. -Ташкент, 1958. -С.63.

⁷¹ История государства и права СССР. Под ред.С.А. Покровского. Часть 1. -М: Госюриздат, 1959. -С.361.

⁷² Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. -С.31-32.

⁷³ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.165.

камбизоатону савдогарон, рушди сармоияи молӣ ва вайроншавиҳои равобити кӯхнаи феодалино авлодӣ ва ғайраҳо симои Туркистонро ба қулӣ тағйир доданд.

Дар Бухоро низ ҳамаи падидаҳо рӯй мебуданд, яъне ҳамаи ҷоршавиҳои капитализми рус ба ҳаёти пағрарҳалии асримёнагӣ, аммо дар он ҷо ин ҳодисаҳо ҳеле охира ҷараён мегирифтанд. Омилҳои асосии боздорандаи рушди капиталистӣ ҳокимияти амир ва паёмдаҳои мавҷудияти он буданд: набудани кафолатҳои ҳуқуқӣ ба капитализми хусусӣ имкони рушди муътадилро наметод, қоидаву тартиботи кӯҳан хӯрондани амалдорон бо таъя ба роҳбарон аз ҳисоби феодали маҳаллӣ ва ба рӯхонӣ, ки аз тарафи давлат сахт дастгирӣ мешуд, ҳамчунин монеаҳои дар роҳи аврупоишавии Бухоро буданд.⁷⁴

Аморати Бухоро, ки қисми бештари Тоҷикистони имрӯзаро фаро гирифта, буда баъди ҳукумронии мугулу ҳамлаи қабिलाҳои узбек, ҷангҳои бепояи дохилӣ барпо гардида буд, то миёнаи асри XIX давлати мустақими монархӣ (якҷаҳумронӣ) буд. Дорандаи ҳокимияти олии амир буда, ҳазинаи давлату амир як буд ва аморат сиккаи худро дошт.

Дар назди амир шӯрои мураккаб аз намоёндагони қабिलाҳо, аъёну ашрофи оӣ ва рӯхонӣ, ки дар ҳаёти давлат таъсири муҳим дошт, амал мекард. Тақвоҳои асосии иҷтимоии амирро феодалиҳои узбек ва артиши он ташкил мебуд. Шаҳси наздиктарини амир воли бародари хон ё намоёндаи калонсолтари қабилани бонфузгарин буд.

Сарвари маъмурияти амир «шаҳси наздику якум» буд, ки вазифаҳои маъмури асосӣ ва фармондихии кӯшунҳои амирро анҷом мебуд. Аз паси он девонбегӣ – сардори қорҳои дипломатию молявӣ, амалдор – мудири дафтари амир, мансабдорони маъмури ҷамъовари андоз ва дигарон меистанд.

Дар вилоятҳо ҳокимону бекҳо раёсат мекарданд ва яке аз вазифаҳои асосиашон андозситонӣ буд.⁷⁵ Вилоятҳо ба туману амлоқдорҳои тахти сарвари ҳокимони маҳаллӣ тақсим карда мешуданд. Дар деҳоту авулоҳо оқсақолону мингбошиҳо сардори ме-

⁷⁴ Файзулла Ходжаев. Избранные труды в трех томах. (Ред. колл. А.А. Агзамходжаев и др.) Т. 1. -Ташкент: "Фан", 1970. (АН УЗССР, Ин-т философии и права АН УЗССР, Ин-т истории партии при ЦК КПУз, Ин-т истории АН УЗССР), Т.1. 1970. -С.312.

⁷⁵ Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период), - Душанбе: Ирфон, 2008. -С.256.

карданд. Ҳокимони мусулмонӣ қозӣён буданд. Ҳаками олиро қозикалон мегуфтанд.⁷⁶

Амалдороне, ки дар хизмати амир қарор доштанд, аз ҳазинаи музду маош мегирифтанд ва пурра аз ҳисоби андозҳои аҳоли мези-станд.⁷⁷ Маъмулан ба амалдорон заминҳо ба ғайри андоз дода мешуданд, соқинони ин деҳаҳо ғуломвор ба ғайри андоз соҳибмӯлкони замин қор мекарданд. Гуфта мешавад, ҳокими Қоротегин ҳамчун бахшиши махсуси амир ҳуқуқи «ҷамъовари замин дар Ҳисор, Қурғонтеппа ва Қурғонтеппаро соҳиб гардидааст, зимнан маблағи замин Қурғонтеппа ба ғайри андоз ӯ ҳамчун «дастурхон» - и амир (ҳадя аз амир) замин Қабодиёну хирочи пули дарёи Вахш дар наздикии Норақ дохил мешуд. Ҳоким ҳаҷми қорҳои бемузди деҳқонон – бегори зид намуда буд».⁷⁸

Илова ба ин, дар Бухорои Шарқӣ бекитариҳои хурди сершуморе буданд, ки гоҳе ба ҳайати аморати Бухоро дохил буданду гоҳе то ишғоли наватӣ аз қониби амираи Бухоро ё хони Қўқанд, давлати мустақил буданд.⁷⁹ Дар байни аҳолии Помири ғарбӣ то ҳамроҳшавии ин қаламрав ба аморати Бухоро муносибатҳои феодали ҳукумфармо буданд, дар ҷамоаи қўчманчиён бошад анъанаҳои сохти авлодӣ боқӣ монданд, дар қишварзӣ олоғи соддаи меҳнат (сипари қўбин, чапар) ба қор бурда мешуд, роҳбарии интиҳобӣ ва худидораи ҷамоатӣ вучуд дошт. Амалдорони амир ин тартиботро бо қўруши мансабҳо иваз намуданд.⁸⁰

Шақли амлоқии моликияти замин (заминҳои давлатӣ дар моликияти бевоситаи хон буд, ки бо тариқи иҷрои меросӣ қор қарда мешу-

⁷⁶ История отечественного государства и права. Ч.1. Под ред. О.И. Чистякова. -М.: Юристъ, 2003. -С.188.

⁷⁷ Инро Р.Ш. Сотиводиев ҳам тасдиқ карда, менависад, ки амалдорони олиро ба аз ҳазинаи музди қор мегирифтанду, амалдорони поён - аз ҳисоби «байтумол» (як наваз ҳазинаи хайрия) (ниг.: Сатывалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиясет-наме». -Душанбе, 1999. -С.185.)

⁷⁸ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.102-103.

⁷⁹ Н.А. Кисляков ноҳияҳои Ҳисор, Балҷувон, Шахрисабз, Қўлоб, Мастчоҳ, Ягноб, бекитариҳои Қаротегин ва Помирро мисол меорад (ниг.: Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.45-46, 70-71.).

⁸⁰ Исқандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. -Душанбе: Ирфон, 1981. -С.55.

данд) дар аморати Бухоро асоси муносибатҳои иқтисодиро ташкил меод. Дар ҳамаи ин заминҳо деҳкон бо тарзи иҷрои абадӣ бо додани ҳиссаи муайяни хосил (аз 1/10 то 3/10) ба ғойдаи соҳиби замин қор қард менамуданд. Бахшиши ҷунин заминҳо ба ҳокимону роҳбарони низомӣ барои қанораҷуӣ аз андозбандии хонӣ (ё подшоҳӣ) ба ғойдаи соҳибмӯлк меод. Ҷунонҷӣ дар уезди Хучанд соли 1869 аз ҳазор таноб заминҳои обӣ дар аҳди ҳокимияти хонҳо 11 ҳазор таноб, яъне 11% - ашон андозбандӣ намешуданд.⁸¹ Навъи асосии ғайриқилъагӣ аҳоли кишоварзӣ, қорводорӣ ва қосибӣ (боғандагӣ, либосдӯзӣ, қармгарӣ, қорқарди ҷӯб, қулолӣ ва ғ.) буд. Дар натиҷаи тарақиёти заифи муносибатҳои молиқону пулӣ, ҳуҷусан дар ноҳияи дурдаст, савдои молҳои тайёр бо тариқи иваз сураг мегирифт.

Рӯйхати андозҳои ситонидашаванда дар аморати Бухоро ва самтҳои масрафи онҳо ҷунин буданд: 1) зақот ё худ ушр, ҳумс (садақот ба манфиати ғайриқилъагӣ); 2) хироч, қизия ва пардохти мардумони мағлубшуда – барои сохтмони дарғотҳо қалъаҳои хурд, пулҳо, масҷидҳо, иншооти обтақсимкунӣ, ва ғ.; 3) амволи бесоҳибмонда (ҳумс, ғанҷҳои ғайриқилъагӣ, сарватҳои зерзаминӣ, ғанимат ё сайд) – барои ғармандӣ ба маъёбону ятимон, муоллаҷаи беморон; 4) бозёфту меросҳо ба манфиати давлат – барои истифодабарандагон зақот.⁸²

Муҳаққиқони алоҳида номгӯйҳои дигари андозҳоро зикр мекунаанд. А.М. Аминов⁸³ ҷунин намудҳои андозҳоро, ки дар нимаи дуоми а. 19 то ташкилҳои Ҷумҳурии Халқии Бухоро ситонида мешуданд, меовард: хироч (андози замин), зақот (андоз аз молу дороиҳо), миробона (пардохти қамъиятӣ барои шахси масъули обёрӣ маҳал), танобпулӣ (андози кишоварзӣ). Иҷорапулӣ, андозҳои пулӣ ва натуралии муҳталиф аз 20 то 33%, дар баъзе ҳолатҳо то 50% - и даромади деҳқонро ташкил меод. Андозҳои саршумор манбаъи маоши амалдорон, ҳешовандони хон ва рӯхонӣ буданд.

У. Эшонқулов менависад, ки намудҳои асосии андозҳои аморати Бухоро хироч ва зақот буданд. Хироч ду навъ буд: 1) «хирочи музаф» (андози хатмӣ), ки ҳаҷмаш барои замини мушаххаси киш

⁸¹ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). - Ташкент, 1959. - С.26, 30-31.

⁸² Мирза Бадӣ-диван Маджма'ал-аркам («предписания фиска»). (приемы документации в Бухаре XVIII в. - М.: Наука, 1981. - С.54.

⁸³ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). - Ташкент, 1959. - С.40 - 42.

муқаррар қарда мешуд, сарфи назар аз кишт шудан ё нашудани он. Андоз дар як сол ду маротиба – баҳорон ва тирамоҳ ба таври натуралӣ, баъзан маблағи он ситонида мешуд: 2) «хирочи муқосима» (андозе, ки пас аз тақсимои ситонида мешуд), - андозе, ки аз хосили қамъоваришуда ба андозаи 1,5% - и ҳосил ситонида мешуд. Дар манотиқи қамъосилу баландқӯҳ, ки онҳо бар асари номусоидии обу ҳаво ҳосили доимӣ набуд, хироч ба пул ғардида ё дар шакли мағозӣ пахтагин (қарбос) ситонида мешуд.

Андозҳо ба ҳаҷмҳои зайл ситонида мешуданд: хироч (аз 1/5 ё 1/10 то 1/3 ҳосил вобаста ба шароити маҳал), андози сарихонагӣ (ба ивазаш талаби иҷрои уҳдадорӣ қарбӣ мумкин буд), зақот (2,5 дарсади арзиши ашёҳои андозбандишаванда), ниқоҳона (барои иҷозати ниқоҳ аз 2 то 15 танга), тарақа (барои тақсими мерос аз 10 то 20 танга). Ба ғайр аз инҳо қизия, айлоқона (барои ҳуқуқи қарондани қорво – як сар қорво аз як рама), мадади лашқар, ҳашару бегорӣ қалъа (сохтмони тамири қалъаҳо), қарсона (пардохт ба ғойдаи қамъоварандагон андоз), қизия (андози сарикасӣ аз ғайри муқулмонон) ва андозҳои дигар ситонида мешуданд. Ҳаҷми андозҳо ба минтақаи мушаххас, ҳосилхезии заминҳо ва навъи ғайриқилъагӣ вобаста буд.

Масъули қамъоварии тамоми андозҳои пулиро натуралӣ девонбегӣ буд ва ӯ ҳуқуқ дошт, ки шахсони аз пардохти андоз саркашӣ қардаро қазо диҳад.⁸⁴ Ҳамин тавр, андозҳои давлат мақсаднок буданд, ки ин амал имрӯз ҳам дар давлатҳои мутараққии ҳаҷон маълум аст.

Тавре Г. Арандаренко қайд мекунад, дар ноҳияҳои қуҳии Тоҷикистон, ки то омадани русҳо онҳо бекитариҳои хурди мустақил буданд, ҳукмронии феодал на танҳо дар «... гаронии андозҳо, балки ҳаҷто дар буна (ҳуқуқи қарбонӣ) - и воқеии навабӣ, ки натиҷааш ба зерӣ ҳукми қарра ё тобеияти иҷбории мансабдорон афтидани деҳаҳо буд, ифода меёфт.⁸⁵ Андозҳои асосии ин ҳаҷ аз номгӯйи муқарраркардашуда фарқ доштанд: 1) «мол ва қизияҳо» - андоз – ғойда ба манфиати ҳоким, ки 10% - и ҳосилро ташкил меод, вале дар амал то ба 30% мерасид; 2) «хирочот» (хирочот) ва «тавоҷиҳот» (дахл, воридот), ки захираи андозҳоро фаро мегирифтанд, ки таъйиноти мах-

⁸⁴ Мирза Бадӣ-диван Маджма'ал-аркам («предписания фиска»). (приемы документации в Бухаре XVIII в. - М.: Наука, 1981. - С.54.

⁸⁵ Цит. кн. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. - С.102-103.

сус надохтанд; 3) «доруғагӣ» - андоз барои маоши ҷамъоваранда; 4) «зобитона» - пардохт ба манфиати ҳокимон; 5) « муҳасиллона» - пардохт ба ғойдаи агентҳои молия; 6) «танобона» - андози пулакӣ аз боғу тоқзорҳо; 7) «мушрифона» - андоз барои маоши ҷамъоварандаҳои андоз; 8) «мир - ҳизора» - андоз барои маоши ҳокимон; 9) «мадади лашкар» - андоз барои музди маоши лашкар; 10) «ҳашар ва бетории қалъа» - уҳдадорӣ натурали оид ба таъмири қалъаҳо ва ҳоказо. Маҳсусан маъмурияти деҳот - ҳокимон, арбобон, қадҳудоён, даҳбошию юзбошиҳо, ки ҳангоми андозгирӣ аз шақлҳои сохтории иҷбор истифода мекарданд, деҳқононро ҳонабардӯш намула буданд.⁸⁶ Қарор дар бораи андозкунии аз пардохтани андозҳо аз ҷониби роҳбарии оӣ дар шақли ҳуҷҷати маҳсус қабул карда мешуд.

Дар Қаротегин андозҳои зерин ситонида мешуданд: ушр (дахки ғаллаи ҷамъоваришуда), омор (як гӯсфанд аз як ҳоҷагӣ ё ду пора қарбос (матор)), дудона, подшоҳпулӣ (пули амир), «равғани зард», сӯзишворӣ ва андозҳои дигар (вобаста ба маҳсулоти тавлидшаванда).

Аз тамоми андозҳоро пардохтҳои номбаркардашуда танҳо ушру омор қонуний буда, боқимондаҳо сарфи эҳтиёҷоти маъмурияти феодалиҳои маҳаллӣ мешуданд. Азбаски дар ноҳияҳои алоҳидаи Помир қисми аз андозҳо бо тиллореза ситонида мешуд, дар онҳо амалдорони маҳсус - «мирозорҳо тиллоқаш» амал мекарданд, ки уҳдадори ҷамъовари тилло аз аҳоли буданд. Дар ноҳияҳои дигар (Вахйӣ Боло), ки шароити рушди қорводорӣ мавҷуд буд, андози маҳсус - «ҳасуна» (алаф, гиёҳ) бо андозаи садяки қорвои ба қароғоҳ овардашуда меистанд. Инчунин андози маҳсуси «кӯлрӯкхона» (кӯлрӯк-пул) барои гузаронидани қорво тавассути пулҳо ситонида мешуд. Дар қатори андозҳо уҳдадорӣҳои меҳнатӣ (ҳашар бегорӣ) ҳам буданд.⁸⁷

Ситонидани андозҳо аз аҳолии аморати Бухоро яке аз вазифаҳои асосии амлоқдор - мир (ҳокими ноҳия)⁸⁸ ба ҳисоб мерафт. Барои ситонидани андозҳо штаги маҳсуси амалдорон дар шахси мизазорон, навакрон, арбобҳо, инчунин амалдорони маҳсуси ситонидани андоз бо

⁸⁶ Ҳамон ҷо. - С.125-126.

⁸⁷ Кисляков Н.А. Из истории Горного Таджикистана. - Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. №4. С.113; Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С.139-145.

⁸⁸ Муфассалтар дар бораи сохтори дастгоҳи идора ниг. ба китоби Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.192-202.

ғалла - мушрифон вучуд дошт. Инчунин андозҳо аз теъдоди муайяни ҳоҷагҳо тавассути ниҳоди «танҳо» ҳам ситонда мешуданд, ки воқеан маънои ба крепостной доданро дошт.⁸⁹ Танҳо муваққатӣ, яқумрӣ ва меросӣ мешуд.⁹⁰

Уҳдадорихои ғайриандозии оид ба таъмири роҳҳо, пулҳо, ҷамлу нақли борҳо вучуд доштанд. Амалдорони маҳаллӣ давлатӣ (қозӣ, раис, муфти, арбоб ва дигарон) аз сулоридани андозҳо озод карда шуда буданд.⁹¹

Ба ғайр аз андозҳо, ҳокимони маҳаллӣ дар робита бо огози қорҳои саҳроӣ уҳдадор буданд, ки ба амир пешкаш тӯхфа кунанд.

Ҳар як мавзёи андоздиханда масъули андоз (сарқор ё амлоқдор) дошт, ки онро бек (ҳоким) - и маҳаллӣ таъин менамуд. Ба ӯ як - ду ё зиёда аз ин доруғаҳо (вобаста ба теъдоди ҳаҷми ҳоҷагҳои андозбандшаванда) кумак мекарданд.

Андози хироч аз ҳоҷагҳоро муфтии вилоят дар ҳузури амалдорон, андозсулоранда ва шохид муқаррар намуда, инчунин дар дафтари хироч менавишт, тасхехот пас аз зиёдшавӣ ё зиёдшавии замини киштишаванда ворид карда мешуданд. Маъмури андоз аз деҳаҳо фармондор ё амлоқдор (намояндаи ҳокими маҳаллӣ) буд, ба навиштан ё китобат мирзо (сарвари қотибот, мушӣ) ва ё арбоб машғул буданд.

Дар водихо андозсулорӣ баҳорон аз пардохти «чуфти гов», сипас дарави яқуми юнучка оғоз мешуд, баъди ин сабзавот, меваҳо ва ғалла пухта мерасиданд, ки ин то охири тирамоҳ давом мекард. Илова бар ин ба хизматчиёни давлат муқофоте бо номи «сафедбарӣ» (дар миёнаи тобистон) иборат аз нахӯд, гандум, ҷав ва ҷамҷунин, «қабудборӣ» (дар охири тирамоҳ) (ҷуворӣ, ҷавдор, шолӣ ва ғ.) пардохт карда мешуд.

Дар як ҳуҷҷате, ки шабеҳи дастур барои омилӣ андоз аст, Амалдори хонигарии Бухоро принсипҳои асосии идоракунии маъмурий, молиявӣ ва андозӣ, қоидаҳои таҳиясозии руйихати маблағҳои воридшуда аз андоз (дафтари хироч), варақаҳои хароҷот саналҳои бахшиши заминҳоро дарҷ намулааст. Мувофиқи тартиби муқараршуда бахисб-гирии андозии ҳар як амволи хирочбандишаванда (боғ, қароғоҳҳо) ва

⁸⁹ Раҳимов М. Об институте «танҳо» в Дарвазе. - Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. 1954 №4. С.130-133.

⁹⁰ Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. - С.112.

⁹¹ Эшонкулов У. История земледельческой культуры горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.). - Душанбе: Девашти, 2007. - С.347-353.

дигар андозҳо аз ҳар деҳа анҷом пазируфта, ҳамчунин шахсоне зикр карда шудаанд, ки ғаллаву пули ситонида ба манфиати онҳо истифода бурда мешаванд.⁹²

Дар миёнаҳои асри XIX мудирияти умури зақоти аморат дар дастати қушбегӣ буд ва «зақотчиён» - омилони андоз дар вилояти гуногуни кишвар дар тобеияти ӯ буданд. Ҳар як замон ҳар табақаро метавонистанд бо фармони амир дастгир ва амволашро мусодира кунанд.⁹³ Дар Бухоро ҳеч гуна мақомоти интиҳобӣ вучуд надошт. Идоракунии аҳоли дар ихтиёри амалдорон буд, ки дар хилвати дарборҳо фармон мегирифтанд. Табиист, ки дар чунин низом ришвахорино худкомӣ гулгулшӯфон мегардиданд. Аҳолие, ки амалдорони амир аз он андозҳои ғайриро меситониданд, ҳатто аз ҳукуки донишони ба қучо рафтани пулхояшон маҳрум буданд.⁹⁴

Муносибати бераҳмона ва тазйиқи зиёиён, ҷорисозии талаби андоз ба шакли пул ва гароншавии бори андоз дар шароити хоҷагии натуралӣ ва табодули маҳдуд боиси норозигии амиқи аҳоли мешуд. «Овардаанд», ки (ҳоким) Мир Мурод бо ташаббуси шахсӣ ҳаҷми «туқсона» (андози ҳарсолаи Қаротегин, ки ба Бухоро фириастода мешуд) - ро аз 60000 танга то 100000 танга зиёд кард. Бо рушди тичорат ҷорводорони калони Кӯлобу Қаротегин ҷорвои худро ба ҷароғоҳои кӯҳии Қаротегин овардан гирифта, ба хазинаи амир кўпрукона ва хазина (андоз аз ҷароғоҳо) месупурданд.⁹⁵

«Низоме, ки мо нисбат ба хонии Бухоро қабул кардаем, - менависад агенти сиёсии Россия дар Бухоро Лессар - аз накардани даҳолат ба умури дохилии он иборат аст. Мо фақат дар пайи таъмини бозори Бухоро, вазифаҳои сиёсӣ ва стратегӣ дар ҳолати сар задани мушқилиҳо дар Осиёи Миёна мебошем; амиру амалдоронаш бошанд, бо мардум ҳарчи хоҳанд, мекунанд. Бад - ин минвол, бидуни ҳарчи ягон ҳел маблағу меҳнат мо аз Бухоро ҳар он чӣ хоҳем мегирем.⁹⁶

⁹² Мирза Бади'ддин Маджма'ал-аркам («прелиминария фиска»). (приемы документации в Бухаре XVIII в. -М.: Наука, 1981. -С.54.

⁹³ Ҳамон ҷо.

⁹⁴ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.56.

⁹⁵ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.111.-112.

⁹⁶ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.12-13.

Мавқеи хоси ҷуғрофии Бухорои Шарқӣ - қисмати асосии Тоҷикистони имрӯза, дурии он аз марказ, берабтии нисбии марбут бо набудани коммуникатсияҳои нақлиётӣ рушди онро бозмедошт, саноат дар инҷо қариб ки вучуд надошт.

Ҳамагӣ дар аморати Бухоро то табодулли оқтябри с. 1917 (сент.1920) қариб 60 корхонаи саноатӣ буд. Ба ғайр аз корхонаҳои пахтазаказунӣ 4 корхонаи равангашӣ, 1 корхонаи пашм, 3 корхонаи шаробпазӣ, 10 ҷавори хишт, 2 корхонаи папиробарорӣ, фабрикаи гўгирд, 3 осиеби ордкашии намуди аврупои амал мекарданд. Илова ба инҳо устохонаҳои роҳи оҳани Ҷорҷӣ, устохонаҳои флотимеяи Амударё, ки моли ҳукумат буданд ва матбааи метрографӣ вучуд доштанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин тасодуфӣ нест, ки савдогарони бухорӣ ба амир шиқоят бурда дар он зикр карда буданд, ки савдои пахта, пусти бузу гусфанд ва пашм дар аморат пурра ва бебозгашт ба дастии сармоядорони рус гузаштааст.⁹⁷

Ҳамзамон, маҳрумият аз замин ва фақирӣ аҳоли боиси пайдоиши мардикорӣ - дар ҷустуҷӯи шугл ба ноҳияҳои дигар рафтани соқинони маҳаллӣ, аз ҷумла ба Генерал - губернатори Туркистон гардид, ки ба болоравии савияи дониши коргарон ва ҳам оғаи шудани мардум аз ҳаёти нав оварда расонд. Ин ашхос тақияҳои асосии гуруҳҳо ва комитетҳои инқилобии оянда шудаанд.⁹⁸

Б. Искандаров қайд мекунад, ки аз сабаби суистифодаҳои калони амалдорони амир даромади хазина коҳиш ёфта, ҳамагӣ як лак (100 ҳаз. рубл) - ро ташкил медод. Қисми калони даромадҳо дар қисаи амалдорон мемонд.⁹⁹ Ягон мақоми қонунгузорӣ ба истиснои хости амир, ё ин ки дигар қонун ба ғайр аз қонунҳои динӣ - шариатӣ, ягон ҳел қафолати дахлнопазирии шахсӣ ва молӣ барои мардумони Бухоро вучуд надошт.

Соли 1903 дар Шугнон, Рӯшон ва Вахон ҳамагӣ 130,7 ҳазор пуд ғалла ҷамъоварӣ карда шуд. Аз ин ҳосил деҳқонон ба миқдори 13,07 ҳаз. пуд ё бо пул қариби 10 500 рубл (80 тин аз як ҳазор пуд ғандум)

⁹⁷ Очерки истории народного хозяйства Таджикистана. -Душанбе, 1967. -С.35; Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.34-36.

⁹⁸ Гафуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). -Душанбе: Дониш, 2008. -С.85.

⁹⁹ Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. -Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. -С.167.

ба хазинаи амир хироч медоданд. Аҳоли 32295 сар гӯфанду 3427 сар чорвои калон ё 1850 рубл (1 рубл аз як сар гӯсфанд ва 5 рубл аз як сар гов) закот медод. Хоҷагӣҳое, ки тамоман на асп дошганду на гов, хеле зиёд буданд. Амалдорони аморат ба ғайр аз андозҳое, ки барои аҳоли хеле гарону тоқатфарсо буданд, барои вақтхушии худ духтарону писарони зеботаринро талаб намуданд, ки ин боиси муқобилияти аҳоли шуд.¹⁰⁰

Зимни тавсифи вазъи вазнини иқтисодии Помири Ғарбӣ (ноябри с. 1903) сардори отряди Ситоди генералӣ дар Помир капитан А.Е. Снесарёв дар хабарномааш бо генерал – губернатори Туркистон, дар робита бо ҷорисозии закот аз ҷониби ҳокимияти Бухоро, хоҳиш кардааст, ки ин андоз лоақал барои як - ду сол бекор карда шавад, зеро бар асари зимистони дурудароз¹⁰¹ чорвои зиёди аҳоли (то 50% - и тамоми чорво) ҳалок шудааст.

Соли 1913 даромади амир тақрибан 30 млн рубли тиллоиро ташкил медод, аз он барои қушун ва дастаҳои мусаллаҳ – 1100 ҳазор рубл, барои тухфаҳо ба амалдорон ва намоёндагони ҳокимияти император – 1 млн рубл, барои хароҷоти гуногуни иловагӣ 300 ҳазор рубл харҷ мешуд. Ҳамаи маблағи боқимонда барои истифодаи шахсии амир масрафа мегардид. Барои маорифу тандурустӣ ягон тин харҷ намешуд.¹⁰²

Дар асари нависандаи тоҷик Садриддин Айний зиёда аз 100 андозии аморати Бухоро зикр карда шудааст, аз ҷумла: закот (андоз аз амволи манқул), ушр (андоз аз ҳосил), хироч аминана (барои маоши амалдорон), андоз аз ҷароғоҳ, андоzi «дудона», танобона (андоз аз хар таъини замин), сарона (андози сарикасӣ), сарихона (андоз аз оила), миробона (андози обёрӣ), қушпулӣ (андоз аз ҳайвоноти қорӣ), яксарӣ (андоз аз чорво) ва андозҳои дигар.

Нависанда пешниҳод намуда буд, ки андозбандӣ дар самтҳои заил тақмил дода шавад: (1) ғайрияти ҷамъоварандагони андоз бояд дар зери назорати давлат қарор дошта бошад, то гузаштан аз меъёрҳои

¹⁰⁰ Исхандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. - В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.57, 62, 73.

¹⁰¹ Моногарова Л., Мухиддинов И. Этнографическое изучение Советского Бадхшана. - В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.312.

¹⁰² Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. - С.43.

бо қонун муқараргардидаи андозбандӣ руҳ надиҳад; (2) талабот оид ба супурдани андоз бояд бар имконияти воқеи пардохтунии онҳо аз тарафи андозсупоранда асос ёфта бошад ва рушди минбаъдаи истеҳсолотро маҳдуд насозанд.

Ин талаботҳо нисбат ба низоми андоз имрӯз ҳам мубрамияти худро нигоҳ доштаанд. Талаботи яқум ба масъалаи мушаххасунӣ ва соддагардонии ғайришахсиятӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии ихтиёран супурдани андозҳо аз тарафи андозсупорандагон ва назорати ҷиддии давлат аз болои ғайрияти андозбандӣ иртибот дорад. Талаботи дуҷум бошад, муқаррар намудани муҳлати мусоид барои андозсупоранда, маҳдуд сохтани пардохт ба ғайри давлатро дар шакли андоз аз ғайриистиҳсолкунанда пешбини менамояд.

1.3. Қонунигузори андоз дар давраи шӯравии Тоҷикистон

Ғалабаи Ҳокимияти шӯравӣ дар Тоҷикистон дар ҳамаи қаламрави ҷумҳурӣ, ки ба ду қисм тақсим шуда буд, ба вуқӯъ омад. Минтақаҳои шимолии Тоҷикистони қунунӣ, ки ба ҳайати генерал – губернатори Туркистон шомил буданд, се сол пештар аз манотиқи мансӯб ба аморати Бухоро ба сохти шӯравӣ гузаштанд.

Халқҳои Осиёи Миёна дар воқеаҳои инқилобии соли 1917 - и империяи Россия иштирок кардаанд. Дар шаҳрҳои Туркистон, аз ҷумла дар Хучанд, Ўротеппа, Самарқанд ва Бухорои Нав (Когон) шӯроҳои вақилони қоргару сарбозон ба вуқӯъ омаданд. Дар натиҷаи мубориза барои ҳокимият дар байни кишрҳои муқталифи аҳоли ноябри соли 1917 дар Тошкент, даре нагузашта, дар бештари қаламрави Туркистон аз ҷумла дар ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон ва Помир Шӯроҳо ғалаба кардаанд. Ревкомҳо ташкил ёфтанд, ки ба ҳайси мақомоти Ҳокимияти шӯравӣ дар истохҳои роҳи оҳан Хучанд, Пра-летар, Нов амал мекардаанд. Дар Хучанд ҳокимият ба дасти ревкоми Хучанд ва кумитаи роҳи оҳан гузашт. Шӯроҳои вақилони қоргарӣ шахтаи ангишти Сулуқта, Шӯроб ва қони нефи «СНАТО» соҳибони воқеи қорхонаҳо ташт, ба ҳайси мақомҳои ҳокимият ғайрияти менамуданд.¹⁰³ Дар моҳи феврари с. 1918 баъди торумори ҳокимияти буржуазии миллатгарои «Мухторияти Қўқанд» Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияи Қонибодом, Исфара ва Ашти Тоҷикистони Шимоли мустақар

¹⁰³ Қаримов Т. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Северном Таджикистане. - Сталинабад, 1957. - С.162.

шуд. Мохи ноябри соли 1918 Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир ҳам ғалаба кард.¹⁰⁴

Давраи май то июни соли 1918 давраи бозташкилёбии макоти маҳаллии ҳокимият дар Хучанд, Истаравшан, Конибодом, Исфара, Драгомиров ва дигар ноҳияҳо буд. Дар назди Шӯрои Хучанд комиссариатҳои уездии қорҳои миллатҳо, молия, озуқа, ҳочагии шаҳрӣ, шӯбаҳои заминҳои об, харбӣ, маорифи халқ, муҳофизати шаҳр ва милитсия таъсис дода шуданд.¹⁰⁵ С.А. Раҷабов қайд намудааст, ки давлатдорӣи шӯравӣи тоҷик нахуст дар Ҳайати ҚМШС Туркистон тавлид ёфта, дар таъсиси муассисоти шаклан миллии шӯравӣ ифода гардид.¹⁰⁶

Шӯриш дар Бухоро ва фирори амир 2 сентябри соли 1920 ба Бухорои Шарқӣ барои Ёлломи Ҷумҳурии халқии Шӯравии Бухоро (ҶХШБ) имкон дод, ки онро ҶШФСР эътироф кард.

Дар ҶХШБ ҳокимият дар ихтиёри Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Назирони Халқӣ буд.¹⁰⁷

ҶХШБ дар яке аз декретҳои нахустини худ аз 12 апрели с. 1921 бекор гардидаи ҳама андозҳои феодалии пешин – амлок, хироч, танҳо, аминана ва ғайраҳо эълон намуд. То соли 1922 деҳқонон

¹⁰⁴ Ниг.: За власть Советов в Таджикистане /Сб. восп. - Сталинабад, 1958. - С.25-27.; Подробно о деятельности большевистских организаций и установлении Советской власти в Северном Таджикистане см.: Сагатов А.К. Установление Советской власти и ее первые мероприятия в уездах и волостях Северного Таджикистана //Ученые записки Ленинградского государственного университета им.С.М.Кирова. - Ленинбад, 1953. - Вып.2; Иркаев М., Шарипов Я., Николаев Ю. Очерки истории Советского Таджикистана. - Сталинабад, 1957. - С.21-46.; Скоробогатов И.М. К истории большевистских организаций Северного Таджикистана (1917-1919 гг.). - //Материалы к истории Компартии Таджикистана. - Душанбе, 1963; Хайдаров Г.Х., Морозов Н.М. Первые шаги Ходжентского Совета (март 1917 - февраль 1919 гг.). - Душанбе, 1968. - С.67.

¹⁰⁵ Скоробогатов И.М. К истории большевистских организаций Северного Таджикистана (1917-1919 гг.). - //Материалы к истории Компартии Таджикистана. - Душанбе, 1963. - С.72.

¹⁰⁶ Ниг.: Раҷабов С.А. Октябрьская революция и развитие таджикской советской государственности. - //Труды юридического фа-та Тадж.Гос.унта. - Сталинабад, 1957, Вып 8; Раҷабов С.А. Таджикская советская социалистическая республика. - //Национальная государственность союзных республик. - М., 1968. - С.452.

¹⁰⁷ Искандаров Б.И. Из истории борьбы за установление Советской власти в Таджикистане. -Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. №4, С.12, 18-20.

расман аз ҳама андозҳо «озод» буданд. Бо ин декрет андозҳои ҳукуки мусулмонӣ барҳам дода шуданд.¹⁰⁸ Ин санади меёрӣ барои Бухорои Шарқӣ, ки дар даврони пеш аз мустамликавӣ он ҷо зиёда аз 60 нави андоз, пардохт ва уҳдадорихо¹⁰⁹ роиҷ буданд аҳамияти махсус дошт. Дар воқеъ бошад, дар инҷо ба мисоли Россия, нави бадгариани андоз-бандӣ – развёрсткаи озукаворӣ амал мекард.¹¹⁰

Барои идоракунии Бухорои Шарқӣ, ки воқеаи бар асари идомаи ҳаракати босмачигарӣ мухторияти ҶШСБ буд, аз тарафи КИМ - и Бухоро, Шӯрои Нозирон ва КМ ХКБ Комиссияи фавқулоддаи диктатории КИМ оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ (ҶДК) таъсис дода шуд. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ревкомҳо (дар вилояту ноҳияҳо) буданд, ки баъди озодкунии минтақаҳо онҳо кумитаҳои иҷроия иваз мекарданд. Дар ҷамоатҳо мингбошиҳо (хазарихо) ва дар деҳаҳо оксақолон ҳокимиятро дар даст доштанд.

Ҷузъи асосии фаъолияти ҶДК таъсиси мақомоти фавқулоддаи диктатурани пролетариат дар маҳалҳо - ревкомҳо буд.¹¹¹ Барои ҳалли масоили хоҷагӣ Комиссияи шӯрои иқтисодӣ, шӯбаҳои назорати давлатӣ, адлия дар ҳайати Шӯрои Қозиён, шӯбаи заминҳои об, шӯбаи сохтмон, кумитаи фавқулодаи молия, комиссияи озукавориро таъсис дод.

Баъди 5 март соли 1924 КМ ХКБ қарор «Дар бораи шӯроисозии Бухорои Шарқӣ» - ро қабул кард. Дар он пешниҳод гардид, ки ҶДК бекор ва комичроияи Шӯрои депутатҳои халқи тобеи КИМ-и Бухоро созмон дода шавад, дар сохтори он шӯбаҳои идораҳои марказии ҷумҳурий таъсис ёфтанд, яъне шӯбаҳои: а) мушовараи иқтисодӣ; б) молия ва андоз; в) маориф; г) кишоварзӣ; д) савдо; е) бонки кишоварзӣ; ж) идораи маъмурий бо зершӯбаи милиса, ҷустуҷӯи ҷиноӣ ва ГПУ. Ҳамаи ин барои нишон додани вазъи ҳукукии Бухорои Шарқӣ дар ҳайати ҶШСБ ва таҳлили қонунҳои нашрнамудаи ҶДК

¹⁰⁸ Ниг.: История Бухарской Народной Советской Республики //Сб.док.: -Ташкент, 1976. -С.285.

¹⁰⁹ Маджлисов А. Аграрные отношения в восточной Бухаре в XIX-начале XX веков. -Душанбе-Алма-Ата-1967.-С.316.

¹¹⁰ Исломов Т.С. История становления и развития национальной налоговой системы Республики Таджикистан. -Автор. На соиск.канд.экон.наук. -Душанбе, 2007. -С.17.

¹¹¹ Тафуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). -Душанбе: Дониш, 2008. -С.59.

(то бекоршавиҳои дар моҳи майи с. 1924), анҷуманҳои Шӯроҳо ва КИМ-и Бухорои Шарқӣ ниҳоят муҳим мебошад.¹¹²

Бо қарори маҳсули ЧДК аз 6 декабри с. 1922 низоми нави андоз қабул шуд, ки бори гарони андозхоро барои меҳнаткашон ҳеле сабуктар намуд.¹¹³ андозҳои шаръии натуралӣ – ушр (аз ҳосили замин) ва зақот (аз чорво) аз нав барқарор карда шуданд. Сараввал ин андозҳо ҷуноне, ки тибқи шарият буд, ба шакли натуралӣ (ушр - 1/10 ҳиссаи ҳосил, зақоти савоим аз 40 сар чорво - 1 сар, аз 100 то 120 сар чорво - 2 сар, зиёда аз 200 - 3 сар ва барои ҳар 100 сари минбаъдӣ 1-сарӣ) ситонида мешуданд.¹¹⁴ Ба ғайр аз ин ҳасана (барои чарои чорво), боғиҷуӣ (барои тоқзор), қовунҷуӣ (барои зироатҳои полезӣ), бедапулӣ (барои ҷунучка), андозҳо аз осиб, қонҳои тилло, иҷорапулии бозор ситонида мешуданд. Аз лиҳози иқтисодӣ ғайриҷасти реҷомҳо дар солҳои 1922 - 1923 асосан аз ҷамъовариҳои андозҳо иборат буд. Дар охири с. 1923 дар робита бо ҳомӯш шудани амалиёти ҷангӣ ва ҷоннокшавии тичорат бо қарори ЧДК аз 24 декабри с. 1923 Шӯрои иқтисодии Бухорои Шарқӣ, ки аз ҷумла ба ҷамъовариҳои андозҳо машғул буд, таъсис дода шуд. Бо қарори шӯрои инқилобӣ 29 июни 1923 «улав» (ӯҳдадорӣ аробакашӣ) бекор гардида, барои ҳамлу нақлҳо 300 ҳазор рубли тиллоӣ ҷудо карда шуд. Бо амалисозии ҷорабиниҳои иқтисодӣ дар с. 1922 - 1924 (пардохти қарз ба аҳоли барои дастгирии Артиши Сурх, таъмини аҳоли бо лавозимоти кишоварзӣ ва тухмӣ, афзоиши кредитҳо барои хоҷагии қишлоқ, ба тартиб овардани андозҷамъкунӣ, сохтмони роҳҳо ва ғ.) муборизаи муназзам баҳри шӯроикунии Бухорои Шарқӣ оғоз ёфт.¹¹⁵

Баъди ин бо қарори КИМ-и Бухоро ва Шӯрои Нозирони Халқ аз 8 июли с. 1924 ситонидани ин андозҳо фақат ба шакли пулӣ (пулӣ) муқаррар карда шуд (нарххоро аз рӯйи нархҳои миёнаи панҷ бозор муайян мекарданд). Таъин шуд, ки андозбандии ғайриҷасти кишоварзӣно чорводор бо андозҳои дигар, ба ғайр аз андозҳои номбаршуда,

¹¹² Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1. 1917-1929 гг. - Душанбе: Амри илм, 2001. - С.162-163.

¹¹³ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26, л.20.

¹¹⁴ В Хрестоматии по истории государства и права Республики Таджикистан (до советский период). (Составитель - Азизкулова Г.С. - Душанбе, 1998. - С.37) отмечаются несколько ныне ставки зякот-савим со скота.

¹¹⁵ Гуфуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). - Душанбе: Дониш, 2008. - С.117-118, 120-122.

бойси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад.¹¹⁶ Барои муайян намудани ҳосил ва саршумори чорво ҳар деҳа мутабоқи қарори КИМ-и Бухоро комиссияҳо дар ҳайси амлоқдор, амин, оқсақол, раиси камифроия ва се намояндаи деҳқонон таъсис дода мешуданд, ки ҳаҷми уҳдадории андозхоро тибқи қоидаҳои шарият ҳисоб карда мебароварданд.

Ҳамин тавр, мақомоти ҳокимияти халқӣ муваққатан ниҳодҳои алоҳидаи ҳукуки исломиро, ки барои деҳқонон ошноро дастрас буданд, истифода бурда, муҳтавои онро тақмил меоданд ва дар идоракунии худ ба қор мебарданд.

Ҳамзамон, муносибати Ҳокимияти шӯравӣ ба низоми андоз дар солҳои 1919 - 1921 бо ақидаҳои аз қабилӣ «беҳудагии андозҳои пулӣ», «зарари аз байн рафтани пул ва муомилоти пул» иртибот дошт. Аммо, дар робита бо гузаштан ба сиёсати нави иқтисодӣ ва эҳёи низоми қаблан бекоршудаи андоз, 21 март с. 1921 декрет дар барои ҷори намудани андози натуралӣ ба ҷои разверсткаи озуқа ва ашё ба тасвиб расид.¹¹⁷ Декрет муқаррар намуд, ки маблағи ҷамъи андоз бояд тавре ҳисоб карда шавад, ки тақозои заруратини артиш, қоргарони шаҳр ва аҳолии ғайри кишоварзро пӯшонад. Муайян гардид, ки андоз бояд прогрессивӣ бошад; фоизи ҳисобкунӣ барои хоҷагиҳои миёна, хоҷагиҳои заиф ва хоҷагиҳои қоргарони шаҳрӣ бояд паст бошад. Хоҷагиҳои деҳқонии камбағалтаринро аз баъзе андозҳо, дар ҳолатҳои истисноӣ аз тамоми андозҳои натуралӣ озод намудан мумкин бошад.

Барои қорхонаҳо як қисм ва барои деҳқонон тамоми маҳсулоташонро фўрухтанро иҷозат дода, давлат зарурати эҷоди механизмҳои андозбандии манбаи иловагиро эълон намуд ва андозҳои мустақим (андозҳо аз кишоварзӣ, қасбӣ, аз ғайриҷасти амвол, аз иҷора, хироҷи тамағ (герб), бочҳо аз мерос ва ғ.) ва ғайримустақим (аксизҳо ва пардохтҳои гумрукӣ)-ро истифода кард.¹¹⁸

Бо як қатор санадҳои метёрии ҳокимияти Бухорои Шарқӣ маҳрумиату маҳдудияти феодалии дунявиро рўхонино аз ҳукуки молияликияти хусусӣ ба олоту воситаҳои истеҳсолот расмӣ намуда,

¹¹⁶ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26, л.20.

¹¹⁷ Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного комитета о замене продовольственной и сырьевой развёрстки натуральным налогом. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/dekr_zam.php

¹¹⁸ Кукин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С.83.

умумишавӣ ва гузариши онҳоро ба моликияти давлат таъмин кард. Чунончӣ, дар асоси қарори Қурулғои 4 Умумибухоро дар бораи вақфҳо, ҚДК бо қарори протоколи хеш аз 29 декабри с. 1923 муқаррар кард, ки тамоми маблағҳои масҷидҳо, «бояд танҳо барои эҳтиёҷоти интернатҳои кӯдаконаи Назорати маорифи халқ воқеъ дар Бухорои Шарқӣ сарф карда шаванд».¹¹⁹

Қорабиниҳо аз қабилӣ ташкили дурусти қори муассисаҳои давлатии савдо, тақвияти содироти пахта, пашм, пӯсти қароқӯлӣ, дигар маҳсулоти хочагии қишлоқ ба бозорҳои шӯравӣ, оғози мубодилаи мол дар байни шаҳру деҳот, ташкили бонки давлатии Бухоро барои тамвили ин амалҳо, ташкили як қатор қорхонаҳои тичоратӣ бо ширкати сармояи хусусӣ, оғози ташкили дастгоҳи андоз ва кадамҳои нахустин баҳри ба низом даровардани эмиссияи пул ва гузориш ба бучет мансу-¹²⁰би ҳамин давра мебошанд.

Бинобар сабаби тӯл кашидани мубориза алайҳи босмаҷигарӣ дар Бухорои Шарқӣ, ки қисми бештари каламаври Тоҷикистони имрузиро ташкил меод, то апрели с. 1925 сохторҳои алоҳидаи сохти пешини давлати феодалӣ – мингбошиҳо, ақсақолон ва амлоқдорҳо боқи монда амал мекарданд, онҳо ба иҷрои вазифаҳои худ мутобиқи меъёрҳои ҳукуки пешин дар шакли таъғйирёфта ва таҳтӣ дар асоси қабули таҷрибаи қонунгузорӣ ва қонунҳои Федератсияи Сотсиалистии Рос-¹²¹сия меғирифтанд.

Дар даврони Шӯравӣ дар Тоҷикистон инчунин қораҳои дорои хусусияти маҷбурӣ дар ҳаққи вайронкунандагони қонунгузории ан-доз таъбиқ карда мешуданд. кодекси ғумруки ҚШФСР аз 1 июни 1922 Қонунан вазифаи Ҳимояи давлату меҳнатқашонро аз ҷинойто ва аз унсурҳои барои ҷамъият хавфдошта тавассути таъбиқи ҷазо ва дигар қораҳои Ҳимояи иҷтимоӣ дар ҳаққи вайронкунандагони тартиботи ҳу-куки инқилобӣ муқаррар намуд. Таҳлили қиёсии қонунгузории подшоҳӣ ва баъдиинқилобии Россия ғувоҳӣ аз он медеҳад, ки барои ҳама ҷинойто ҷазоҳо саҳттар мегарданд.

¹¹⁹ ЦГА РТ, ф.р-1, оп.1, д.12, л.68.

¹²⁰ Файзулла Ходжаев. Избранные труды в трех томах. (Ред. колл. А.А. Агзамходжаев и др.) Т.1. -Ташкент: "Фан", 1970. (АН УзССР, Ин-т философии и права АН УзССР, Ин-т истории партии при ЦК КПУз, Ин-т истории АН УзССР). Т.1. 1970.-С.238.

¹²¹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.177-180, 183.

Чунончӣ, ҚЧ ҚШФСР с.1926 бар хилофи ҚЧ ҚШФСР с. 1922 таъбиқи ҷазо барои насупурдани андозу пардохтҳои дигарро пешбинӣ менамуд. Моддаи 60 - уми ҚЧ ҚШФСР барои насупоридани андозу пардохтҳои сугуртаи ҳатмии музди қор, моддаи 60 - 1 бошад барои дар муҳлаташ напардохтани андозаи махсуси харбӣ қазоро пешбинӣ карда буданд.

Бо таъки ба мувафаккиятҳои бадастомада дар соҳаи иқтисоду фарҳанг, сохтмони давлатию ҳукуқӣ худшиносии синфҳои омма ҳам боло мерафт. Қурулғайи умумибухорои Шӯроҳо, ки 19 - 20 сентябри соли 1924 доир гашт, дар бораи Ҷумҳурии сотсиалистӣ (ҶШСБ) эълон намудани ҚХШБ қарор баровард. Тайи солҳои 1921-1924 халқи тоҷик марҳилаи гузариши рушдро, ки вазифаву мазмунаш оморасозии шароит барои дигаргунсозии сотсиалистӣ, тайёр кардани аҳоли ба қабулкунии ғояҳои сотсиализм буд, паси сар намуд.¹²²

Дар натиҷа «муносибатҳо бо Хоразму Бухоро аз протекторат (то инқилоби Октябр) ба истиқрори истиқлоли воқеии ин давлатҳо баъди инқилоб, ба тасвири ҳукукии он пас аз инқилобҳои халқии Хева ва Бухоро, ба барқарории равообити ҳукукии байналмиллалӣи ҚШФСР бо Бухорову Хева дар асоси дӯстӣ ва кумак ба ҷамоҳири нави Шӯравӣ аз ҷониби Россия» гузаштанд.¹²³

Пас аз анҷом додани қори бузургу зиддии омадагӣ моҳи октябри с. 1924 сессияи дуноми КИМ ИҶШС дархостномаи халқҳои Осиёи Миёна ва Ҳукуматҳои он (Туркистон, Бухоро ва Хоразм)-ро дар бораи тақсими миллио территориявӣ ва таъсиси ҷумҳуриҳои нави шӯравии сотсиалистӣ ва мухтор қонёв гардонид.¹²⁴

Тақсими миллио территориявии с. 1924 амалишуда боиси ташкили ҷумҳуриҳои алоҳидаи осиймённагӣ, аз ҷумла ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҚШС Узбекистон (бо тарикқи ҳамроҳнамудани минтақаҳои ақсаран тоҷикнишини ҷумҳуриҳои собиқи Бухоро ва Туркистон) гардид.¹²⁵

¹²² Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С. 200-201.

¹²³ Чистяков О.И. Становление Российской Федерации. -М, 1966. -с.116.; Злагопольский Д.Л., Чистяков О.И. Образование Союза ССР. -М., 1972. -С.135.

¹²⁴ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред.О.И.Чистякова. -М.: Юрист, 2003. -С. 192-193.

¹²⁵ История Советской Конституции: Сборник документов 1917-1956. -М., 1957. -С.239, 488.

Ба ҳайати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШС Тоҷикистон) қариб тамоми Бухорои Шарқӣ ба шӯмули вилоятҳои Фарм (Рашт), Ҳисор, Кӯлоб, Қургонтеппа ва қисман Сариясиё ва 12 волости вилоятҳои Самарқанду Фарғона дохил шуданд. Бо қарори Раёсати КИМ ИҶШС аз 2-январӣ соли 1925 ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон Помир ба ҳайси Вилояти Мухтори Бадахшонӣ Кухӣ дохил гардид. Нохияҳои шимолии Тоҷикистони кунунӣ – нохияҳои Хучанд, Исфара, Конибодом, Нов, Ашт ба ҳайати ИҶШС Ўзбекистон дохил шуда, с. 1926 округи Хучандро ташкил меоданд.¹²⁶ Фақат соли 1929 округи Хучанд ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуд ва дар натиҷа аҳолии ҶМШС Тоҷикистон ба 1,2 млн нафар расид, ки 78%-и онро тоҷикон ташкил меоданд. Бо ҳамин тоҷикони маскунӣ Осиёи Миёна қисман дар як ҷумҳурии муттаҳид гаштанду аксарияти муназамро ташкил карданд.¹²⁷

Барои идораи муваққатии ҶМШС Тоҷикистон, тахия ва анҷомдиҳии қорҳои ташкилии ҳуқуқӣ оид ба таъсису таҳмики дастҳои нави давлатӣ, барои баргузори ва даъвати Анҷумани Умумитоҷикии Муассисони Шӯроҳо бо қарори Ревком – Шӯрои инқилобии ҶМШС Ўзбекистон аз 24 ноябри с. 1924 Шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷикистон таъсис дода шуд.¹²⁸ Дар назди шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷикистон: комиссияи давлати планкашӣ, Шӯрои ҳоҷагии халқ, камиссия: оид ба беҳсозии шароити зисти кӯдакон, Шӯрои тарбияи ҷисмонӣ, комиссия оид ба асосгузори дастҳои давлатӣ ва комиссияҳои дигар, кумитаҳо барои идора ва иҷрои амалиёи фаврии масоили қорӣ ташкил карда шуданд. Комиссариатҳои халқии (қорҳои дохилӣ, Раёсати давлатно сиёси, молия, маориф, адлия, прокуратура ва судҳо, тандурустӣ, омор, бозрасии қоргару деҳкон, савдо) бо шӯбаҳои худ дар маҳалҳо таъсис дода шуданд.¹²⁹

Комиссариатҳои халқии таъсисёфта мақомоти иҷроия ва маъмурии ҳокимияти давлатӣ оид ба соҳаҳои алоҳидаи ҳоҷагии халқ, соҳтмони маданӣ ва идораи давлатӣ дар қаламрави ҶМШС Тоҷикистон гардиданд.

¹²⁶ Масов Р. Указ. работа. - С. 67.

¹²⁷ Тахиров Ф. Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1. 1917-1929 гг. - Душанбе: Амри илм, 2001. - С. 208-209.

¹²⁸ ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 14, л. 1.

¹²⁹ ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 10, л. 8; ЦГА РТ, ед. хр. 194, л. 7; Там же, ед. хр. 37, л. 630; Там же ед. хр. 15, л. 341; Там же, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 1, л. 1.

Комиссариатҳои халқии меҳнат, молия, бозрасии қоргару деҳкон ва Шӯрои ҳоҷагии Халқ комиссариатҳои тахти тобеияти дугона қарор дошта буд, тобеи Шӯрои инқилобӣ ва ҳам комиссариатҳои халқии дахлдори ҶШС Ўзбекистону Итиҳоди ҶШС буданд. Комиссариатҳои халқии боқимонда мақомоти марказии идоракунии соҳавӣ дар миқёси ҷумҳурий буда, гурра ба Шӯрои инқилобӣ итоат мекарданд. Чун қоида, санадҳои асосии Шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ва Раёсати он дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Бедории тоҷик» ва «Советский Таджикистан» (русӣ) интишор меёфтанд.

Комиссариатҳои халқии молия доимо пардохт ва ҷамъоварии андоз дар маҳалҳо назорат намуда, оид ба баҳисобгирии қомили ушр, андозеупорандагони андозӣ қасбӣ (саноатӣ), андоз аз даромад ва дигар андозҳо бо сабаби набулдани мабӯоти маҳаллӣ асосан ҷифоҳӣ сураат мегирифт. Норасони қормандони соҳиби ихтисоси муносиб, паҳншавии эпидемияи бемориҳо, набулдани нақлиёт, босмачигарӣ қори андозбандиро мушкул гардонда буданд. Теъдоди умумии ашхосе, ки ба супурдани пардохти патент дар Тоҷикистон с. 1925 ҷалб карда шуданд, чунин буд: қормандони савдо - 2479, саноат - 309, қосибони инфиродӣ - 729 нафар.¹³⁰

6 декабри соли 1924 Бюрои осеимиягии КМ РКП (б) Бюрои ташкилии ПК (б) Ўзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистонро таъсис дод. Дар иҷтлосияи якуми КНМ Шӯроҳои Тоҷикистон 12 декабри соли 1926 Шӯрои Комиссариати Халқии ҶМШС Тоҷикистон ба ҳайси мақомоти олии иҷроияву маъмурӣ таъсис ёфт. Моҳи ноябри с. 1925 маъракаи интиҳоботи Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ба поён расид, пас аз он ҷои шӯроҳои инқилобиро қомичроияҳо гирифтанд (ростӣ, бо сабаби идома ёфтани мубориза алайҳи босмачигарӣ ва хориҷшавии вақилон, дар аксари минтақаҳо шӯроҳои инқилобиро аз нав барқарор кардан лозим омад.¹³¹

Моҳи апрели с. 1925 Шӯрои инқилобӣ дар бораи бекор намудани ниҳоди оқсақолону мингбошиҳо ва ташкили шӯроҳои инқилобии қишлоқ қарор қабул кард. Як моҳ баъд аз ин ниҳоди амлоқдорон (ҷамъоварони андоз) бекор карда шуда, қори онҳо ба зиммаи Камиссариати халқии молияи ҶМШС Тоҷикистон гузошта шуд.¹³²

¹³⁰ ЦГА РТ, ф. 35, оп. 2, ед. хр. 25, с. 11-12; ф. 35, оп. 2, ед. хр. 25, л. 9-10.

¹³¹ Ниг.: Материалы к истории таджикского народа в советский период (Сборник статей). - Сталинабад, 1954. - С. 196; ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 37, л. 26, 30.

¹³² ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 4, л. 3; Там же, ед. хр. 5, л. 18, 22 об.

Конуни асосӣ (Конститутсия) - и Иттиҳоди ҶШС, ки аз тарафи КИМ ИҶШС 6 июни соли 1923 қабул гардид, ҳукуки «тасдики Бучети давлатии ягонаи ИҶШС - ро, ки бучети ҷумҳуриҳои иттифокӣ ба онҳо дохил мешуд; муайян намудани андозҳову даромдҳои умумииттифокӣ, инчунин харҷу даромди иловагӣ, ки барои ташаккули бучети ҷумҳуриҳо ворид мешаванд; иҷозат додани андозу пардохтҳои иловагӣ барои ташаккули бучети ҷумҳуриҳои иттифокиро» ба салоҳияти мақомоти олии ҳокимият дод.¹³³ Муқаррароти шабҳини дар Конститутсияи ИҶШС аз 5 декабри с. 1936 низ боки монд. Аҳдномаи ташкили Иттиҳоди Шуравӣ ягонагии бучети давлатиро муқаррар намуд, бучетҳои Ҷумҳуриҳои иттифокӣ қисмҳои таркибии бучети умумииттифокӣ шуданд. Барои манфиатҳои аҳоли Конститутсияи ИҶШС қорӣ намудани бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро фақат бо иҷозати Иттиҳод иҷозат дод.¹³⁴

Ба қисми даромади бучети ҚМШС Тоҷикистон 99% - и ҳамаи даромадҳо аз андози косибӣ ва андоз аз даромад, андоз аз амволи меросӣ ё ҳадяшула, бочҳои судӣ, хирочи моҳак (проба), хироч аз қайд, хирочи шиқор ва дигар андозу пардохтҳо дохил карда мешуданд.¹³⁵

1 декабри соли 1926 дар Душанбе Анҷумани якуми Муассисони Шӯроҳои вакилону коргару деҳқони Тоҷикистон кушода шуд. Он зъломияи таъсиси ҶМШС Тоҷикистонро, ки барномаи сохтмони сотсиалистӣ, роҳҳои рушди иқтисодиёи маданияи ҶМШС Тоҷикистонро муайян менамуд, қабул кард.¹³⁶ Дар анҷуман КИМ - и Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ва раёсати КИМ, инчунин ШКХ - ро, ки таъмони ҳокимияти конунгузорӣ, амрдиҳӣ ва назоратӣ ба ихтиёрашон вогузор шуд, интиҳоб намуд. Шӯрои инқилобӣ ваколатҳои худро ба ҳамин мақомот супурд.

1929 Анҷумани 2 Шӯроҳои ҶМШМ Тоҷикистон Конститутсия (Қонуни асосӣ) - и ҷумҳуриро қабул намуд, ки он истикрору ҳукмронии

¹³³ Кукулшкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерк истории советской Конституции. -М., Политиздат, 1987.-С.187.

134 История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред. О.И.Чистякова. -М.: Юрист, 2003. -С.233.

¹³⁵ ЦГА РТ, ф. 10, ед. хр. 64, л. 136-138.

¹³⁶ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.248-282.

сохти шӯравӣ, хусусиятҳои рушди давлати ҳукуки Тоҷикистонро
конуни қард.¹³⁷

Мутобиқи моддаи 39 - и Конститутсияи КИМ ҶМШС Тоҷикистон мақоми иҷроия ва маъмури – Шӯрои Комиссарони Халқ (ШКХ ҶМШСТ) - ро, ки Комиссари Халқии молия ба ҳайаташ шомил аст, таъсис медиҳад. Комиссариати халқии молия комиссариати муттаҳида буд, тобеъи КИМ ва ШКХ ҶМШСТ буд. ба салоҳияти анҷумани Шӯроҳо ва КИМ ҶМШСТ, аз ҷумла масъалаҳои «... тибқи конститутсия ва қонунҳои ИҶШС, ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон муқарар намудани андозҳову пардохтҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ва даромадҳои ғайри андоз» дахл доштанд.¹³⁸ «Ҳамаи даромду хароҷоти давлатии ҶМШС Тоҷикистон дар бучети ҶШС Ўзбекистон, ки мутобиқи Конститутсияи ИҶШС ва қоидаҳои тибқи қонунгузории умумиитифоқӣ муқарраршуда ба бучети ягонаи давлатии ИҶШС лоҳид мешавад, муттаҳид карда шудааст.¹³⁹

Албатта, ба яқборагӣ эҷод намудани меъёрҳои ҳукуқие, ки ме-
боист дар тамоми каламрави давлати нав амали мекарданд, ғайри
имкон буд. Аз ин рӯ Шӯрои инқилобии ҶШС Ӯзбекистон 27 ноябри
с. 1924 қароре қабул кард, ки мутобиқи он минбаъд, то қабул шудани
қонунҳои дахлдор, қонунҳои Итиҳоди ҶШС ва қонунҳои маҳаллӣ
(қонунҳои ҶМШС Туркистон, ҶХС Бухоро ва Хоразм) мавриди амал
қарор гиранд.¹⁴⁰ Яъне Қонуни Конститутсионӣ оид ба Мехнат, Ко-
декси Ҷиноятӣ, ҚМЧ ҶШФСР ва қонунҳои дигари ҶШФСР. Дар
ниҳояти қор ин барои бартарафу бекор намудани меъёрҳои ҳукуки
исломӣ ва олатҳои ҳукуқӣ имкониятро фароҳам сохт.

С. 1925 - 1926 дар округи Хучанд, баъдан дар навоҳии дигари кишвар ислоҳоти заминро об гузаронида шуд. Чамъоварии андозӣ ягонаи кишоварзӣ ба зиммаи шӯроҳои қишлоқ ва ҷомичроияҳои ноҳияҳо гузошта шуд.¹⁴¹

137 Ниг. -С.332-343.

138 ЦГА РТ, ф. 10, оп. 1, ед. хр. 6, стр. 86; Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. Душанбе, 2003. - С. 328 - 330.

¹³⁹ Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане, Душанбе, 2003.

140 СВ ВЗССР-1925 - №1 - Ст.2: ШГА РТ, ф.9, оп.1, л.33, л.105, десятильності в і радікалістах (1917-2007) п.9. Архив: С. 104

¹⁴¹ ЦГА РТ, ф. 10, оп. 5, ед. хр. 10, л. 8.

Мувофиқи Муқаррарот дар бораи ухдадории ҷамъияти иригационӣ,¹⁴² нигоҳдошту таъмири (ба ғайр аз таъмири капиталӣ) системаи иригационӣ ва иншоотҳои маҳаллии он ухдадорӣ худ иштифодабарандагон буд. Бояд гуфт, ки шакли калективи ухдадорӣ дар соҳаи истифодаи об бо ҷалби деҳқонон (ниҳоди ҳашар) ҳанӯз дар замони қалб аз мустамликавии таърихи Тоҷикистон ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Ширкаткунандагони чунин қорҳо аз имтиёзот (масалан, музди на камтар аз музди ҳадди ақали меҳнат, ки давлат муайян кардааст) бархурдор буданд. Ин аз давомоти меъёрҳои ҳукукии мусбати пешин ба манфиати тамоми мардумон гувоҳӣ медиҳад.

Ба роҳсозӣ аҳамияти калон дода, КИМ ва ШКХ ҶМШС Тоҷикистон 2 июни с. 1927 мутобиқи ҳамаи принципҳои меҳнатии ҳоҷагии об қарор «Дар бораи эълони қорҳо оид ба роҳсозӣ»¹⁴³ - ро қабул намуд. Баъдан чунин қарорҳо нисбати ҷалби аҳоли ба меҳнати ҷамъиятии муздноқ ва ухдадорӣ нақлиёӣ ҳангоми ҳамаи нақли саросарии ғаллаву пахта қабул карда шуданд.

Аввалин маротиба нақша ва бучети давлатии ҶМШС Тоҷикистон барои соли ҳоҷагии 1926/1927 таҳия ва қабул карда шуд. Дар ин нақша (план) таъсиси аввалин қорҳои саноатии бузург, ташкили қорҳои саноатӣ бо ҷустуҷӯи пешбинӣ карда шуд. Бучети давлатии ҶМШС Тоҷикистон мустақилона таҳия гардида, ҳамчун қисми таркибӣ ба бучети ҶШС Ӯзбекистон шомил буд.¹⁴⁴ Пешбинӣ гардида буд, ки аз бучети ҷумҳурӣ 440 ҳазор рубл барои рушди саноати касбӣ, ки эҳтиёҷоти аҳоли ва ҳоҷагии деҳқонро ба молҳои саноатӣ ва лавозимоти кишоварзӣ қонеъ менамуд, харҷ карда шавад.¹⁴⁵

Давлат ба барқарорсозии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ маблағҳои пулии калон сарф мекард. Гуфтани ҳамин кофист, ки с. 1925 бучети ҶМШС Тоҷикистон 3,9 млн. рубл, ёронаи ҳукумати ИҶШС - 2,4 млн. рубл ё 61,7% - и тамоми бучети ҷумҳурӣ; с. 1926 - 6,9 млн. рубл, ёрона - 6,1 млн. рубл 84,4% - и бучет; с. 1927 - 9,8 млн. рубл, ёрона - 9,0 млн. рубл ё 92,2% - бучетро ташкил медод. Солҳои 1929 - 1930 бучети ҷумҳурӣ то 43,5 млн. рубл бо ёронаи ҳукумати ИҶШС

¹⁴² СУ ТаджАССР. 1929. №8-9. л.31.

¹⁴³ Ҳамаи ҷо. 1928. №2. л.13.

¹⁴⁴ ЦГА, ф.10, №1, ул.хр.64, стр.124, 154-156.

¹⁴⁵ Саидмуродов Х.М. Создание промышленности и формирование рабочего класса в Горно-Бадахшанской автономной области. В кн.: Очерки истории Советского Бадахшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.190.

дар ҳаҷми 33 млн. рубл афзоиш ёфт. Давлат бо мақсади дастгирии аҳолии қашшоқ шуда ёрона медод.¹⁴⁶

Дар охириҳои солҳои 20 - ум дар деҳаҳои кӯҳии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам фарқиати молӣ ва томаркузи - қитъаҳои калони замин дар дастӣ бойҳо боқӣ монда буд. Ситонидани андозӣ кишоварзӣ ба зиммаи шӯроҳои деҳот ва комичроияи ноҳияҳо гузошта шуда буд ва онҳо баъди рои дуруст супорида шудани андозҳо масъул буданд.¹⁴⁷ «Байнгари ҳол ин аст, ки с. 1929 дар натиҷаи таҳқиқоти мақомоти молияи Тоҷикистон вилояти Фарм 20 ҳазор ҳоҷагӣ бинобар нотаъвонияшон аз пардохти андозӣ ягонаи кишоварзӣ озод карда шуданд, ки ин рақам 70%-и теъдоди умумии ҳоҷагӣҳо ташкил медод».¹⁴⁸

Низомии андозӣ дар ИҶШС дар солҳои 71 НЭП бавҷӯдомада, ки супорандагони асосияш субъектҳои ҳоҷагидорӣ Тоҷикистон ҳам шудаанд, чунин хусусиятҳо дошт: вазифаҳои фискалӣ то ҳадди зиёд аз ҳисоби андозбандии ғайри мустақим, асосан аз ҳисоби андозӣ аксиз ва пардохтҳои умумӣ аз гурӯҳҳои молҳои мавриди ниёзи умум амалӣ мешуд; функцияи танзимкунӣ нақши восилаи босамари сийёиро бозӣ карда, ихтисори пайдарпайи сармои капиталистиро таъмин намуда, ба қатъшавии равандҳои тақрори истеҳсол дар соҳаи соҳибкорӣ хусусӣ мусоидат мекард. Умуман низомии андозҳои мустақил ба ғайри ситонидани даромади шахси шаҳрвандон, ки зиёда аз ҳадди ақали маблағи барои рӯзгузаронӣ зарур мегирифтанд, нигаронида шуда буд; дар соҳаи андозбандии қорҳои давлатӣ низомии андоз дар давоми солҳои 20 - ум тадриҷан мавқеи худро аз даст медод ва ҷои онро танзими маъмурии мустақим мегирифт.¹⁴⁹

Соли 1929 бо таъини ҶМШС Тоҷикистон ба ҶШС Тоҷикистон - ҷумҳурии коммунистӣ, низомии андозӣ ҷумҳурӣ як нав зернизомии дар таркиби низомии ягонаи андозӣ ИҶШС Тоҷикистон ташкил карда шуд. Мутобиқи Конституцияи ҶШС Тоҷикистон, ки бо қарори Анҷумани Шӯроҳои Тоҷикистон (17 - 25 февралӣ с. 1931) қабул гардид, Комиссариати муттаҳидаи молияи тобеи КИМ ва ШКХ

¹⁴⁶ Тажикская ССР за 25 лет. - Сталинабад, 1955. - С.48.

¹⁴⁷ ЦГА, ф.10, оп.5, ед.хр.10, л.8.

¹⁴⁸ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С.191-192.

¹⁴⁹ Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат Н.А. Кисляков Очерки истории, 1954. - С.191-192.

ЧШС Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки амру фармонҳои Комиссариати молияи ИҶШС - ро ба амал мебаровард (м. 55). Ба доираи салоҳияти Анҷумани Шуроҳои Тоҷикистон ва КИМ ЧШС Тоҷикистон тасвири бучети ЧШС Тоҷикистон ҳамчун чӯзи бучети ягонаи давлатии ИҶШС, тибқи Конституция ва қонунгузори ИҶШС муқаррар намудани андозҳо ва пардохтҳои давлатно маҳаллӣ ва даромадҳои ғайриандозӣ воғузор карда шуд. (м. 61)¹⁵⁰

Соли 1930 дар ИҶШС ислохоти андоз оғоз ёфт, ки низоми ситонидани андозҳоро ба кулӣ тағйир дод. Қарори КИМ ва ШКХ аз 02.09.1930 «Дар бораи ислохоти андоз» бароварда шуд; с. 1931 боз як қатор қарорҳо баромаданд, ки рафти истилоҳоти андозро ба низоми оварданд; с. 1936 низоми пардохтҳои қоронаҳои давлатӣ ва бахши калхазӣ – кооперативӣ тағйир дода шуд. Ин дар иртибот бо он буд, ки низоми андозҳои 20 - ум амалкунанда воқеан тамоми вазифаҳои хушро иҷро кард: бахши хусусӣ дар саноату савдо барҳам дода шуда, ҳиссаи он дар ҳоҷагии кишлоқ андак боқӣ монд. Пас, низоми андозбандии бахши хусусӣ, ки ба қатъи равандҳои сармояҷамъкунии капиталистӣ ва ситонидани даромади зиёдагӣ равона гардида буд, аҳамияти хушро гум кард. Қариб 60 андозу пардохт ба пардохтҳои асосӣ – андоз аз гардиши мол, андозҳо аз фоидаи қоронаҳои давлатӣ ва андоз аз даромади қоронаҳои кооперативӣ муттаҳид карда шуданд.¹⁵¹ Андозҳо ҳамчун яке аз унсурҳои сохтмони сотсиалистӣ ба сифати олоти «азнавтақсимкунии нақшагии маҳсулоти ҷамъиятӣ дар байни синфҳо, бахшҳо ва соҳаҳои ҳоҷагии халқ бо мақсади амалисозии барномаи куллии хизм» шинохта шуда буданд,¹⁵² яъне моҳияти иқтисодӣ – ҳукукии андозҳо ҷилдан тағйир ёфта буд.

Самтҳои асосии ислохоти андоз с. 1930 чуқун буданд: Якум, низоми аксизии андозбандӣ, андозҳои кӯсӣ ва як қатор андозҳои дигар ба як андоз – андоз аз гардиши мол муттаҳид карда шуданд. Дуюм, андозҳо, ки қоронаҳои давлатӣ пардохт мекарданд, ба як пардохт – пардохт аз фоида оварда шуданд ва ин пардохт бо тақсимои идоравии

¹⁵⁰ Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. - Автореф. дисс... канд. экон. наук. - М., 2001. - С. 15-16. рда шуд;

¹⁵¹ Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане, Душанбе, 2003. - С. 353-355.

¹⁵² История отечественного государства и права. Ч. 2: Учебник / Под. ред. О. И. Чистякова. - М.: Юрист, 2003. - С. 312.

дохилии фоида оварда шуданд ва ин пардохт бо тақсимои идоравии дохилии фоида як гардида буд, яъне воқеан он дигар андозҳам набуд.

Низоми андозбандии маҳаллӣ дар ИҶШС баъд аз ислохоти андоз асосан аз андозҳои иборат буд, ки давлат онҳоро аз як марказ ба таври самаранок назорат карда наметавонист. Ин андозҳо пурра вориди бучетҳои маҳаллӣ мешуданд ва салоҳият оид ба муқаррар кардан ё накардани он ба ихтиёри Шуроҳои маҳалҳои дахлдор тааллуқ дошт. Қонунгузори умуимиттифокӣ фақат меъёри чор навъи андозбандии маҳаллӣ (андозбандии бонҳо ва қитъаҳои замин бо андоз аз бонҳо ва рентаи замин, аз с. 1932 – хирочи якборӣ аз қолхозиёну инфиродиён) – ро муқаррар карда буд. дар нисбати дигар андозҳои маҳаллӣ танзими умуимиттифок бо нишондоди он ки ҳукуматҳои ҷумҳуриҳои иттифок метавонанд ба Шуроҳои маҳаллӣ ҳукуки «муқарар намудани ситонидани андозу пардохтҳо аз объектҳои бо андозии умумидавлатӣ ва маҳаллӣ андозбандӣ нашударо диҳанд»¹⁵³, маҳдуд мешуд. Ҳамин тавр, Шуроҳои маҳаллӣ метавонистанд, ки дар қонунгузори умуимиттифокӣ ва ҷумҳуриявӣ пешбинӣ шуданд. Қонунгузори иттифокӣ фақат ҳамчун андозаи пардохтро муайян наменамуд.

Дар Тоҷикистон, дар навбати худ, андозу пардохтҳои маҳаллӣ аз нав ташкил карда шуданд, ки дар натиҷа бо қарори ШКХ ЧШС Тоҷикистон: андозии замин андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, пардохт аз соҳибони қорво, пардохтӣ якмаротибагӣ аз бозорҳои қолхазӣ, пардохти яквахта барои сохтмони мадания ҳоҷагии кишлоқ, пардохт барои қамиш, буттазор, сӯзишвори алафӣ ва қаронидани қорво дар ноҳияҳои қанубӣ, андоз аз соҳибони бинҳо, андозии бог ва дигар пардохтҳо қорӣ карда шуданд.¹⁵⁴ Ставкаҳои андозу пардохтҳои маҳаллӣ бо назардошти минтақаҳои маошии муайяннамудаи Комиссариати халқии молияи ИҶШС таъйин карда мешуданд.

Ислохоти андоз с. 1930 – уми ИҶШС ба ташкили дастҳои андоз тағйирот ворид кард.¹⁵⁵ Бозрасии андоз – воҳиди сохтҳои шӯбаҳои молияи ноҳияҳо ва шаҳрҳои бидуни тақсимои ноҳиявӣ мақоми асосии ин низоми гардидаанд. Шӯбаҳои андозӣ Шӯбаҳои молия ва

¹⁵³ Марьяхин Г. Л. Бюджет и национальная политика СССР. - М., 1938. - С. 59.

¹⁵⁴ Материалы Управления регистрации нормативно-правовых актов и подготовки свода законов Республики Таджикистан Министерства Юстиции Республики Таджикистан. Т. 2. - С. 56-72.

¹⁵⁵ Кузнец И. Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С. 84-87.

вилоятӣ, раёсатҳои андозу пардохтҳои комиссариатҳои халқии молияи ҷумҳуриҳои иттифокӣ ва Комиссариати халқии молияи ИҶШС мақомоти роҳбарӣ ва назораткунанда буданд.

Оид ба тақмили раванди ситондани андозҳо як қатор тадбирҳо амалӣ карда шуданд. Чунончӣ, бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 27.04.1933 №10/29 руйхати амволе муқаррар гардид, ки камомати андозҳо, бочҳо ва пардохтҳо рӯёнида намешавад ва онҳо бояд тавассути муассисаҳои баҳши ҷамъиятӣ ғуруҳта мешаванд¹⁵⁶. Бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 26.04.1937 №519 тартиби маъмурии қашида гирифтани амвол барои пӯшондани камомати андозҳои давлатию маҳаллӣ, суғуртаи хатмии маош, тахвилоти хатмӣ ва ҷаримаҳои бекор, гардида, тартиби судии он муқаррар карда шуд¹⁵⁷. Оид ба бақайдгирии андозии андозсупорон ва объектҳои андозбандӣ бо андозҳои давлатӣ ва маҳаллӣ қарорҳо қабул гардида, ҷорабиниҳо амалӣ карда шуданд¹⁵⁸.

Дар ихтиёри Иттиҳод қарор гирифтани воситаҳо ба Марказ имкон дод, ки ба ҷумҳурии ақибмонда кумаки бештар расонад. Мувофиқи Қонун дар бораи буҷет, ки с. 1932 қабул карда шуд, ба буҷети Тоҷикистон 100% - и маблағҳои андоз аз муомилоти қорхонаҳои мустақар дар он интиқол дода шуданд¹⁵⁹. С. 1934 буҷети ҶШС Тоҷикистон 153 млн. рубл, ёрона аз буҷети иттифокӣ 46% - ро ташкил дод. Ҳамагӣ дар солҳои 1933 - 1936 ёронаҳои буҷети иттифокӣ ба буҷети ҷумҳурии қариб 238 млн. рубро ташкил додан ва танҳо с. 1937 ҶШС Тоҷикистон ба ёрона эҳтиёҷ надошт. Ин барои таъсиси қорхонаҳои нави маъдани, қоркарди фулузот ва соҳаҳои дигари саноат ва сохтани роҳҳои оҳану автомобилгард имконият дод.¹⁶⁰

11 апрели с. 1938 КМ ВКП (б) ва ШКХ ИҶШС қарор «Дар бораи ҷорабиниҳо оид ба иқшофи хочагӣ ва сохтмони маъдани - маиши дар ҶШС Тоҷикистон» - ро қабул намуда, барномаи сохтмони саноатӣ, таҳкими заминаи истеҳсоли техникаи хочагии кишлоқ

¹⁵⁶ Куқсин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С.84-87.

¹⁵⁷ Материалы Управления регистрации нормативно-правовых актов и подготовки свода законов Республики Таджикистан Министрства Юстиции Республики Таджикистан. Т.7. - С.41.

¹⁵⁸ ЦГА РТ, ф.18, оп.1, ед.хр.1853. - С.115.

¹⁵⁹ ЦГА РТ, ф.18, оп.1, ед.хр.1853. - С.115.

¹⁶⁰ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред. О.И. Чистякова. - М.: Юрист, 2003. - С.312-313.

ва рушди минбаъдаи тамоми соҳаҳои иқтисоди ҶШС Тоҷикистонро муайян карданд. Баҳри иҷрои барномаи сохтмони саноатӣ ва қорҳои геологӣю коғуковӣ беш аз 31 млн. рубл ҷудо карда шуд. Дар хочагии кишлоқ ба рушди пахтакорӣ диққат дода шуда барои анҷомдиҳии қорҳои ирригационӣ ва азхудкунии заминҳои нава, харидаи техника, қарздиҳӣ ба қолхозҳо, овардани қорҳои хушхори пешбини гардида буд. Зиеда аз 30 ноҳия ва Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ аз тахвилӣ галла ба давлат аз ҳосили с. 1938, тамоми ноҳияҳои баландкӯху сарҳадӣ аз тахвилӣ гушту шир озод карда шуданд. Ба зами ин, мутобики қарорҳои Анҷумани 5 ҲК Тоҷикистон ҷудо намудани 200 млн. рубл барои сохтмони объектҳои саноатии дорои аҳамияти умумииттифокӣ пешбини карда шуд.¹⁶¹

1 март с. 1941 Шӯрои Олии ИҶШС Қонун «Дар бораи андоз аз даромади қолхозҳо» - ро қабул намуд. Субъектони андоз тамоми наваҳои хочагии коллективӣ гардиданд. Андоз аз рӯи даромад барои соли қаблӣ тибқи ҳисоботҳои солона баъд аз санҷиши ҳисоботҳо аз тарафи мақомоти давлатии молиявӣ ҳисобӣ карда мешуд. Ба даромадҳо бо андоз аз даромад андозбандишаванда ҳамма намулҳои даромад аз тамоми соҳаҳои хочагии кишлоқ шомил карда шуданд. Ба таркиби даромади андозбандишаванда маблағҳо, ки қолхозҳо аз супурдани маҳсулоти давлат мутобики ставкаҳои хатмӣ мегирифтанд, ва як қатор маблағҳои дигар дохил намешуданд. Даромадҳои артелҳои мохидорӣ аз ширкати моҳи зимни аз тарафи онҳо ба давлат супурдани маҳсулоти тибқи нархҳои давлатӣ бо тартиби маҳсус андозбандӣ карда шуданд. Дар ин ҳолат даромадҳо аз мохидорӣ бо пардохти мохидорӣ андозбандӣ гардида, ба даромади умумии бо андоз аз даромад андозбандишаванда ҳамроҳ карда намешуданд.¹⁶²

Ду ставкаи гуногун муқаррар карда шуд: а) 4% аз даромади андозбандишаванда - аз даромад аз ғуруши маҳсулот бо тартиби қарордоӣ ва харидҳои давлатӣ ва даромадҳо аз истифодаи дохилиҳочагии маҳсулот; б) 8% аз даромади андозбандишаванда - аз даромади боқимондаи қолхозҳо. Инчунин низомии васеъи имтиёзот барои қолхозҳо, масалан, қолхозҳо, ки аз офатҳои табиӣ зарар до-даанд, пешбинӣ гардида буд. дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ан-доз аз даромади қолхозҳо он қадар тағйир наёфт.

¹⁶¹ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. - С.179.

¹⁶² История налогового права - http://www.fintecoria.ru/nalog40_50g.html

Чанги Бузурги Ватанӣ сафарбаркунии ҳамаи захираҳои дохиро талаб намуд. 16 августи с. 1941 Хукумати Шӯравӣ Нақшай Ҳарбӣ — ҳочагиро ба тасвиб расонд, ки мутобиқи он кӯчондани муассисаву корхонаҳои саноатӣ аз манотиқи назди фронт ба дигар ноҳияҳо, аз ҷумла ба Осиёи Миёна, сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ пешбинӣ (карда) шуда буд. Як қисми таҷҳизоти корхонаҳои кӯчондашуда (корхонаҳои саноати консервакуний, зарфҳои шишагӣ, абрешим, собуназӣ ва ҳоказо) ба Тоҷикистон ирсол карда шуд. Бозсозии саноати ҚШС Тоҷикистон истеҳсоли маҳсулоти даркорӣ барои замони ҷангро таъмин намуд, истеҳсоли ғалла, пахта ва абрешим афзуд. Меҳнаткашони Тоҷикистон барои қатори танкии «Колхозчии Тоҷикистон» 75 млн. рубл ҷамъ карданд.¹⁶³ Танҳо аҳолии вилояти Ғарм барои сохтани колоннаи танкӣ ва эскадрилияи ҳавоӣ 3 млн. рубл гирд оварданд, ба бунёди мулофия 8 млн. рубл саҳм гузоштанд, ба фронт либосҳои гарм ва озуқавории зиёд ирсол намуданд.¹⁶⁴

Қисми асосии даромадҳои бучети ИҚШС даромадҳо аз бахши давлатии истеҳсолот буданд, ки дар давраи ҷанг беш аз 80% - и қисми даромади бучетро ташкил доданд. Ҳиссаи даромадҳо дар маблағгузориҳои капиталӣ аз 63% - и соли 1942, соли 1944 то ба 75% афзоиш ёфт. Ҳамагӣ дар солҳои ҷанг ба системаи бучети мамлакат 111,7 млрд. рубл ворид карда шуд, ки беш аз нисф яъне 58,3 млрд. рубли он барои мулофия сарф гардид.

Афзоиши қисми даромади бучет, аз ҷумла, аз ҳисоби зиёд намуни андозҳо аз аҳоли анҷом дода шуд. Бинобар сабаби якбора коҳиш ёфтани қисми даромади бучет аз маблағҳои саноат давлат дар шароити ҷанг маҷбур шуд 21 ноябри соли 1941 андоз аз муҷаррадон, шаҳрвандони танҳо ва оилаи хурддошта, 29 декабри соли 1941 — андоз аз харбиро ҷорӣ намояд, ҳамзамон иловапулиҳо ба андозии кишоварзӣ ва андоз аз даромад бекор карда шуданд. Маблағҳои ин андозҳо дар с. 1942 - 1945 72 млрд. рублро ташкил доданд,¹⁶⁵ агар то замони ҷанг

¹⁶³ История таджикского народа. Том III. Книга вторая. - М.: Наука, 1965. - С. 59, 63, 65, 68.

¹⁶⁴ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С. 207.

¹⁶⁵ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С. 207.

андозҳо аз аҳоли дар даромади бучет 5% - ро ташкил дода бошанд, солҳои ҷанг ин рақам то 13% афзуд.¹⁶⁶

Моҳи апрели с. 1942 Фармон «Дар бораи андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ» қабул гардид, ки даромади бучетҳои маҳаллиро ба андозаи 29% зиёд кард. Мувофиқан дар Тоҷикистон қарори ПШХ аз 29. 09. 1942 №959 қабул карда шуд. Дар солҳои ҷанг ҷамъи маблағҳои воридгардида ба бучет аз андоз, ки ба тозагӣ ҷорӣ ва тақмил дода шуда буд, то ба 3,7 млрд. рубл дар соли 1945 афзоиш ёфт. Аксари ин қонунҳои дар бораи андозҳо дар соли 1950 - ум — нимаи аввали соли 1960 - ум бекор карда шуд.

Соли 1947 ҳукумати Шӯравӣ дар хусуси бекор намудани системаи қарточқагӣ барои маводҳои хӯрока, молҳои саноатӣ ва гузаронидани ислохот аз ҷумла гузаронидани ислохоти пул қарор қабул кард. Дар панҷсолаи ҷорум нархи молҳои истеъмолӣ се баробар паст карда шуд. Бучети давлатии ҚШС Тоҷикистон аз рӯйи хароҷот аз 800 млн. рубли соли 1946 то 995 млн. рубл дар с. 1952 зиёд гардид.¹⁶⁷

Аммо вазъи аҳоли, хусусан аҳолии деҳот вазнин боки мемонад. Тибқи маълумоти ҚСУ қабл аз ҷанг истеъмоли шаҳри ғалла, орд, ярма, нон аз тарафи аҳолии деҳот чунин буд (бо % нисбати ҷамъбаст): аз ҳисоби харид аз давлат — 29%, дар бозори дохилии деҳот — 9%, аз хоҷагии хӯдӣ ва қолҳои тайи солҳои 40-ум 13% афзудааст. Маълум аст, ки ба ғайр аз андозии натуралӣ, ки давлат меситонд, хоҷагиҳои деҳқонӣ андозии пулии кишоварзиро ҳам мебардохтанд. Ҳақми он дар солҳои 40-ум бешт меафзуд. Ҳамзамон нархҳои давлатии ҷакана барои маҳсулоти хӯроқӣ мешуд ва ин боиси пастшавии нархҳои бозорҳои қолҳои меафшт. Ба хотири пардохтани андозии бешт афзояндаи пулӣ, деҳқонон бояд дар бозор маҳсулоти бештарро, ки хоҷагиҳо худ истеҳсол мекарданд, ба фӯруш бароранд.¹⁶⁸

Низомии андозии ИҚШС, аз ҷумла ҚШС Тоҷикистон, ҳамчун яке аз василаҳои механизми танзими мутамаккизи иқтисоди нақшаӣ рушд меёфт, вале низомии андоз функсияи барояш пешбинишудаи танзимкунии иҷро намекард. Вазифаи асосии ба бучет ҷалб намуни маблағҳои ҳақман қалон, ки ба фаъолияти хоҷагидорӣ таъки-

¹⁶⁶ Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Пятигорск, 2000. - С. 17.

¹⁶⁷ История таджикского народа. Том III. Книга вторая. - М.: Наука, 1965. - С. 124.

¹⁶⁸ Попов В.Г. Крестьянские налоги в 40-е годы. Социологические исследования, 1997, №2, - С. 97, 101.

лотҳои давлатӣ, кооперативӣ, ҷамъиятӣ ва аҳоли алоқаманди дошт иборат буд.

Мувофиқи муқаррарот¹⁶⁹ дар бораи бозрасии (инспексияи) андози шӯъбаҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ ва ревизорҳои андози с. 1949 дар ноҳияҳо ва шаҳрҳое, ки ба ноҳияҳо тақсими нашоуда буданд, бозрасиҳои андоз иборат аз бозраси калони андоз, бозрасии маҳаллӣ (участкавӣ) - и андоз, ёварони онҳо, агентҳои андоз дар деҳот, кормандони муҳосиба амал мекарданд. Сохтору теъдоди бастии ҳар бозрасӣ мувофиқи миклори андозсупорандагон, хусусиятҳои ҳудудио иқтисоди шаҳр (ноҳия) муайян карда мешуд. Дар шаҳрҳои калон ба ҳайати бозрасиҳои андоз бозрасони андоз аз музди кори коргарону хизматчиён, андозҳои маҳаллӣ аз корхонаҳо, муассисаҳо, ташилот, ва аз бочи давлатӣ дохил буданд.

Соли 1959 дар сохтори мақомоти андоз тағйироти навбатӣ ба амал оварда шуданд. Раёсати ҷумҳуриявии андозҳо ва пардохтҳо, шӯъбаҳо ва бозрасиҳо бидуни тағйирӣ вазифаҳои ба раёсатҳо (управляющие), шӯъбаҳо ва бозрасиҳои даромадҳои давлатӣ тағйирӣ ном карда шуданд. Раёсати даромадҳои давлатии Вазорати молияи ИҶШС чун пештар ба тарҳрезии воридшавии андозҳо ва дигар даромадҳо дар ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мағул буд, болои иҷрои нақшаи воридшавии андозҳо ба бучети давлатӣ назорат менамуд; лоихаи ставкаҳои андозҳо аз гардиши молҳои саноатӣ ва ҳӯроқвориро таҳия мекард, оид ба даромадҳои давлатӣ дар вазоратҳои молияи ҷумҳуриҳо, инчунин дар мақомоти молияи маҳаллӣ ревизия, санҷиши ва корҳои тафтишӣ доир мекард ва корҳои дигарро анҷом медод.

Дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, чунин амалҳои раёсатҳои даромадҳои давлатии Вазоратҳои молия, шӯъбаҳои даромадҳои давлатии вилоятҳо иҷро мекарданд, ки онҳо то ибтидои солҳои 90 - ум, то замоне, ки давлатҳои тозаистиклоли собиқ ИҶШС мақомоти фискалии худро ташкил мекард, ғайрият менамуданд.

Мутобиқи м. 11 Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҳуқуқи бучетии Иттиҳодияи ҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ», ба даромадҳои бучетии давлатии ИҶШС шомил мешаванд: а) қисми даромадҳои корхонаву ташилот дар шакли андоз аз гардиши мол ва пардохтҳо аз фонди;

¹⁶⁹ Государственная налоговая служба / Под ред. проф. В.К. Бабаева - Н. Новгород, 1995. - С.53.

б) андоз аз даромадҳои колхозҳо ва корхонаҳои ташилотҳои ҷамъиятӣ; в) андозҳо аз аҳоли; 4) даромадҳои дигар, ки қунонгузории ИҶШС пешбинӣ кардааст¹⁷⁰. Тибқи м. 9 ҳамин Қонун суғуртаи давлатии коргарону хизматчиён дар ИҶШС аз ҳисоби давлат амалӣ карда мешуд. Мутобиқи м. 35 ба бучетҳои давлатии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ даромадҳои зерин ворид мешаванд: а) андоз аз фоида ва дигар пардохтҳо аз корхонаву ташилотҳои зертобеи вазорату идораҳои ҷумҳурии иттифоқӣ; б) даромадҳои ҷангал, андоз аз даромадҳои колхозҳо, андоз аз даромадҳои корхонаву ташилотҳои низомии кооперативӣ ва корхонаҳои ташилотҳои ҷамъиятӣ; в) андозҳои хоҷагии кишлоқ; г) пардохтҳо аз андозҳои 50%; д) бочи давлатӣ, андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ ва дигар даромадҳое, ки тибқи тартиби муайян намунаи қунонгузории ИҶШС муқаррар карда шуданд. Ба ғайр аз он, ба бучетҳои ҷумҳурииҳои иттифоқӣ маблағҳои суғуртаи давлатии иқтимоӣ барои пардохтҳои нафақа, инчунин ҳиссаи андоз аз гардиши мол ва аз дигар даромадҳои умумииттифоқии давлатӣ, бо ҳаҷми дар Бучети давлатии ИҶШС муайяншуда интиқол дода мешаванд.

Даромадҳое, ки аз ҳисоби андоз аз музди кор ва андоз аз даромад аз аҳоли гирифта мешуданд, ҳеле ночиз буд. ¹⁷¹ Ҷамъи ҳаҷми онҳо ҳатто аз маблағи бочҳои гумрукӣ ва давлатӣ камтар буд. Қисми асосии пардохтҳои фискалӣ аз аҳоли дар тавасути андоз аз гардиши мол ва системаи пардохтҳо аз фонди музди кор ситонида мешуд.

Соли 1963 ҳаҷми истеҳсоли саноатии Тоҷикистон нисбат соли 1913 ба андозаи 49 маротиба афзуд. Саноати ҷумҳурий беш аз 90 соҳа дошта, ки мақоми барҷастаро дар миёни онҳо саноати маъдан, сӯзишвории энергетикӣ, коркарда фулузот, мошинсозӣ, масолеҳи сохтмон, насочӣ, ҳӯроқворӣ ва дигар соҳаҳо ишғол мекарданд. Дар қиёс бо с. 1913 истеҳсоли пахта 17 маротиба афзуд. Дар солҳои 60 - ум дар Тоҷикистон 85% - и тамоми раванги растанӣ, қариб 60% истеҳсол мешуд, аз ҷор се ҳиссаи раванги растанӣ, қариб 60% консервҳои мевагию сабзавотӣ, 70% - и шаробҳои ангурӣ ба манотиқи дигари ИҶШС содир карда мешуд. Ба номгуи молҳои содиршаванда арматураи ҷӯяӣ, таҷхизоти нафт, қисмҳои эҳтиёти

¹⁷⁰ Ведомости Верховного Совета СССР, 1959, №44, ст.221.

¹⁷¹ Это обусловило отмену налогов с заработной платы и установление льгот по подоходному налогу для ряда категорий рабочих и служащих в начале 60-х годов (См.: История таджикского народа. Том III. Книга вторая. - М.: Наука, 1965. - С.221-222.).

трактору автомобил, меваи хушк, нахи пахта, насочӣ, ангишт, сement ва молҳои дигар шомил буданд¹⁷².

Дар нимаи солҳои 60 - ум дар ИҶШС ислоҳоти куллии ҳоҷагидорӣ ба нақша гирифта шуд, ки ба афзоиши самаранокии ва ғоиданокии кори корхонаҳо равона шуда буд. Мақсад аз ислоҳот тақмили системаи (низомии) идораи ҳоҷагии халқ ва тақвияти ҳавасмандии иқтисодии истеҳсол буд. Яке аз ҳуҷҷатҳои асосии муқарраркунандаи ҳадафу вазифаҳои ислоҳотӣ ҳоҷагӣ Қарори КМ ҲКШ ва ШВ ИҶШС «Дар бораи тақмили банақшагириӣ ва тақвият додани истеҳсолоти саноатӣ» аз 4 октябри соли 1965 буд¹⁷³.

Дар соҳаи андозбандӣ ба ҷорабиниҳои муҳимтарин оид ба ислоҳоти механизми ҳоҷагӣ тағйири тартиби тақсимои ғоидаи корхонаҳои давлатӣ, ҷорисозии пардохт барои фондҳо, пардохтҳои рента, ислоҳоти системаи андозбандии колхозҳо дохил мешаванд. Низомии андозситонӣ аз гариши мол (муомилот) қариб бетағйир боқӣ монд.

Ислоҳоти иқтисодиёт, аз ҷумла низомии андоз, ки с. 1965 тахти роҳбарии А.Н. Косигин доир гардид, боиси бекор гаштани андозҳо нашуд. Низомии андози солҳои 1970 – 1980 - ум ташаккулифта баъд аз таъғйирдиҳии андозҳои пардохт аз корхонаҳои давлатӣ ва кооперативӣ, ҷори кардани пардохт барои фондҳо, муқаррар наму-дани пардохтҳои рента то замони сукути ИҶШС, яъне то с. 1991 боқӣ монд.

Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи баланд кардани ҳадди ақали музди кори андозбандинашавандаи коргарону хизматчиён» андозҳо аз даромади шахсони мучаррад, танҳо ва оилаҳои хурд дошта ва аз коргароне, ки то 370 рубл музди мохонаи кор мегирифтанд, бекор карда шуд¹⁷⁴.

Мутобиқи м. 241 кодекси қонунҳо дар бораи меҳнати ҶШС Тоҷикистон аз 16 иони с. 1972, «тамоми коргарону хизматчиён бояд сугуртаи ҳатмии давлатии иҷтимоӣ карда шаванд». Муддаи 242 ҳамин қонун ҷунин пешбинӣ мекард: «Аъзоҳақиқо ба сугуртаи иҷтимоӣ аз

¹⁷² История таджикского народа. Том 3. Книга вторая. -М.:Наука, 1965. -С.199-200, 233-234.

¹⁷³ Истории налогов с населения в СССР Г.Л. Марьяхин. -Москва, 1964, -С.236-237.

¹⁷⁴ Ведомости Верховного Совета Таджикской Советской Социалистической Республики №18(466) 1965, -ст.489.

музди кори коргарону хизматчиён пардохта мешаванд. Аз тарафи корхона, муассиса, ташкилот пардохта нашудани аъзоҳақиқии сугуртагӣ коргарону хизматчиёнро аз ҳуқуқ ба таъминот аз рӯйи сугуртагӣ давлатии иҷтимоӣ маҳрум намекард». Ставкаи аъзоҳақиқии сугуртагӣ дар ин давра 12% - и фонди музди меҳнатро ташкил медод.

Танзими иттифоқии таъмини молиявӣ асосан бо роҳи тақсими пардохти андоз ба ғоидаи ин ё он ҷумҳури анҷом дода мешуд. Соли 1975, тибқи маълумотҳои қайддиҳанда маблағҳои ҷудогардидаи андоз аз гариши мол 42,3% барои Россия, ва қариби 100% - ро барои ҶШС Қазокистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Литва ташкил медоданд. ҶШС Қазокистон, Литва, Қирғизистон, Тоҷикистон тамоми 100% - и андоз аз даромади шахравандонро дар ихтиёри худ мемонданд¹⁷⁵. Аммо ин маблағҷудокунӣ аз рӯйи кадом мизон ва бо кадом мақсадҳо амалӣ мешуданд, дар ин бора қоидаи аниқе вучуд надошт.

Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26 январи с. 1981 муқаррарот дар бораи андозҳои маҳаллӣ ба тасвиб расид, ¹⁷⁶ ки ситонидани ҷунин андозҳои маҳаллиро пешбинӣ мекард: андоз аз соҳибони биноҳо; андози замин; андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт. Мутобиқи қарори дахлдори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 13. 05. 1981 №123 қаламрави кишвар ба 6 класс барои мақсадҳои ситонидани андози замин тақсим карда шуд. Андоз аз соҳибони воситаи нақлиёт бо ҳаҷми балантарин ғағат дар шахрҳои Душанбе ва Ленинобод, аз андоз аз соҳибони биноҳо ва андози замин озод намудани соҳибони кооперативҳои сохтмони манзил, кооперативҳои сохтмони истифодабарии гаражу истгоҳҳои автомобилӣ барои шахравандон, аз пардохти андоз озод намудани маъёбон – соҳибони воситаҳои нақлиёт пешбинӣ шуда буд¹⁷⁷.

Пардохтҳо ва андозҳои зикршуда қисми даромади бучети ҷумҳуриро ташкил медоданд. Ҷунонҷӣ, дар Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии ҶШС Тоҷикистон барои с. 1984» ба сифати манбаъҳои даромади бучет андоз аз гариши мол, пардохт барои фондҳои истеҳсолӣ, пардохтҳои қайдшуда боқимондаи озоди ғоида, пардохтҳо аз ғоида, андоз аз даромад ва дигар даромадҳои ҳоҷагии сотсиалистӣ номбар карда шудан.

¹⁷⁵ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под.ред.О.И.Чистякова. -М.: Юристъ, 2003. -С.429.

¹⁷⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, №5, 1981, ст.121.

¹⁷⁷ СП Таджикиской ССР, 1981, №1, ст.2.

Таъкиби ҷиноятӣ барои қонуншиканӣҳо дар соҳаи андоз ҳанӯз дар солҳои 1950 - ум – нимаи аввали солҳои 1960 - ум бекор шуда буд¹⁷⁸. Дар амал таъбири ҷазо барои саркашинамудани аз пардохтани андозҳо то нимаи солҳои 1980 - ум мавҷуд надошт. Дар ин давра дар мамлакат бозсозӣ элон карда шуд, ки барои барпо намудани асосҳои иқтисоди хусусӣ – бозорӣ, тавсеи хизматрасонии қосибон, кооперативҳо, ҷамъиятҳои саҳҳомии гуногун шароит фароҳам овард. Моддаи 164 кодекси ҶШС Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии тартиби маъмури с. 1985 муқаррар карда буд, ки вайронкунии тартиби машғулшавӣ ба қосибӣ боиси оғоҳӣ ё ҷарима ба андозаи то панҷох сӯм бо мусодираи маҳсулот, олоти истеҳсол, ашёи хом ё бидуни он мегардад. Мутобиқи м. 164 (1) ин Кодексе муқаррар карда шуд, ки саркашӣ намудан аз додани эълומияи даромадҳо аз истеҳсолоти касбӣ, дигар фаъолияти меҳнатии инфиродӣ ё дар бораи даромадҳои дигари бо андоз аз даромад андозбандишаванда, ва дигар ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ додани эълумияро пешбинӣ намулдааст, ё саривақт додани декларатсия ё дидаю доништа ба он ворид намудани маълумоти бараъло нодуруст бо ҷарима ба андозаи аз панҷох то сад сӯм ҷазо дода мешавад.

Таъбири амалии ҷораҳои ҷавобгарӣ барои саркаши аз супоридани андозҳо то миёнаи солҳои 1980 - то эълони бозсозӣ вучуд надошт. Бо мақсади таъкият додани назорати андоз бо Фармони Президуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон моддаи 162 – 1 илова карда шуд, ки он барои саркаши аз додани эълумияи даромадҳо ҷазоро дар намуни қорҳои ислухӣ ба муҳлати то ду сол, ҷарима аз 200 сӯм то ҳазор сӯм пешбинӣ менамуд.

Мутобиқи моддаи 32 қонуни ИҶШС «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони ИҶШС, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ» ва аз 23 апрели соли 1990 ва Муқаррарот «Дар бораи андозҳои маҳаллӣ» аз 23 апрели соли 1990 шахсони мансабдори қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот, инчунин шаҳрвандоне, ки талаботи шахсони мансабдори бозрасиҳои давлатии андозро иҷро намекунад, ба ҷавобгарии маъмури дар намуни ҷаримаҳо, мутаносибан ба андозҳо аз 50 то 200 сӯм ва аз 25 то 100 сӯм қашаида мешуданд¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Питтсбург, 2000, - С.17-18.

¹⁷⁹ Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, №19, ст.320

Мақомоти андоз акнун ҳукуки тартиби бечунучарои рӯёндани қарзи андоз, инчунин маблағи ҷарима ва дигар ҷазоҳоро гирифтанд.¹⁸⁰ Қонунгузори имрӯзаи андозии шӯравӣ сарчашма мегардад. Фарқияти асосияшон мураккабтар гардидани охири мебошад.

Дар солҳои охири фаъолияти системаи шӯравӣ бо афзоиши бахши хусусии иқтисодиёт танзими давлатии андозҳо боз ҳам сохтар гардид. Мутобиқи Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС №6362 – 11 аз 13 январи с. 1987 «Дар бораи масъалаҳои марбут ба таъсис дар қаламрави ИҶШС ва фаъолияти қорхонаҳои муштарак, иттиҳодияҳо,¹⁸¹ ташкилот, ширкатҳо ва мақомоти идоракуни байналхалқӣ»¹⁸¹ пешбинӣ шуда буд, ки андоз аз Ҷойида бояд ба даромади бучетии умумитифоқӣ ҳамроҳ карда шавад. Қорхонаҳои муштарак дар давоми ду соли аввали фаъолиятшон аз супурдани андоз аз Ҷойида озод карда шуданд. Вазорати молияи ИҶШС шӯроӣ амали ин санади меъёрии ҳукуқӣ боиси таъсиси як қатор қорхонаҳои муштарак гардид, ба монанди қорхонаи муштаракӣ шӯравии булғорӣ дар ш. Кӯлоб оид ба васли ашпаратҳои телефонӣ ва дигар лойҳаҳои муштарак.

Ниҳоду соҳаҳои асосии ҳукуки молиявии ИҶШС ҳукуки бучетӣ, танзими давлатии даромадҳои давлатӣ ва тамвили бучетӣ, асосҳои ҳукуки қарз, ҳисоббарбаркунӣ ва муомилоти пул, асосҳои қонунгузори пул буданд.

Бо Фармони Президуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи ҷорӣ намудани андоз аз фуруш»¹⁸² №УП – 1279 аз 9 декабри соли 1990 бо мақсади таъмини молиявии барномаҳои иқтимоии иқтисодӣ, дастгирӣ табақаҳои камбизоати аҳоли, босуботвории муомилоти пул аз 1 январи соли 1991 ба андозаи 5 Ҷойи аз фуруши маҳсулот, қорҳои иҷрошуда ва хизматрасониҳои пулақӣ андоз ҷорӣ карда шуд.

Тақдирӣ ИҶШС дар воҳурии роҳбарони се ҷумҳури – Беларусия, Россия ва Украина дар бешаи Белавет 8 декабри с. 1991 бо имзои созишнома дар бораи таъсиси ИДМ, ки пароканда намудани ИҶШС, қатъи амали қонунҳо ва барҳамдиҳии мақомоти онро пешбинӣ менамуд, ҳал карда шуд¹⁸³.

¹⁸⁰ Ведомости Верховного Совета СССР 1981, №5, ст.122.; №39, 1987, ст.791.

¹⁸¹ Ведомости Верховного Совета СССР, №2 (2388), 1987, ст.35.

¹⁸² Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, №1.- 1991, ст.87.

¹⁸³ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред. О.И. Чистякова. -М.: Юрист, 2003. -С.486-487.

Андозаҳои асосии ИҶШС дар арафаи сукути он андозаҳо аз аҳоли (андоз аз даромади шахсони воқеӣ, андозҳои кишоварзӣ, андоз аз шахсони мучаррад, танҳо ва хурдоила), инчунин андозҳо аз қорхонаҳо (андоз аз муомилот), ки 91% - и даромади умумии давлатро таъмин менамунд, ва пардохтҳо ва мақомотҳои таъкилотҳои кооперативӣ ва ҷамъиятӣ буданд.¹⁸⁴ Умуман андозҳо ҳуусияти восилаи давлатиро гӯм карда, ба пардохтҳои мейёрӣ таъдил ёфта буданд.

Гуфтан мумкин аст, ки дар аввалҳои солҳои 90 - уми асри XX вазифаи асосӣ низоми андозӣ шӯравӣ мусодираи як қисми даромадӣ ҳар фард ё қорхона ба ғойдаи давлат, яъне вазифаи фискалӣ буд. Вазифаҳои (функсияҳои) танзимкунӣ, ҳавасмандкунӣ ва иҷтимоии андозҳо, ки ҳоси таҷрибаи ҷаҳонии андоз буда, пештар то дараҷае дар сийёсати андоз истифода мешуданд, пурра бо механизми банақшагирии давлатӣ, таъмини давлатӣ ва таъмини иҷтимоии давлатӣ иваз карда шуданд. Худи андозҳо шакли пардохтҳои нақшавиро гирифтанд.¹⁸⁵ Низоми андоз нақши ҷамъоварандаи як қисм маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) – ро бозӣ намуда, ҳаҷми механизми сирф фискалӣ амал мекард. Нақши танзимгари рушди истеҳсолот, ҳамоҳангсозу ҳавасмандкунандаи самтҳои асосии азнавсозии техникаи онро мақомоти тарҳрезии таъминоти давлатӣ мебозиданд.

¹⁸⁴ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.273.

¹⁸⁵ Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. -Автореф. дисс... канд.экон.наук. -М., 2001. -С.20.

БОБИ 2. Масъалаҳои ташаккули қонунгузории андоз дар давраи баъдишӯравӣ

2.1. Истифодабарии муваққатии қонунгузории андозӣ давраи пешин

Аз замони эълони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (9 сентябри соли 1991) дар назди он дарҳол вазифаҳои таъсиси системаи мухтори андоз ҳамчун аломати муҳимтарини истиқлолияти давлатӣ ва асоси молиявии иҷроӣ функсияҳои давлатӣ меистод. Ин ҷунин маъно дошт, ки нақши андозҳо дар иқтисоди Тоҷикистон ба қуллаи тағйир ёфта, онҳо нақшу функсияҳои ҳоси низоми бозории хоҷагидориро ба худ касб мекарданд ва аҳамияти андозҳо ҳамчун танзимгарони муносибатҳои давлат бо субъектҳои хоҷагидор меафзуд.

Тоҷикистон аввалин бор ҳамчун давлати соҳибхитёр низоми андоз ва ҳукуқи андозӣ худро таъсис меод, бинобар ин ҳалли бехтари масъалаи нақшу мақоми андозҳо дар низоми ҳукуқи кишварамон ба рушди ин раванди мураккабу меҳнатгалаб ва ҷӣ гуна гузаштаву оянда ро ба ҳам пайвастанӣ он вобастагӣ дорад.¹⁸⁶

Иҷроӣ вазифаи мазкур дар соҳаи андозбандӣ аз лиҳози вақт бо низоми ташаккули сохтори нави ҳокимияту давлатдорӣ, эҷоди асосҳои иқтисодӣ бозорӣ ва дигаргуншавии рафтори одамон дар Тоҷикистони наваъсис рост омад. Ҳалли ин вазифаҳо дар шароити тамоман набудани таҷрибаи амалӣ, бо истифода аз усули озмоишу иштибоҳот, нусхабардории нақшаҳои тайёри давлатҳои дигари пасошӯравӣ, пеш аз ҳама, Россия лозим меомад.

Бар хилофи ҷумҳуриҳои дигари Шӯравии собиқ вазифаҳои мазкур дар Тоҷикистон дар шароити хеле мураккаби ҷамъиятию сийёӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, ки бо нооромии сийёӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ иртибот доштанд, ҳал мешуданд. Оқибатҳои қавравӣҳои аёни соҳаҳои иқтисод ва сийёсати иҷтимоӣ, ки дар давраи шӯравии Тоҷикистон ҷой доштанд, ҳанӯз охириҳои солҳои 80 - ум мушкилӣ оварданд. Моҳияти ҷунин бесарусомониҳо, ба андешаи Л.С. Василев, аз суръати баланди саноатикунонӣ ва муҳоҷирати иҷборӣ сокинони навоҳии кӯҳсор иборат буд. Ба пахтакорӣ гардо-

¹⁸⁶ Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. -Душанбе: Дониш, 2009. -С.6.

втасиси андози мувофиқ ба он муайян карда шавад. Яъне низомии андози Тоҷикистон дар чунин шароит бояд ба он принсипи усулҳое така кунад, ки дар давлатҳои дорони иқтисоди бозории мутараққӣ қабул гардиданд ва ҳамзамон анъанаҳои чандинасраи миллии андозбандиро ба назар бояд гирифт.

Раванди ташаккули низомии нави андози кишвар, ки бояд ҷавобгӯи манфиатҳои миллий бо назардошти иқтисоди бозорӣ бошад, соли 1991 оғоз ёфта, то кунун идома дорад.

Заминаи ибтидоии қонунгузории низомии андози Тоҷикистони мустақилро санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи масоили андозбандӣ, ки то сукути ИҶШС амал мекарданд, ташкил доданд, аз ҷумла:

- Қонуни ИҶШС аз 14.06.1990 №1560 - 1 «Дар бораи андозҳо аз корхонаҳо, иттиҳодиҳо ва ташкилотҳо»;

- Қонуни ИҶШС аз 23.04.1990 «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони ИҶШС, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд»;¹⁸⁸

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26.01.1981 «Муқаррарот дар бораи андозҳои маҳаллӣ»,¹⁸⁹ ки ситонидани андозҳои маҳалли зайлро пешбинӣ мекард: андоз аз соҳибони биноҳо; андоз замин; андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;

- Қонуни ИҶШС аз 8 августи соли 1953 «Дар бораи кишоварзӣ» дар таҳрири Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 28 декабри соли 1983;¹⁹⁰

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи бочи давлатӣ аз 29 июни соли 1979»;¹⁹¹

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 13 январи соли 1987 «Дар бораи масъалаҳои оид ба таъсис ва фаъолияти корхонаҳои муштарак, ташкилотҳо, ширкатҳо ва мақомотҳои идораи байналхалқӣ дар ҳудуди ИҶШС»;¹⁹²

- Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҳуқуқ, уқуддориҳо ва ҷавобгарии бозрасиҳои давлатии андоз»;

¹⁸⁸ Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, №19, ст.320.

¹⁸⁹ Ведомости Верховного Совета СССР, №5, 1981, ст.121.

¹⁹⁰ Ҳамон ҷо. 1953, №7, 1983, №52, ст.702.

¹⁹¹ Ҳамон ҷо. 1979, №28, ст.477.

¹⁹² Ҳамон ҷо. 1987, №2, ст.35.

нидани деҳдон боиси афзоиши якбораи проблемаҳои экологӣ, норасоии обу замин, истифодаи бетартибона ва нооқилонаи онҳо гардид. Ҳокимият заифу бесуботи маҳаллӣ маҷбур буд, бо ҷораандешии бисёрхизбӣ мубориза барад, ки ин ба низомҳои сиёсии динӣ оварда расонад. Харобии иқтисод, сатҳи пасти зисти аҳоли, суръати сусти барқароршавии иқтисодиёт, муҳочираги иҷбории меҳнатии аҳоли оқибатҳои он шуданд.¹⁸⁷ Аз дидгоҳи мо, илова ба проблемаҳои зикршуда, ҳамчунин ба қадри кофӣ инкишоф наёфтани саноат, махсусияти ашёи иқтисод, сатҳи пасти зерсохтори истеҳсолии иҷтимоии шӯравӣ, қандашавии алоқаҳои истеҳсолӣ баъд аз сукути ИҶШС сабабҳои асосии пастравии иқтисодӣ ва норасоии ҷойҳои кор дар дохили кишвар буданд.

Солҳои 1991 - 1994 аллакай қолабҳои асосии сохти давлатии ояндаи ҷумҳурӣ, модели миллии рушди иқтисодӣ ва низомии дахлдори андоз муайян гардид, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 қабул карда шуд, собит гардид.

Моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кард, ки «Супоридани андозҳо ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, уқуддорони ҳар як шахс мебошад»; моддаи 12 муқаррар мекунад: «Давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибдорӣ, баробарҳуқуқӣ ва химояи ҳуқуқии тамоми шаклҳои молият, аз ҷумла молияти ҳусусиро қафолат медиҳад»; дар моддаи 17 гуфта мешавад: «Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар нафарро, сарфи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, мансубияти динӣ, ақидаҳои сиёсӣ, маълумот, мақоми иҷтимоӣ ва молиятӣ, қафолат медиҳад. Бо ҳамин, асосҳои сиёсии рушди иқтисодии кишвар гузошта шуда, ҳамчунин заминаи ҳуқуқии ташаккули ҳуқуқии андоз муайян гардид.

Созишнома дар бораи мусолиҳаи миллии с. 1997, ки онро ҷонибҳои даргирӣ дохилӣ ба имзо расониданд, барои босуботи сиёсӣ дар давлати ҷавон шароит фароҳам оварда, ин субот асоси ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла масъалаҳои марбут ба андози Тоҷикистон соҳибистиклол гардид.

Дар охири солҳои 1993 ҷумҳурӣ ҳадафу мазмуни ислоҳоти ояндаи иқтисодии худро эълон кард: тағйири низомии фармондихино маъмурии иқтисодии меросмонда ва ба ҷои он барпо намудани иқтисодиёти миллии иҷтимоӣ – бозорӣ. Ин имкон дод, то низомии на-

¹⁸⁷ Васильев Л.С. История Востока. Том 2. -М.: Высшая школа, 2005. -С.408-410.

- Муқаррарот дар бораи рӯёндани андозҳо ва пардохтҳои ғайриандозии дар муҳлат насупорида, ки бо Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26 январи соли 1981 ба тасвиб расид.¹⁹³

Санадҳои меъёрии ҳукукии мазкур ва санадҳои дигари ҳукукӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон то эълони истиқлол амал мекарданд, ки натавонанд андозҳоро муқаррар наменамуданд, балки шаклҳои ташкилии ҷамъоварӣ, тартиби супурдани андозҳо ба бучет ва шаклҳои ҷавобгариро барои сари вақт напардохтани андозҳо аз ҷониби шахсони уҳдадор муайян карда мешуданд.

Масалан, Қонуни ИҶШС аз 14.06.1990 «Дар бораи андозҳо аз корхонаҳо, иттиҳодиҳо ва ташкилотҳо» пардохтани андозҳои умумиттифоқии зеринро пешбинӣ наменамуд: андоз аз фоида, андоз аз муомилот, андоз аз содироту воридот, андоз аз фоидаи музди меҳнати қолхозиён, андоз аз афзоиши воситаҳои истеъмолий, андоз аз даромад.

Мутобиқи ин Қонун санадҳои қонунии ИҶШС метавонистанд андозҳои дигари умумиттифоқиро муқаррар кунанд. Шӯроҳои Олии Ҷумҳурии иттифоқӣ ва худмухтор ҳукук доштанд, ки андозҳои ҷумҳуриявиро қорӣ намоянд. Илова ба ин, Шӯроҳои маҳаллии вакилони халқ мутобики санадҳои Қонунгузории Иттиҳоди ҶШС, Ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва худмухтор ҳукуки муқаррар намудани андозҳои маҳаллиро дар қаламрави худ пайдо карданд.

Ҷунонҷӣ, бо мақсади андоз аз фоидаи корхонаву ташкилотҳо дар ҳудуди саҳхи ғайриандозӣ, ки барои соҳаҳои алоҳида муайян карда мешуд, фоидаи андозбандишаванда бо ставкаи 22% ба фоидаи бучети иттифоқӣ андоз баста мешуд (м. 4). Ставкаҳои андозие, ки ба бучетҳои ҷумҳуриҳои иттифоқию худмухтор ва бучетҳои маҳаллӣ ворид мешуданд, бо санадҳои қонунгузории ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва мухтор мувофиқи созишномаи байни онҳо муқаррар мегардиданд. Зимнан ҷамъи андозҳо аз фоида, ки ба бучетҳои ҷумҳуриҳои иттифоқию мухтор ва маҳалҳо ворид мешуданд, инчунин пардохт барои захираҳои меҳнатӣ, пардохт барои захираҳои табиӣ (ба истисноӣ ҷамъи хироҷҳое, ки ба арзиши аслии маҳсулот (кор, хизматҳо) нисбат доштанд)) набояд зиёда аз 23% - и фоидаи андозбандишавандаро ташкил диҳад.

Барои категорияҳои гуногуни андозсупорон ставкаҳои алоҳидаи андоз аз фоида муқаррар шуда буд:

а) барои бонкҳои маҳсулестандондашудаи давлатӣ, бонкҳои тижоратӣ, аз ҷумла кооперативӣ, ташкилотҳои сугуртавӣ - 55%;

б) барои корхонаҳои муштарак, ки дар қаламрави ИҶШС бо ширкати ашхоси ҳукукии шӯравӣ ва шахсони ҳукуқию шахравандони хориҷӣ таъсис дода шуданд - 30%;

в) барои ҷамъиятҳои матлубот, иттифоқҳои оғон, корхона, иттиҳодия ва ташкилотҳои кооператсияи матлубот (истисноӣ бонкҳо) - 35%;

г) барои ташкилотҳои ҷамъиятӣ, корхона, иттиҳодия ва ташкилотҳои оғон, инчунин созмонҳои динӣ ва ташкилотҳои оғон - 35%;

д) барои кооперативҳои истеҳсолӣ (ба ғайр аз кишоварзӣ), иттифоқу иттиҳодиҳои оғон - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои Олии Ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, вале на беш аз 45%. Барои кооперативҳои хариду фурӯш, хӯроқи оғма, кооперативҳои миёнараву намоишӣ чунин маҳдудият истифода бурда намешавад;

е) барои совхозҳо, қолхозиҳо ва дигар корхонаҳои кишоварзӣ, сарфи назар аз шакли моликият, барои корхонаҳои хизматрасонии маишӣ аҳоли ва хоҷагии коммуналӣ - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои Олии Ҷумҳурии иттифоқӣ;

ж) барои корхонаҳое, ки ба ҳайати хоҷагии маҳаллӣ дохил буда, ба моликияти коммуналӣ мансубанд - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои маҳаллии вакилони халқ, аммо на зиёда аз 45%.

Чунин тақсимбандии ставкаи андоз аз фоида, ки дар Тоҷикистон мавриди истифода қарор дошт, дар давраи ибтидоӣ рушди бозори мамлакат барои амалигардонии принсипҳои андозбандӣ, фароҳамсозии шароит баҳри хавасмангардонии истеҳсоли самаранок, инчунин ташкилотҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳим, ҷамъоварии маблағҳои пулӣ дар бучети давлат, ки барои давлати навтаъсис зарур буданд, имконият меод.

Усулҳои шабеҳи инро ҳамчунин нисбати андоз аз муомилот, андозҳои маҳаллӣ, андозҳои кишоварзӣ ва дигар андозҳое, ки Тоҷикистон пас аз сукути ИҶШС ба мерос гирифта буди онҳо асоси низоми нави мамлакатро ташкил доданд, истифода бурданд. Вазифаҳои ҳукукии сиёсати андозӣ Тоҷикистони мустақил дар давраи ибтидоӣ ташаққули ба мутобикосозии фаврии андозҳои зикршуда ба ҳусусиятҳои кишвар ва эҷоди қонунгузории мустақили андоз равона гардида буданд.

¹⁹³ Ҳамон ҷо. 1981, №5, ст.122; 1987, №39, ст.791.

Вобаста ба ҷигунагии вазифаҳои ҳукуқии иҷрошаванда ҷараёни ташаққул ва рушди низоми миллии андози Тоҷикистонро шартан ба ду давра тақсим кардан мумкин аст.¹⁹⁴

Дар давраи якум, ки аз соли 1992 то 1999 - ро дар бар мегирад, сиёсати давлатии ҷавон ба таъсиси асосҳои ибтидоии ҳукуқии низоми миллии андоз равона шуда буд. Дар ин давра ҷорисозии андозҳои нави ҳоси иқтисоди бозорӣ оғоз ёфта, асоси қонунгузори фаъолияти мақомоти андоз ташаққул ёфт ва сохтори мустақими идораи фаъолияти андозбандӣ таъсис дода шуд. Аммо, бухрони амиқ, вазъи мураккаби иқтимоии сиёсӣ дар ҷомеа, даргириҳои мусаллаҳона, инчунин набудани пули миллий имкон надоданд, ки он то охир ташаққул ёбаду ҳамчун низоми миллии андоз вазифаи худро пурра иҷро кунад.

Тайи солҳои 1992 - 1998 низоми пешини андоз, ки аз давраи шӯравӣ мерос монда буд, ба таври ғавҷӣ ба самти қонегардонии таълаботи давлат дар шароити бухрони амиқ иқтисодии дигар, низоми нави андози Тоҷикистон на дар ҷои ҳолӣ барпо карда шуд, балки баръақс, он тамоми ҷиҳатҳои мусбати низоми шӯравии андоз, пеш аз ҳама сохтори ташкили идора, кадрҳои мақомоти андоз, шакли усулҳои баҳисобгирӣ, ҳисоботдихӣ ва назорати онро ба мерос гирифт.

Ба ёд овардан кофист, ки Бозрасии давлатии андози Вазорати молияи ҶШС Тоҷикистон бо қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 28 февралӣ соли 1990 тахти №36 таъсис дода шуда буд. Дар тобаъати он бозрасиҳои зертобегӣ андози вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо буданд, ки ҳоло ҳам унсурҳои низоми ягонаи босамари ташкили назорат аз болои риёи қонунгузори андоз мебошанд. Аз ин бармеояд, ки зимни таъсиси низоми нави андози худ, Тоҷикистон бо назардошти ирсияти таърихӣ ба сохтори ташкилӣ ва санадҳои мавҷудаи қонунгузори андоз така мекард.

Баъдан дар ин давра вазифаҳои сиёсати молиявӣ ҳукуқӣ чунин буданд: мустаҳақаму муназзам намудани низоми андоз, аниқ кардани муносибатҳои ҳукуқии миёни давлату андозсупорон, аниқ кардани ҳаҷми ўҳдадорӣ андоз ва шаклҳои иҷрои он усулҳои танзими андо-

¹⁹⁴ Подобная двухэтапная периодизация формирования налоговой системы Таджикистана используется Шомуродовым Ф. Основы налоговой системы Республики Таджикистан: Учебник для вузов. - Душанбе. Эр-граф, 2006. -С.52-112; Трехэтапная периодизация формирования налоговой системы Таджикистана также предусмотрена у Исломова Т.С. «История становления и развития налоговой системы Республики Таджикистан». -Диссер... канд.экон.наук, 2006. -С.131-168.

зии рафтори субъектҳои ҳоҷагидор. Ҳусусияти фарқкунандаи ин давра баохиррасонии модели ибтидоии ташаққули низоми андози ҷавобгӯии ҳусусиятҳои иқтисоди интиқоли ва мановей милли буд. Ба ин тақмили минбаъдаи заминаи ҳукуқии андозбандӣ, таҳкими сохтори ташкили идораи фаъолияти андозбандӣ, ки таъсиси полиси андоз ва низоми таълимдихии қормандони мақомоти андозро пешбинӣ менамуд, мусоидат кард.

Марҳилаи дуюми муосири ташаққул ва рушди низоми миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кодификатсияи аксар санадҳои қонунии қабулшуда дар соҳаи фаолияти андоз ва таъсиси аз 01- январӣ соли 1999 мавриди амал қарор додани кодекси андоз оғоз ёфт.

Ҳусусияти ин давра он аст, ки дар заминаи эътидоли вазъияти сиёсӣ ва фароҳамоии шароити сиёсӣ баҳри инкишофу рушди иқтисоди низоми ҳоҷагидорӣ дар қонунгузори андоз иртиботу вобастагии дақиқи байнихамдигарии андозҳои муқараршуда муносибатҳои ҳукуқии миёни мақомоти андоз ва субъектҳои ҳоҷагидорӣ муқарар карда, муносибатҳои ҳукуқӣ дар соҳаи андозбандӣ шабеҳи муносибатҳои давлатҳои иқтисоди бозории Ғарб бо заминаи ғании қонунӣ муайян карда шуд.

Ба ғайр аз ин кодификатсияи қонунгузори андоз, ки дар байни кишварҳои ИҶШС-и собиқ Тоҷикистон яке аз авалинҳо шуда, онро доир намуд, имкон дод то бештари унсурҳои андозбандӣ тафсил дода, муносибатҳои андозбандӣ-бучетии байни ҳукумати марказӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимият робитаи мутақобилаи муносибатҳои андоз бо дигар соҳи қонунгузорӣ инчунин бо қонунгузори байналмилалӣ эътирофшуда аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шавад.

Дар давраи аввал ташаққули заминаи қонунгузори андозбандӣ дар ҶТ аз қабули Фармони Президенти ҶТ № 4П - 16 аз 1992 «Дар бораи таъсиси Сараёсати андози ҶТ оғоз ёфт (бо Фармони Президенти ҶТ № УП - 46 аз 19 февралӣ соли 1992 Сараёсати давлатии андози ҶТ ном гирифт)»¹⁹⁵.

Мувофиқи он ба зимаи Сараёсати давлатии андози ҶТ вазифаи назорати риёи қонунгузорӣ оид ба андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмии

¹⁹⁵ Нормативные акты по налогообложению (Выпуск 1). -Общ.редакция д-ра экон.наук А. Орипова. -Душанбе, 1992. -С.3; Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настоящая книга руководителя. -Под общ. ред. А.О. Орипова. -Душанбе, 1994. -С.9.

буҷет инчунин назорати бозрасии дурустии табики нархҳои муқаррарнамудаи давлат гузошта шуд. Мақоми мазкур дар асоси Бозрасии давлатии андозии Вазорати молияи ҶТ таъсис дода шуд.

Дар як муддати кӯтоҳ санадҳои дахлдори қонунгузорӣ ба тасвиб расида, намунаҳои асосии андозҳои мавриди амал қарор дода шуданд:

1) андоз аз арзиши иловашуда (ба ҷои андоз аз муомилот ё худ аз гардиши мол);¹⁹⁶

2) аксизҳо;¹⁹⁷

3) андоз аз даромади шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;¹⁹⁸

4) бочи давлатӣ (Қонуни ҶТ аз 6.01.1992с. № 496);

5) андоз аз соҳибони воситаи нақлиёт;¹⁹⁹

6) андозии замин (Қонуни ҶТ аз 6.03.1992с. № 547).²⁰⁰

Аммо бо сабаби бухрони сиёсӣ, ки с. 1992 дар Тоҷикистон идома дошту ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид, ташаққули низоми нави андоз боз истод. Ин қор танҳо соли 1993 бо ҷорисозии андозҳои нави зерин аз сар гирифта шуд.²⁰¹

1. андоз аз даромади ғайрияти суғурта;²⁰²

2. андоз аз амволи шахсони воқеӣ;²⁰³

3. андоз аз ғойдаи қорхонаҳо ва ташкилот;²⁰⁴

4. пардохтҳо ба Фонди баргарафсозии охиқатҳои ҳолатҳои фавқулода;²⁰⁵

5. пардохтҳо ва Фонди рохҳо;²⁰⁶

¹⁹⁶ Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992, №2, ст.28.

¹⁹⁷ Ҳамон ҷо, №4, ст.45 Там же, №4, ст.45

¹⁹⁸ Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992, №5, ст.48

¹⁹⁹ Ҳамон ҷо, №2, ст.24

²⁰⁰ В отчете «Проблемы финансово-кредитного механизма и активизации инвестиций в стабилизации экономики Таджикистана» (1996), подготовленном ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан ошибочно указано, что земельный налог установлен также взамен ранее существовавшего налога со строений.

²⁰¹ Нормативные акты по налогообложению (Выпуск 1). -Общ.редакция д-ра экон.наук А. Орипова. -Душанбе, 1992. -С.3; Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настольная книга руководителя. -Под общ. ред. А.О.Орипова. -Душанбе, 1994. -С.171-201.

²⁰² Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1994, №1, ст.8.

²⁰³ Ҳамон ҷо, ст.20.

²⁰⁴ Ҳамон ҷо, №3-4, ст.249. Там же, №3-4, ст.249.

²⁰⁵ Ҳамон ҷо, №1, ст.12.

²⁰⁶ Ҳамон ҷо, ст.26.

6. андозии махсус (Фармони Президиуми Шӯрои Олии ҶТ аз 18.06.1994с. № 278).

Тибқи м. 1. Қонуни ҶТ «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» шаҳрвандони ИДМ дар нисбати андозбандии даромадҳо ба шаҳрвандони ҶТ баробар карда шудаанд. Ба шаҳрвандоне, ки барои мақсадҳои андозбандӣ ҳамчун дорандаи ҷои зисти доимӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад, шаҳрвандоне мансубанд, ки дар ҶТ ҷамъан зиёда аз 183 рӯз дар як соли тақвимӣ зиндагӣ доранд. Банди «б» - и м. 3 ҳамон Қонун андозбандӣ бо андоз аз даромадро аз рӯи ҷамъи даромади солона аз ғайрияти соҳибдорӣ пешбинӣ мекунад. Мутобики м. 4. зимни андозбандии даромади маҷмӯии солонаи шаҳрвандон даромади андозбандишаванда фарқи байни даромади умумӣ (дар шакли натуралию пулӣ) ва харҷҳои бо ҳуҷҷат тасдиқкунанда ба шумор меравад, ки бевосита бо гирифтани даромад алоқаманд мебошанд.

Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андозҳои амволи шахсони воқеӣ» №889 аз 27 декабри соли 1993 муқаррар шудааст, ки андоз аз бино, ҳудуд ва иншоот хар сол бо ставкаи 0,1% - и арзиши инвентари онҳо супорида мешавад. Андоз аз воситаҳои нақлиёт хар сол бо ставкаи 0.5% - и музди қори ҳадди ақали моҳона барои хар қувваи асп ё 0.7% аз хар як қилловати иқтидори муҳаррик ситонида мешуд. Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андозҳои амволи шахсони воқеӣ» (№889 аз 27 декабри соли 1993) ва м. 7 б. 6. «а» ва «б» - и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андоз аз ғойдаи қорхонаву ташкилот (№1001 аз 21 июли соли 1994) - ро бо ҳам муқоиса намоем, ба ҳулосае метавон омад, ки аз ҷиҳати табикии принципҳои содагӣ, дастрасӣ ва адолат ҳамчунин функцияи ҳавасмандкунии қонунгузори андоз санадҳои меъёрии мазкур, ки пеш амал доштанд баргариҳо доранд.

Ҷиҳатҳои мусбаоти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохт аз замин» (№547 аз 6 марти соли 1992) - ро қайд бояд кард. Ҳоҷатиҳои деҳқонӣ ва қорхонаҳои хурди кишоварзӣ дар заминҳои навоқрам барои 5 сол ва дар заминҳои асхушуда ба муҳлати як сол аз супоридани андозии замин озод карда шуданд. Ҳаҷми андозии замин барои ҳоҷатиҳои машғул ба парвариши анвои нави (гибриди) зироатҳо, қорвои хушзоти серҳосил ва ҳайвон парваришкунанда ба 20%, барои ҳоҷатиҳои, ки ба истеҳсоли кишоварзӣ дар заминҳои

ламӣ машғуланд, инчунин дар баландии беш аз 2500 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шуданд – ба андозаи 50% паст карда шуд (м. 16).

Аллакай моҳи март с.1992 андозии мураккабтарин - андоз аз аризиши иловашуда (ААИ), ки дар таҷрибаи кишварҳои дигар тахти истифода қарор дошт, бори аввал асоси ташаққули қисми даромади бучети давлатро бар дӯши худ гирифт.²⁰⁷

Супорандагони ААИ инҳо муқаррар шудаанд: 1) шахсони ҳуқуқии амаликунандаи фаъолияти тиҷоратӣ; 2) филиалҳо, шӯъбаҳо ва дигар воҳидҳои алоҳидашудаи шахсони ҳуқуқӣ, ки мол, кор ва хизматхоро мустақилона мефурушанд; 3) соҳибкорони инфиродӣ агар маблағи фуруши мол, кор ва хизматхояшон аз 50 ҳазор рубл дар як сол бештар бошад.

Ба сифати объекти андозбандӣ гардишҳои фуруши мол, корҳои иҷрогардида ва хизматҳои расондашуда қабул карда шуданд, аз ҷумла: (а) гардишҳо оид ба фуруши мол, корҳои иҷрошуда ва хизматҳои расондашуда барои истеъмоли худ, инчунин ба кормандони худ; (б) гардишҳо оид ба фуруши мол (кор, хизматҳо дар амалиётҳои табодули мол; (в) гардишҳо оид ба додани роғон ё қисман муздноки молҳо (корҳо хизматҳо); (г) гардишҳо оид ба фуруши мол (кор, хизматҳо) дар қаламрави мамлакат ба ивази асъори хориҷӣ.

Ставкаи ААИ ба андозаи 28% муқаррар карда шуд (баъдҳо то 20% паст карда шуд). Дар номгуӣ амалиётҳои озодшуда истифодаи ставкаи сифрии андоз ҳангоми содироти молҳо пешбинӣ намешавад (принсипи кишвари истеҳсол).

Маблағи ААИ, ки бояд ба бучет супорида шавад, ҳамчун фарқи байни ду суммаи андозе, ки онҳо аз харидорон барои молҳои фурухташуда ҳосил шуданд ва суммаи андозии захираҳои молдӣ, сузишворӣ, кор, хизматхоро муайян шудааст, ки аризишашон воқеан дар давраи ҳисоботӣ ба хароҷоти истеҳсолоту муомилот нисбат дода шудааст.

Дар истиқрору амалисозии низоми нави андоз Қонуни моҳи март с. 1992 тахти рақами 590 қабулшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти давлатии андозии ҶТ» нақши муҳим бозидааст. Дар ин Қонун мақоми ҳуқуқӣ статуси вазифа ва доираи амалҳои мақомоти

²⁰⁷ Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настольная книга руководителя. – Под общей ред. А.О.Орипова. - Душанбе, 1994. - С.80-86.

андозии ҶТ муайян карда шуданд.²⁰⁸ Аҳамияти мақомоти андоз дар он давра бо он муайян шуда буд, ки мақомоти андоз бевосита тобеи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз моҳи ноябри с. 1992 - Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) буданд.

Мутобиқи м. 7 Қонун мақомоти андоз ӯҳдадор буданд, ки: (1) дар амалисозии сисёати андоз ширкат варзанд; (2) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя кунанд; (3) бахисобгирии андозсупорандагон ва объектҳои андозбандиро таъмин намояд, аз болои дуруст ҳисоб шудан ва супоридани андозҳо ба бучет ва фондҳои ғайрибучетӣ назорат кунанд; (4) назорати бозрасиро аз болои риояи интизоми пешҳу тарифҳо таъмин намоянд; (5) муҷозоти молиявӣ ва маъмурии пешбинамудаи қонунро таъбиқ кунанд; (6) бахисобгирӣ, баҳоидӣ ва фуруши амволи мусодирашудаи бесоҳиб, амволи ба давлат интиқолиёфта ва хазинахоро таъмин намоянд; (7) сирри тиҷоратиро пинҳондоранд; (8) оид ба масъалаҳои мансуб ба салоҳияти худ дастурҳо нашр кунанд, шарҳу тафсири диҳанд; (9) бо тартиби муқарраршуда шикоятҳоро баррасӣ кунанд.²⁰⁹

Ба ҳайати Сарраёсати давлатии андоз Раёсатҳои давлатии андозии ВМКБ, вилоятҳо, ш. Душанбе, бозрасиҳои андозии шаҳру ноҳияҳо дохил шуда буданд.

Мақомоти андоз ҳуқуқи васеъ доштанд, чунончӣ боздоштани амалиёти ҳисобикуний ва дигар амалиёти бонкӣ, гирифтани ҳуҷҷатҳое, ки аз пинҳон ё нест кардани андозҳо (даромадҳо) гувоҳӣ медиҳанд, тафтиши ҳуҷҷатҳо ва монанди онҳо.

Дар шароити беқурбшавии шадид ҳаҷми муҷозоти молиявии нисбати вайронкунандагони қонунгузории андоз таъбиқшаванда қалон буд. Масалан мақомоти андоз ҳуқуқ доштанд маблағи фоидани (даромади) пинҳон (паст) кардашуда ё маблағи андоз ва ё дигар пардохти ҳатмиро барои объекти пинҳонкардашуда ё ба ҳисобнагирифта андозбандиро ба андозаи дукарата дар сурати тақроран вайрон кардани қонун дар давоми 12 - моҳи баъди таъбиқи ҷазо - ба андозаи секарата руёнда гиранд. Дар сурати набудани бахисобгирии муҳосибӣ ё бо вайронкунии тартиби муқарраргардида бурдани он, пешниҳод накардани ҳисоботи андоз ё бевақт пешниҳод

²⁰⁸ Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992., №9, ст.135.

²⁰⁹ Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настольная книга руководителя. – Под общей ред. А.О.Орипова. - Душанбе, 1994. - С.10-21.

кардани ҳуҷатҳои пардохти андозҳо ба бонк ҷарима ба андозии 10% - и маблағи андозҳои супурдани пешбинӣ гардида буд. Барои ҳар рӯзи дермонӣ ба андозаи 0,5% - и маблағи андозии нусупурда ҷаримагулӣ муқаррар шуда буд.

Илова ба муҷозоти молиявӣ бо тартиби муқаррарнамудани қонунгузорӣ барои вайронкунии қонунгузорию андоз ҷазҳои маъмурий ва ҷиноятӣ пешбинӣ шуда буд.

Давраи ташаққули асосҳои низоми андоз бо қабули Қонуни ҚТ аз 20 июли 1994 «Дар бораи асосҳои системаи андоз» хотима ёфт,²¹⁰ ки дар он бори нахуст ба намуди муназзам ҳама масъалаҳои асосии андозбандӣ дарҷ гардиданд: принципу объектҳои андозбандӣ, намуҳои андоз, тартиби ҳисобкунӣ ва супоридани онҳо, ҳуқуқу уҳдадорӣҳои андозсупорандагон ва мақомоти андоз, тартиби ҷорисозӣ, тағйир ё бекор кардани андозҳо, ҷавобгарӣ барои вайронкунии қонунгузорию андоз ва ғайраҳо ро дошт.

Дар Қонун нахустин бор мафҳуми андоз ва низоми андозии ҚТ муайян карда шуд: «Тахти мафҳуми андоз пардохт, боч, пардохти ҳатмии андозсупоранда ба бучети зимнан дахлдор, инчунин ба фонди ғайри бучетӣ бо тартибу шартҳои муайяннамудани санадҳои қонунгузорӣ фаҳмида мешавад. Маҷмӯи андоз пардохт, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ки бо тартиби муқарраргардида ситонида мешаванд, низоми андозро ташкил медиҳанд (м. 2). Мафҳумҳои мазкур аз мафҳумҳои, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маъмуланд тафовити ҷиддӣ надоранд.

Принсипҳои асосии андозбандӣ муайян карда шудаанд:

- супорандагони андоз қорхона, муассисаҳо, ташкилот, шахсони воқеӣ ва категорияҳои дигари андозсупорон, ки онҳоро санадҳои қонунгузорӣ муайян мекунанд (м. 3);

- ҳамон як объектҳо фақат як маротиба бо як намуди андоз тибқи тартиби муқаррарнамудани қонун андозбандӣ қардан мумкин аст (м. 6);

- муқаррар ва бекор кардани андоз, пардохт, бочҳо ва дигар пардохтҳо, инчунин имтиёзҳо ба супорандагони онҳо Шӯрои Олии ҚТ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ менамоянд (м. 1);

²¹⁰ Н.Б. Хотамовым срок принятия данного закона ошибочно определен 1992 г. См.: Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006). - Душанбе, 2008, - С. 166.

- пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ дорои хусусияти инфиродӣ манъ аст, агар санадҳои қонунгузорӣ тартиби дигарро муқаррар накарда бошанд (м. 11);

- андозсупоранда бояд ҳагман дар мақомоти давлатии андоз ба қайд гирифта шавад (м. 4);

- уҳдадорҳои андозии андозсупоранда дар робита бо гирифтани даромад (фоида) ё дар сурати доштани объектҳои андозбандӣ дар асоси қонун ба миён меоянд (м. 11);

- бо мақсади тадқиқи уҳдадории андоз қонунгузорӣ унсурҳои асосии зерини андозбандиро муқаррар мекунанд: (а) андоз супоранда (субъекти андоз); (б) объект ва манбаи андозбандӣ; (в) воҳиди андозбандӣ; (г) ставкаи андоз (меъёри андозбандӣ); (г) имтиёзҳои андоз; (д) муҳлати пардохт; (е) бучет ё фонди ғайри бучети, ки андоз ба он дохил карда мешавад (м. 11);

- иҷрои уҳдадорихои андоз бо ҷораҳои ҷавобгарии маъмурию ҷиноятӣ, муҷозоти молиявӣ, ба гарав гузоштани дороиҳои пулӣ ва молино моддӣ, замонат ва кафолати кредитҳои андозсупоранда таъмин карда мешавад (м. 11);

- рӯёндани норасоии андоз, инчунин маблағҳои ҷарима ва дигар ҷазҳои пешбинямудани қонунгузори аз шахсони ҳуқуқи бо тартиби бебаҳс аз шахсони воқеӣ бо тартиби суди анҷом мешавад (м. 13). Мувофиқи м. 18 дар ҚТ амал мекунанд:

- 1) андозҳои ҷумҳуриявӣ, ки барои онҳо ставкаҳо объектҳои андозбандӣ, руйхати андозсупорандагон ва усулҳои андозбандӣ, инчунин тартиби дохилкуни ба бучетҳои зинаҳои туногун ва фондиҳои ғайрибучетиро Қонунҳои ҚТ муайян мекунанд;

- 2) андозҳои маҳаллӣ, ки ба қарорҳои мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят шахр ва ноҳияҳо муқаррар карда мешаванд.

Мақомоти ҳокимияти давлатии ҳама зинаҳо ба истиснои Шӯрои Олии ҚТ ҳуқуқ надоранд андозу пардохтҳои ҳатмии иловагиро ҷорӣ намоянд ва ставкаҳои андозу пардохтҳои амалқунандаро баланд кунанд.

Қонун номгуӣ тому хотимаёфтаи андозҳоеро, ки ба низоми андозии кишвар дохил мебошанд муайян намуда, онҳоро ба андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тақсим намуд.

Хусусан ба андозҳои ҷумҳуриявӣ дохил шуданд (м. 19):

- а) андоз аз арзиши иловашуда;

- б) аксизҳо аз гуруҳу намулҳои алоҳидаи молҳо;

- в) андоз аз ғоидаи бонкҳо;
- г) андоз аз ғоидаи ғабюлияти сугурта;
- д) андоз аз ғабюлияти биржавӣ;
- е) андоз аз амалиёт бо қоғазҳои қиматнок;
- ё) бочи гумруки ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;
- ж) андоз барои такрор истеҳсоли базаи минералию ашёӣ, ки ба фонди махсуси ғайрибучетии ҚТ дохил мешаванд;
- з) андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ (ба ғайр аз обу ҷангал), ки ба бучети ҷумҳуриявӣ, бучетҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ бо тартибу шартҳои пешбининамудаи санадҳои қонунгузории ҚТ дохил карда мешаванд;
- и) андоз аз ғоидаи қорхонаҳо;
- к) андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- л) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт ва дигар мошини механизмҳои ҳудрав;
- м) андозҳое, ки ба ҳисобномаҳои махсуси бучети дохил карда мешаванд ва ҳамчун манбаи маблағгузории роҳсозӣ хизмат мекунанд, мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи фонди роҳ: (1) пардохтҳо аз даромади истифодабарии нақлиёти автомобилӣ (2) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилӣ; (3) андоз аз хариди воситаҳои нақлиёти автомобилӣ;
- н) пардохтҳо ба фонди ғайри бучетии баргарафсозии окцибатҳои ҳолатҳои фавқуллодда мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи фонди баргарафсозии окцибатҳои ҳолатҳои фавқуллодда»;
- о) бочи давлатӣ;
- п) андоз аз амволе, ки бо тариқи мерос ва ҳадя интиқол мешавад;
- р) даромади ҷангал;
- с) пардохти об, ки қорхонаҳои саноати аз системаҳои ҳоҷагии об мегиранд;
- т) андоз аз амволи шахсони воқеӣ;
- у) андоз аз амволи қорхонаҳо;
- ф) андозӣ замин;
- х) хироч барои додани шаҳодатномаи бақайдгирии қорхонаву ташкилот, ки тибқи Қонунгузории ҚТ дорои мақоми шахсони ҳукуқӣ мебошанд аз ҷумла қорхонаҳои бо сармоягузори хориҷӣ қоркунанда;

- х) хироч барои додани иҷозатномаи ифтитоҳ ва тамлиди ғабюлияти намоёндагиҳои қорхона бонкҳо ва дигар ташкилоти хориҷӣ дар ҚТ;
- ҷ) хироч барои патенти машғулави соҳибқор ба намууди муайяни ғабюлияти бидуни таъсиси шахси ҳукуқӣ;
- ч) хироч барои додани шиносномаи шаҳраванди ҚТ, дипломи ҳатми муассисаи таҳсилоти олии, муассисаи миёнаи махсуси ҚТ, диплом дар бораи додани дараҷаи илми муассисаи илмӣ дар ҚТ;
- ш) хирочҳои бозрасиҳои давлатии автомобилӣ;
- э) хироч барои додани литсензияи интиқоли мол тавассути сарҳал;
- ю) бочҳои патенти барои додани ҳукуқи истисноии истифодаи ихтироот мувофиқи патенти додашуда;
- я) бочи маҳак (хироч барои таҳлилу тамгазании маснуоти фулузоти қаронбаҳо);
- я 1) хироч барои санҷиш тамгазани ва экспертизаи ченакҳо ва афзори ченкунӣ;
- я 2) андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз гузориши пул ба бонкҳо, дигар муассисаҳои пулию қарзӣ, ба саҳмияҳои облигатсияҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок;
- я 3) хирочи литсензионӣ барои ҳукуқи савдои ҷақанаи пиво, маҳсулоти шаробу арақӣ, дигар маҳсулоти алқоголӣ, тамоқуӣ, аз ҷумла навьҳои миллий (нос);
- я 4) ҷаримаҳо ва муҷозотҳои гуногун мутобики Қонунгузории ҚТ.

Ба андозҳои маҳаллӣ дохил карда шуданд (м. 20):

- а) андоз аз соҳтмони иншооти истеҳсоли дар минтақаи қурортӣ;
- б) хирочи қурорт (осоишгоҳ);
- в) хироч барои ҳукуқи савдо аз ҷумла дар бозорҳои қолҳои (ба ғайр аз савдои пиво, машруботи алқоголӣ, дигар маҳсулоти алқоголӣ, тамоқуӣ аз ҷумла маҳсулоти миллий (нос);
- г) хирочҳои мақсаднок аз шаҳравандону қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот сарфи назар аз шакли ташкилӣ – ҳукуқияшон, барои милитсияи (маҳаллӣ), ободонии ҳудуд;
- д) андоз аз реклама. Андозро шахсони ҳукуқи ва воқеӣ месуларанд, ки маҳсулот (қор, хизмат) – и ҳудро реклама мекунанд. Ставкаи ин андоз на зиёда аз 5% - и арзиши ҳадамоти рекламаро ташкил медиҳад;

е) хироч аз соҳибони сағҳо. Хирочро шахсони воқеӣ, ки дар шаҳр соҳиби сагон хастанд аз рӯи ставкаи на зиёда аз 1/5 ҳиссаи маоши ҳадди ақали муқарраршуда месупоранд;

ж) хирочи литензиони барои ҳукуки баргузор намудани лотереяҳои маҳаллӣ. Хироч аз ҷониби муассисаи ба андозае пардохта мешавад, ки на зиёдтар аз 10% - и маблағи билетҳои лотереяро ташкил медиҳад (то ибтидои баргузори лотерея);

з) хироч барои додани ордери квартира ё ҷудо кардани қитъаи замин барои сохтани манзил, хонача (дача) ё гараж. Хирочро шахсони воқеӣ хангоми гирифтани ингуна ҳуҷҷат месупоранд. Ҳаҷми хироч на бояд аз андозаи музди меҳнати мохонаи ҳаҷми ақал бештар бошад;

и) хироч барои ҳукуки ба наворгирии синамои ва телевизиони. Хироч аз ҷониби ташкилотҳои тичоратии синамо ва телевизион – ба наворгирандаҳо, ки аз мақомоти идораи маҳаллӣ амалисози чорабиниҳои ташкилӣ талаб мекунанд (ҷудо кардани гуруҳи милитсия муҳосираи ҳудуди наворгирии ва ғайра) супорида мешавад. Андозаи онро мақомоти маҳали ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ муқаррар менамоянд;

к) хироч барои таъсиси бизнеси бозиҳо (насиби автоматҳо ва дигар таҷҳизоти дорони бурди молӣ ё пулӣ мизҳои картабозӣ рулетка ва васоити дигари бозӣ). Супорандагони ин хироч шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ – соҳибони воситаҳои таҷҳизоти зикршуда бошанд, новобаста ба ҷои насби онҳо;

л) андоз аз чорвое, ки тахти моликияти парвариши шахсони воқеӣ қарор дорад;

м) андоз барои нигоҳдошти нақлиёти ҷамъиятии мусофирбарии шаҳри (ба ғайр аз таксии маршрутӣ ва таксӣ).

Барои андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ номбаршуда вазъии мақоми ҳокимияти давлати муайян карда шуд, ки оид ба ҷорӣ намудан ва таъғирдиҳии онҳо, тартиби тақсими маблағи андозҳо ба буҷетҳои зинаҳои гуногун, инчунин манбаи ҷабронкунии хароҷоти андоз қарор қабул мекунанд.

Зимнан барои намудҳои алоҳидаи андозҳо дар қонуни мазкур таширехи элементҳои андоз (ставка, муҳлат, маҳали пардохт ва ғ.) доир гардида барои намудҳои – дигари андозҳо ба қонунҳои қабул шуда дар соҳаи андозбандӣ истинод карда шуданд.

Пешбини шуда буд, ки қуллан низомии ибтидоии андозҳои Тоҷикистон то қарор дар бораи ислоҳоти андоз, ки бояд мақоми олии

қонунгузор қабул наояд ташаққул ёфта ғайриқонуният ҳамакда. Бинобар ҳамин дар м. 26 қонун махсусан қайд шудааст, ки баҳри таъмини андозбандии бо субот низомии андозбандӣ то қабул гардидани қарори махсус аз тарафи Маҷлиси Олӣ дар бораи ислоҳоти андоз дар бораи тағйири номгӯии андозҳо ставкаҳои усулҳои ҳисоби даромади андозбандишаванда, объекти андозбандӣ ва усулҳои ситондани онҳо бетағйир амал мекунанд.

Умуман қонунгузори нави 6 январи соли 1992 тахияшудаи андозбандӣ аз лиҳози принципҳои сохт асосан инъикосгари низомии андозбандии дар ҷаҳон қабул шуда буд.

Аммо на ҳама намудҳои андозҳо, ки дар Қонун номбар карда шудаанд, воқеан қабул гардидаанд, дар ҳамин ҳол пардохтҳои ҳатмии дигаре, ки Қонуни мазкур «Дар бораи системаи андоз» пешбини намекард бо санадҳои меъриии ҳукукии ғайри андоз ҷорӣ карда мешуданд.

Зиёда аз ин, қонунҳо ва санадҳои қабулшуда дар бораи андоз аз нигоҳи истилоҳот қасод буда, муносибатҳои миёни андозсупоранда ва давлат дар онҳо шарҳи пурра наёфта буд ва ин дар натиҷа боиси ба осонӣ саркаши қардан ва супурдани андозҳо ё барзиёд рӯндани онҳо мегардад.

Бо мақсади тақвими сохтори ташкилии назорати андоз Фармони Президенти ҚТ аз 4 майи с. 1995 № 221 «Дар бораи Қумитаи андозҳои назди Ҳукумати ҚТ бароварда шуд. Яъне статуси мақомоти андоз барланд гардид.

Барои таъмини қудрат ва ҳифзи ҳукукии мақомоти андоз мутобики фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 майи с. 1995 «Дар бораи полиси андоз»²¹¹ (№ 222) дар ҳайати Қумитаи андоз ҷузъи томиҳои махсуси мусаллаҳи полиси андоз таъсис дода шудаанд.

Тахрири нави Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти давлатии андозҳои андоз» аз 1 феввали с. 1996 № 235, қонунан ҳукуку уҳдадорҳои пешинро оид ба ҷамъовариҳои андозҳо нигоҳ дошта вазифа, уҳдадорӣ ва вазифаҳои нави мақомоти андозро расми гардонид. Ҷунонҷӣ, м. 13 Қонун ба сифати мақсадҳои асосии полиси наватъисии андоз - воҳиди харбикунонидашудаи мақомоти андоз - ҳимояи ҳукуки мақомоти ан-

²¹¹ Законодательные и правительственные акты по организации деятельности налоговых органов, принятые в 1995-1996 годах. - Душанбе, 1996. - С.5 (тадж.).

²¹² Ҳамон ҷо. - С.6.

доз пешгири намудани ҷиноятҳои андоз бо мақсади афзудани самаранокӣ андозбандӣ таъминӣ супоридани андозхоро муқаррар намуд.

Дар баробари ин тағйирот ба қонунгузории маъмури ворид карда шуд, ин мувофиқи онҳо илова ба муҷозоту ҷабронҳои андоз зимни вайронкунии қонунгузории андоз мақомоти андоз ҳуқуқ пайдо карданд, ки қонуншиканонро ба ҷавобгарии ҷиддитари маъмурий кашанд. Мақомоти полиси андоз ҳуқуқи бурдани тафтишоти пешаки оид ба ҷиноятҳо дар соҳаи андозро ба даст оварданд, ки ин бо воридсозии тағйирот ба Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ ва Қонун дар бораи фаъолияти оперативӣ – ҳустуҷӯӣ тасдиқ карда шуд.²¹³

Барои таъминии мақомоти андоз бо мутахассисони баландхиттӣ-сос бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои андоз моҳи июли с. 1996 Донишдаи андоз ва ҳуқуқ дар назди Кумитаи андоzi ҚТ таъсисдода шуд.

Соли 1997 Фонди рушду ҳавасмандгардонии мақомоти андоз барҳам дода шуд (Қонуни ҚТ аз 21 декабри с. 1997). Барои ҳавасмандгардонии мақомоти андоз бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 20 ноябри с. 1997 №507 «Дар бораи тартиби маблағгузории мақомоти андоzi ҚТ» ҳаҷми маблағгузории мақомоти андоз (ба шумули воҳидҳои полиси андоз) ба андозаи 3% - и маблағи андозҳо, пардохтҳо ва дигар даромадҳои давлатии воқеан ба бучет воридшуда муқаррар гардид.

Ба ҳам наздикшавии манфиатҳои давлат ва ҷамъоварандагони андозҳо зимни маблағгузории мақомоти андоз варианти бехтарини сиёсати давлатии андоз буд, ки дар сурати таъминии самаранокии худ метавонист андозҳои ҳақиқиро барои афзоиши самаранокӣ маъмурияти андоз ва қишлоқ додани коррупсия эҷод намояд.

Ҳамин тавр, с. 1998 масъалаҳои бехосозии таъминии молдӣ мақомоти андоз баланд намудани манфиатдорӣ онҳо дар ҷамъоварии андозҳо таъминии омадагии касбии кадрҳо ва хифзи иҷтимоию ҳуқуқии онҳо ҳалу фасл шуданд.

Аммо қишлоқбонии истеҳсолоти иқтисодӣ боз ҳам давом ёфта ҳукуматро маҷбур мекард, ки дар ҳустуҷӯи манбаъҳои дигари даромадӣ давлат бошад. Бо Қарори Маҷлиси Олии ҚТ аз 01.02. с. 96 «Дар бораи мавриди амал қарор додани Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии ҚТ барои с. 1996» бо мақсади таъминии устувории қисми даро-

²¹³ Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1996, №14, ст.60.

мади бучет аз 1 январи с. 1996 андоз аз фуруши нахи пахта, алиюминии аввалия, тамоқуи ферментшуда, пиллаи хушк, риштаи пахтагин, абрешимӣ, пораҳои фулузотӣ сиеҳ, ашёи хомӣ ҷармӣ, маҳсулоти кабелӣ (баривзи ААИ, аксизҳо, бочҳои содиротӣ ва андоzi маҳсус) чори карда шуд.²¹⁴

Ставҳаҳои андоз аз фуруш вобаста ба намуди молҳои андозбандишаванда ва самти истифодабарӣ чунин муқаррар карда шуданд: барои нахи пахта - 25%; барои алюминии аввалия - 5%; барои риштаи пахтагин зимни фуруш дар дохили ҷумҳурий - 0% дар бозори хориҷӣ - 20 %. Андоз аз фуруш аллакай соли 1997 37,0% - и даромади бучети давлатиро таъмин мекард ва манбаи калонтарини даромади бучет буд.

Мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии ҚТ барои с.1998» баъзе тадбирҳо оид ба тақмили манбаҳои низоми андоз амали карда шуданд.

Авалан барои пуркуват намудани назорати воридшавии андозҳо фондҳои ғайрибучети – Фонди хифзи иҷтимоии аҳоли ва Фонди роҳ ба бучети давлатӣ ҳамроҳ карда шуданд, ҷамъоварии андозҳо барои Фонди роҳ ба салохияти Кумитаи андоз супурда шуд. Баъдан бо мақсади ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва сабуқгардонии бори андоzi корхонаҳо ставкаи андоз ва фоидаи корхонаҳо аз 40% ба 30% - барои ҳама корхонаҳо сарфи назар аз шакли моликиятшон – настикарда шуд. Сеюм, андозаи пардохтҳо ба Фонди хифзи иҷтимоӣ аз 37% ба 30% барои фонди роҳ - ду маротиба кам карда шуд.

Бояд гуфт, ки аз с. 1998 ААИ ва аксизҳо ҳангоми фаъолияти иқтисодии хориҷи тибқи принсипи «кишвари таъинот» ситонида мешуданд ҳамзамон бочи гумрукии содироти бекор гардид. Бекоркунии бочи содироти ва чорӣ намудани бочи гумрукии воридотӣ барои афзоиши даромади бучет ва рушди содироти маҳсулот муносибат кард.

Аз моҳи январи с. 1998 Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми соддагардонидани андозбандӣ» мавриди амал қарор дода шуд. Мутобиқи он барои корхонаҳои хурд ба сифати алтернативаи андозҳои амалкунандаи тибқи қонунгузорӣ, андоз аз даромади субъекти

²¹⁴ Законодательные и правительственные акты по организации деятельности налоговых органов, принятые в 1995-1996 годах. - Душанбе, 1996. - С.40-46 (тадж.).

соҳибқорӣи хурд ба андозаи 10% - и даромади умумии субъекти соҳибқорӣи хурд барои даврани ҳисоботӣ қорӣ карда шуд; аз ин 7% ба бучети умумии ҷумҳурияи ва 3% ба бучети маҳаллӣ ворид мешуд. Аммо дар ҳамин ҳол, барои онҳо тартиби амалкунандаи супоридани бочҳои гумрукӣ, бочҳои давлатӣ андоз аз хариди нақлиёти автомобилӣ пардохтҳои литсензионӣ, суғуртаи иҷтимоӣ нигоҳ дошта шуд.

Ҳуҷҷате, ки ҳукуки субъектони соҳибқорӣи худро оид ба истифодаи низомии соддагардонидашудаи андозбандӣ, баҳисобгири ва ҳисоботдиҳи тасдиқ мекард иҷозатнома буд, ки ба муҳлати як соли тақвими аз тарафи мақомоти андозии маҳалли бақайдгири дода мешуд. Иҷозатнома дар сурати риояи шартҳои зерин дода мешуд.

- агар теълоди кормандони ташкилот аз ҳудуди муайянгардида беш набошад (то 15 нафар);

- агар ташкилот барои даврани қабли ҳисоботӣ аз супоридани андозҳо ва дигар пардохтҳои хатми қарздор набошад;

- агар ташкилот имконияти баҳисобгири маблағи фурушро бо ёрии мошинҳои назоратно ҳазинадорӣ дошта бошад.

Баҳри мурратабсозии ҷамъоварии андозҳои сершумори марбут ба соҳибқорӣи инфиродӣ бидуни таъсиси шахси ҳукуқӣ, низомии парентии андозбандӣ васеъ истифода бурда мешуд. Он баҳисобгирӣ ва назорати бизнеси хурдро осон гардонда сари вақт ба бучет ворид гардидани андозҳоро таъмин мекунад. Номгӯии намунаҳои фаъолияти соҳибқориро, ки бояд патентӣ карда шаванд. Ҳукумати ҚТ муайян мекунад.

Ҳангоми ислоҳи баъдии низомии андозии ҚТ ҳалли масъалаҳои зерин дар назар буд:

- ташкили низомии феълӣ андоз, ки қодир аст талаботи давлатро ба маблағ таъмин намоад бехтар кардани андозҳои алоҳида ва баланд гаштани самарайи онҳо;

- кам кардани теълоди умумии андозҳо манъи қорисозии андозу пардохтҳо, ки дар қонунгузории андоз-пешбини нашудаанд;

- мутахидсозии тамоми ҷамъи санадҳои қонунгузори ва меъёрии соҳаи андозбандӣ ба ҳуҷҷати ягона - Кодекси андоз дар он истифода бурдани маҷмӯи ягонаи истилоҳот ва тафсири ягонаи муқаррароти қонунгузории андоз.

2.2. Таърихи таҳия ва қабулкардани қонунгузории кодификасионии андоз ва муқаррароти Кодекси андозии ҷумҳурии Тоҷикистон

Қабул кардани Кодекси андоз (1998). Эътидоли умумии вазъияти иқтисодӣ ва сиёсии кишвар дар қатори ҳалли масъалаҳои ҷамъоварии андозҳо имкон дод, ки соли 1997 - 1998 тамоми санадҳои қонунӣ танзимкунандаи андозбандӣ ба санади ягона Кодекси андозии ҷумҳурии Тоҷикистон муттаҳид карда шаванд.

Таҳия ва қабулкунии Кодекси андоз ҳамчун ҳуҷҷати ягонаи дорои маҷмӯи ягонаи мафҳуму истилоҳот, бояд хотимаи мантиқии раванди истилоҳоти низомии андоз дар шароити иқтисодӣ гузариш ва бо назардошти таърибаи андухта дар соҳаи андозбандӣ мегардад.

Мувофиқи супориши Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март с. 1998 №26 (12.1 - 8) барои таҳияи лоиҳаи Кодекси андоз Гӯрӯҳи қорӣ дар ҳайати зайл таъсис дода шуд: Султонов Б.С. мушовири Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати иқтисодӣ, Қосимов Д.К. - сардори раёсати сиёсати андозии Вазорати молияи ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳусайнов А.О. - сардори раёсати андозбандии шахсон ҳукуқии Кумитаи андозии назди Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон Роҳбари умумии Гӯрӯҳи қориро Мушовири давлатии Президентии ҷумҳурии Тоҷикистон ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати давлати Бобоев Г.Д. ва Вазирӣ молияи ҷумҳурии Тоҷикистон А.М. Музафаров амали менамуданд. Дар таҳияи лоиҳаи Кодекси андоз ва омузиши таърибаи кишварҳои дигар дар соҳаи андозбандии мутаҳасисони ФБА кӯмаки машваратӣ ва техникӣ расонидаанд.

Қор оид ба таҳияи лоиҳаи Кодекси андозии ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёнаи с. 1998 ба поён расид ва ноябри с. 1998 дар иҷлосияи маҷлиси Олии ҷумҳурии Тоҷикистон ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Аз январ с. 1999 давра ба давра мавриди амал қарор додани Кодекси андозии ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар дошта шуда буд.

Муқаррар гардид, ки маҷмӯи санадҳои қонунгузории андозии ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамин Кодекс ва санадҳои дигари ҳукуқии андозӣ иборат аст, ки мутобиқи он қабул карда шуданд (м. 4). Ба қонунгузории гайриандозӣ ворид намудани муқаррарот оид ба андозбандӣ манъ аст, ба истисно: а) муқаррарот дар бораи ҳукуқвайронкунҳои маъмурӣ, ки ба Кодекси ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳукуқвайронкунҳои маъмурӣ дохил карда шуданд; б) муқаррарот дар бораи ҷиноятҳои соҳаи андоз, ки бо Кодекси

чиноятӣ пешбини шудаанд; в) муқаррарот оид ба афзалият уҳдадорӣ-ҳои андоз, ки ба қонунгузори оид ба муфлисаши пешбини шудаанд; г) муқаррароте, ки бо қонунгузории ғумрук пешбини шудаанд; д) муқаррароте, ки бо қонунгузори оид ба бочи давлатӣ пешбини шудаанд; е) муқаррароте, ки бо Қонун ҚТ «Дар бораи бучети давлатӣ» барои соли дахлдор пешбини шудаанд; ж) муқаррарот оид ба андоз-ҳое, ки бо санадҳои ҳукуки байналмилалӣ этирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд.

Андозҳо ба андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ тақсим карда шудаанд. Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил карда шудаанд: 1) андоз аз дармади шахсони воқеӣ; 2) андоз аз ғойдаи шахсони ҳукуқӣ; 3) андоз аз арзиши иловашуда; 4) аксизҳо; 5) андозҳои иҷтимоӣ; 6) андозӣ замин; 7) андоз аз истифодабарандагони қарӣ замин; 8) андоз аз амволи қоронаҳо; 9) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт; 10) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобил-гард; 11) андозе, ки субъектҳои соҳибқорӣ хурд тибқи низомӣ соддагардонидашуда месупоранд; 12) андоз аз ғуруш (пахта ва алюминияи аввалия); 13) бочи ғумруқӣ ва дигар пардохтҳои ғумруқӣ; 14) бочи давлатӣ; 15) андозӣ ягона барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ). Андозҳои маҳаллӣ; 1) андоз аз ғурушӣ чакана; 2) андоз аз амволи ғайри манқули шахсони воқеӣ; 3) андоз барои нақлиёти ҷамъиятии мусофирбар.

Пешбини шуда, ки маблағҳо аз андозҳои умумидавлатӣ тибқи қонунгузории бучетӣ дар байни бучетҳои маҳаллӣ ва фондҳои давлатӣ тақсим мешавад. Маблағҳо аз андозҳои маҳаллӣ бевосита ба бучетҳои маҳаллӣ ворид мешаванд (м. 6 КА ҚТ). Ҳамчунин муқаррар шуд, ки ситонидани бочи ғумруқӣ бо қонунгузории ғум-рук ва дигар санадҳои меъри ҳукуки бочи давлатӣ бошад, - бо санадҳои ҳукуки танзимшавандаи масъалаҳои бочи давлатӣ тан-зим мешаванд (м. 1 КА ҚТ). Ҳукуки ба таъхир гузаштани муҳлати супоридани андозро (ба муҳлати на беш аз 6 моҳ) мақомоти молия дода метавонанд (м. 6 КА ҚТ).

Илова ба ин мақомоти андоз ҳукуқ доранд аз тадбирҳои маҷбуран ситонидани андоз истифода мебаранд (боби 9 КА) аз ҷумла тавассути ҳабси амвол ва аз ҳисоби он руғидани андоз. Қарзи аз ҳад гузаштаи андозҳо ғоизҳо ва ҷаримаҳоро мақомоти дахлдорӣ андоз метавонад дар ҷунин ҳолатҳо бубахшанд: а) гузаш-тани муҳлати руғидани андозҳо; б) қатъ шудани уҳдадорӣ андоз

тибқи асосҳои пешбининамудаи Кодекс ё санадҳои дигари қонун-гузорӣ андоз ва дар дигар ҳолатҳое, ки Ҳукумати ҚТ муқаррар мекунад (м. 71 КА ҚТ).

Дар сурати вайрон кардани қонунгузорӣ андоз андозсупоран-даро ба ҷавобгарӣ кашидан ва нисбати ӯ тадбиқнамудани ҷазо тибқи Кодекси андоз (ҷазоҳои андозӣ), дар ҳолати будани аломатҳои ҳукуқвайронкунии дахлдор - ҳамчунин тибқи қонунгузории маъ-мури ва ҷиноятӣ мумкин буд (боби 10 КА ҚТ). Зимнан ҷазоҳои андо-зиро ҳуди Кодекс муқаррар карда буд, ҷаримаҳо барои сари вақт пешниҳод накардани эълומияи андоз (м. 80 КА ҚТ), барои паст кар-дани андозҳо (м. 81 КА ҚТ) барои қонуншиканӣ оид ба ААИ (м. 82 КА ҚТ), барои вайронкунии қонунгузорӣ бонкӣ (м. 83 КА ҚТ), ба-роӣ монеъ шудан ба баргузори санҷиши андозӣ (м. 84 КА ҚТ), ба-роӣ монеъ шудан ба дастрасии шахси мансабдори мақоми андоз ба худ ё бино (м. 86), барои иҷро накардани уҳдадори оид ба боздошти андоз (м. 85 КА ҚТ), барои ғуна накардани тартиби истифодабарии амволи ҳабшуда (м. 87 КА ҚТ). Ҳамзамон пешбини шуд, ки дар сурати мустақилона аз тарафи андозсупоранда ислоҳ карда шудани қонун-шиканӣ содиркардаш то гузаронидани санҷиши андозӣ, ӯ пас аз супурдани андозу ғоизҳо аз муҷозот озод карда мешавад.

Андоз аз дармад аз ҳама шахсони воқеӣ аз рӯи меъри зина-вии 10%, 15% ва 20% - вобаста ба ҳаҷми дармадҳо ситонида ме-шуд (ғасли 14 КА ҚТ), зимнан меъри пешинаи ҳадди аксар 36% - ро ташкил мебуд.

Меъри (ставкаи) андоз аз ғойда аз ҷумла барои қоронаи хориҷӣ аз 40% ба 30% паст карда шуд (ғасли 5 КА ҚТ), ғойдаи софи муассисаи доимии ғайрирезиденти ба ставкаи 8% андозбандӣ мешавад.

Соли 2002 «... андоз аз арзиши иловашуда андозӣ иҷтимоӣ ва пардохтҳои ғумруқӣ 74%, сездаҳ андозӣ боқимонда бошанд -танҳо 26% - и маблағи умумиро ташкил мебуданд. Зимнан ҳиссаи дармад-ҳо аз тичорати хориҷӣ (боҷҳои ғумруқӣ ААИ ва аксизҳои хориҷи андоз аз ғуруш) 52% - и дармадҳои андозӣ бучетро ташкил мебуд. Ин бори дигар аз вобастагии калони хориҷии иҷтисодиёти мо ғувоҳӣ медиҳад»²¹⁵.

²¹⁵ Ниг.: Солиев Х.Х. Социально-экономическое развитие страны в 2002 г.: Итоги и проблемы. //Экономика Таджикистана: Стратегия развития, 2003, №1. -С.17-18.

Таъсиси Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии ҚТ (ВДПД ҚТ) бо Фармони Президенти ҚТ аз 24 январи с. 2002 №747 дар рушди манбаъҳои низомии миллии андоз нақши муҳимро иҷро намуд. Дар фармон муқаррар шуд, ки ВДПД ҚТ бо мақсади афзоиши самаранокӣ фаъолияти мақомоти фискалии ҚТ ва таъмини воридшавии босуботи маблағҳо ба бучети давлат таъсис дода шудааст. Зимнан Қумитаи андози назди Ҳукумати ҚТ ва Қумитаи Ғумрукӣ назди Ҳукумати ҚТ барҳам дода шуданд.

Дар сохтори ВДПД воҳиди хифзи Ҳукукӣ нигоҳ дошта шуд, ки барои афзудани самаранокӣ фаъолияти ин Вазорат оид ба пешгири ва бартарафсозии Ҳукукҷайронкунии андозии Ғумрукӣ мутобики қонунгузории амалкунанда таъин шуда буд.

Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии ҚТ (минбад – ВДПД) ва мақомоти ҳудудии он (ба шумули воҳидҳои ҳудудӣ полиси андоз) низомии ягонаи марказонидашудаи мақомотро ташкил доданд, ки ин барои амали намудани ҳамохангии фаъолияти ҳама мақомотҳои андоз. Ғумрук ва воҳидҳои полиси андоз, равона намудани ҷидду ҷаҳди онҳо ба ҳадафи ниҳони сиёсати андозӣ давлат ва бехтар намудани таъминоти моддию техникӣ, методи ва кадрӣ онҳо имконият медиҳад.

Бо ташкилбёии Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатӣ қор оид ба ташкили минбаъдаи низомии амалкунандаи андоз хеле фаъолтар гардид.

Қунонҷӣ, дарҳол пас аз таъсиси ВДПД ба парламентони кишвар лоиҳаи қонуне пешниҳод карда шуд, ки гузаронидани озмоиши оид ба андозӣ ягонаи замин аз ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) – ро пешбини менамуд. Мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси андозӣ ҚТ» аз 10 майи с. 2002, №28 ва қарори Ҳукумати ҚТ» аз 3 августи с. 2002, №312 дар с. 2003 дар қор ноҳияи кишвар (Шаҳритуз, Лелин, Ванҷ ва Нов) ба таври аз номи андозӣ ягонаи замин аз ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) қори карда шуд.

Моҳияти озмоиши қунин буд, ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки андозӣ ягонаи заминро месупориданд, ҳамзамон аз супурдани ААИ андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард андоз аз фоидаи шахсони Ҳукукӣ андозӣ замин андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, андоз азамволи қорхонаҳо андозе, ки субъектони соҳибқори хурд тибқи низомии соддагардидашуда месупоранд, андозҳои маҳаллӣ, озод мешуданд. Мутобики шартҳои озмоиши ставкаҳои андозӣ ягона аз

ставкаҳои андозӣ замин ҳашт маротиба зиёдтар муқаррар карда шуданд. Мувофиқи нияти озмоиш, қориқунии андозӣ ягонаи замин месубот ба соддагардонии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии андозии ҳоҷагиҳои деҳқонӣ соддагардонии расмиёти андозбандӣ, инчунин ба маҳдудсозии даҳолати мақомоти андоз ва дигар мақомоти назораткунанда ба фаъолияти ҳоҷагии онҳо мусоидат намояд.

Такмилдиҳии андозбандии соҳибқорони инфиродӣ, ки мутобики патент қор мекарданд, даром дошт. Муранов А.Н. бар ин назар аст, ки «ниҳоди амалисозии соҳибқории инфиродӣ бе таъсиси шахси Ҳукукӣ мансуби Ҳукукӣ гражданд аст, ва муқаррароти қонунгузории андоз ҳеҷ Ғунна наметавонанд ба статуси соҳибқор доштан ё надоштани шахси воқеӣ таъсир расонанд. Маҳз статуси Ҳукукӣ шахрандӣ (гражданин) шахс метавонад барои ӯ боиси оқибатҳои муайяни андозӣ шавад, на баръакс: шартҳо ва тартиби супоридани андозҳо аз қониби шахс ҳеҷ Ғунна таъсире ба статуси Ҳукукӣ гражданин ӯ дошта наметавонанд»²¹⁶. Ба андешаи мо, он қонунҳое, ки шароити бехтареро барои андозсупоранда билуни ҳараҷоту хисороти қалони бучет таъмин мекунанд, асосноктар ва бештар қобили таъбиқ ҳастанд.

То с. 2000 патент танҳо андоз аз даромадҳо дар бар мегирифт. Соҳибқорони тибқи патент қоркунанда андозҳои иқтимоӣ намесупоранд, яъне ба хифзи иқтимоии худ Ҳукук надоштанд. Мувофиқи Қарорҳои Ҳукумати ҚТ аз 10 майи с. 2000 №216 «Дар бораи тасдиқи Номгӯи намудҳои фаъолияти соҳибқорӣ, ки бояд ба онҳо андоз аз даромадҳо дар шакли пардохти патент ситонидан мумкин аст», бо мақсади хифзи иқтимоии соҳибқорони инфиродӣ, барои 115 намуни фаъолияти соҳибқорӣ аз онҳо яқоя бо андоз аз даромад андозӣ иқтимоӣ ҳам ситонида мешуд.

Аммо ҳамроҳқунии андозӣ иқтимоӣ ба арзиши патент наметавонист проблемаи хифзи иқтимоии соҳибқоронӣ инфиродиро ҳал намояд, ҷунки онҳо ба сифати пардохтгару сугуртакунанда дар назди фондҳои хифзи иқтимоии аҳолии ҳамчун андозсупоранда ва сугурташуда Ҳукумати ҚТ аз 6 июни с. 2003 тахти №250 Қарор «Дар бораи қорҳои оид ба тақмили таркиби супурдани андозҳои иқтимоӣ ва баландбардории сатҳи хифзи иқтимоии шахсоне, ки фаъолияти соҳибқориро бе таъсиси шахси Ҳукукӣ дар қаламрави ҚТ амали менамояд» қабул

²¹⁶ Муранов А.И. Статус физического лица как налогового резидента России в соотношении с его же статусом как зарегистрированного в России предпринимателя. //Московский журнал международного права, 2000, №3. -С. 441-454.

кард. Аз замони қабул шудани қарори мазкур соҳибкорони инфиродии тибқи патент фаъолияткунанда мутобики м.173 ва 227 Кодекси андоз, андозии иҷтимоӣ ва андоз аз ғуруши чакана месупоранд, ва арзиши патент танҳо андоз аз даромадро дар бар мегирад.

Барои баҳисобгирии комили андозбандии даромадҳои соҳибкории инфиродӣ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 мартӣ с. 2004 №140 «Дар бораи тасдиқи Тартиби додани патент ва шаҳодатномаи соҳибкории инфиродӣ ба шахсони воқеӣ, ки бетаъсиси шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, ва Номгуӣи намуҳои фаъолияти инфиродӣ, ки оид ба онҳо супурдани андоз аз даромад мутобики патент ва коэффисентҳои минтақавӣ анҷом дода мешавад», қабул карда шуд. Мутобики он, аввалан, таъеододи намуҳои фаъолияти соҳибкории инфиродӣ, ки оид ба онҳо супурдани андоз аз даромад мутобики патент анҷом мепазирад, аз 115 то 49 адад ихтисор карда шуд. Дуюм, хангоми гирифтани патент акнун соҳибкор уҳдадор аст дар мақомоти маҳаллии ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун супорандаи андозии иҷтимоӣ ба қайд гирифта шаванд.

Барои ҳама намуҳои фаолияти соҳибкории инфиродӣ, ки гирифтани патент пешбинӣ шудааст мутобики қарори дар боло зикршуда супоридани андоз аз даромад дар асоси Шаҳодатномаи соҳибкории инфиродӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси ин Шаҳодатнома иҷрои ҳама гуна намуҳои фаъолияти мутобики қонун манънашуда мумкин аст, аз ҷумла фаъолияти иқтисодии хориҷи ва дигар намуҳое, ки оид ба онҳо шакли патентии андозбандӣ пешбинӣ нашуда аст. Баргариӣ андозбандии даромади соҳибкории инфиродӣ дар асоси Шаҳодатнома дар он аст, ки дар ин ҳолат андозбандӣ дар заминаи натиҷаҳои воқеии фаолияти ҳоҷагӣ амалӣ мегардад.

Қабул шудани Кодекси нави андоз (2004). Кодекси андоз (1998) дар шароите қабул карда шуда буд, ки базаи умумии қонунгузории мамлакат дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дошт ва ин водор мекард то метёрҳои зиёди қонунгузорӣ, ки барои андозбандӣ зарур буданд, ба матни Кодекс ҳамроҳ карда шаванд. Ба зами ин, тайи солҳои 1999 - 2004 бо дарназардошти тағйирёбии вазъи иқтисодӣ, сиёси ва қонунӣ, аз ҷумла қабул шудани Қисмҳои якум ва баъдии Кодекси граждани, муқаррар шудани метёру принципҳои асосии ҳуқуқӣ граждани танзими қонунгузории шаклҳои гуногуни ташкилно ҳуқуқии таъсис ва фаолияти шахсони ҳуқуқӣ, тақмили соҳаҳои дигари қонунгузорӣ, ба Кодекси андоз 7 - маротиба тағйирот ворид карда шуд.

Дар натиҷа мутобики супориши Ҳукумати ҚТ гуруҳи қорӣ байниидоравӣ бо иштироки намоёндогони иттиҳодияҳои соҳибкорон таъсис дода шуд, ки бо назардошти таҷрибаи кишварҳои дигар бо дастии низоҳҳои байналмилалӣ молияви таҳрири нави Кодекси андозии ҚТ - ро қор карда баромад. Он аз ҷониби Президентии ҚТ 3 - декабри соли 2004 № 61 ба имзо расида аз 1 - уми январӣ соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд²¹⁷. Ба ҳайати гуруҳи қорӣ намоёндогони соҳторҳои ҳуқуқии Дастҳои иҷроияи Президентии ҚТ инчунин вазоратҳои молия, даромадҳо ва пардохтҳо, иқтисод ва савдо, адлия шомил буданд.

Мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи қабул намудани Кодекси андозии ҚТ ва мавриди амал қарор додани он» аз 3 - декабри соли 2004 № 61 Кодекси нави андозии ҚТ аз 1 - уми январӣ соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд. Ба ақидаи мо ин таҳрири Кодекси қонунгузори андозро бехтар намуда онро ба низомии иқтисодии тағйирёбанда ва взиғаҳои ҳуқуқии марҳилаи ҳозираи рушди мамлакат мутобик қард. Бо вучуди ин қабулшавии таҳрири нави Кодекси андозро ислоҳоти андоз донист, зеро он муносибатҳои ҳуқуқии андозиро қулан тағйир надидааст.

Кодекси амалкунандаи андоз аз кодекси пешина ҳам аз ҷиҳати сохтору ҳаҷм ва ҳам аз лиҳози мазмун фарқ мекунад. Он аз ду қисм (умумӣ ва махсус) иборат буда, бо назардошти ислоҳҳои баъдан воридкардашуда, 17 - фасл 53 - боб ва 371 - моддаро дар бар мегирад²¹⁸. Барои қиёс: Кодекси андозии соли 1998 аз ду қисм, 17 фасл 53 - боб ва 292 - мода иборат буд. Афзоиши таъдоди бобу моддаҳо дар кодекси нави андоз бо мушахаскунонии бештари муқаррароту бо забони соддатар иншо шудани онҳо алоқаманд аст, ки ин боиси тафсиру ташреҳи яхшелаи онҳо аз тарафи ҳамаи субъектҳои муносибатҳои андозӣ мешавад.

Моддаи 45 - Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад: «Супоридани андозҳо ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, уҳдадори ҳар шахс мебошад». Ҳамин тариқ, тамоми пардохтҳои ҳағмие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешаванд ба мақсади

²¹⁷ Налоговый кодекс Республики Таджикистан (на таджикском и русском языке).

-Душанбе: Адиб, 2005. -С.3.

²¹⁸ Налоговый кодекс Республики Таджикистан (на таджикском языке). -Душанбе: Қонуният, 2009. -296 с.

таъмини пуратари уҳдадорӣ оид ба супориданашон бояд муфассалу аниқ дар санадҳои конунгузорӣ тавсиф шаванд.

Танҳо муқаррарнамони маълумоти пурра дар бораи андоз, инъикоси пурраи тамоми маълумот оид ба он дар конун, ки ба ҳар андозсупоранда ва наомандаи мақомоти назоратӣ имкони яқини фаҳмидани қоидаи ҳисобкунӣ ва супоридани андозхоро медиҳад, боис мешавад то дар ниҳояти қор уҳдадори бечунучаро бебаҳси андозсупоранда ба мӯён ояд ва амалҳои лозимӣ оид ба бозтақсимкунии даромадҳо ба ғоидаи ҳазинаи давлати таъмин карда шаванд²¹⁹.

Дар робита бо ин дар м. 1 Кодекси андоз меъёри истиноди дар он хусус оварда шудааст, ки ситонидани тамоми пардохтҳои ҳатмии дигар пешбиникардаи Кодекси андоз бо конунгузори оид ба пардохтҳои ҳатмии дигар танзим мешавад. Ба ғайр аз ин дар м. 6 номгуӣи томи андозҳое, ки дар ҚТ муқаррар гардидаанд оварда шудааст. Мувофиқи ин дар м. 4 Кодекси андоз омадааст: «Ба зиммаи шахс гузаштани уҳдадори оид ба пардохт намудани андозҳо дар Кодекси мазкур пешбининашуда манъ аст».

Дар таҳрири нав таърифи андоз ҳам дода шудааст «Андоз пардохти ҳатми ба бучети давлати ба ҳисоб рафта хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподоши инфироди дорад». Чунин таърифи андоз ба табиати ҳуқуқӣ ва иқтисодии он қомилан мувофиқат намуда дар қиёс бо дигар пардохтҳои ғайриандозӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онро таъкид мекунад.

Фонзу ҷаримаҳои пешбиниамудай конунгузори андоз ба андозҳо баробар қарда намешавад дар ҳоле, ки дар таҳрири якуми Кодекси андоз акси ин буд ва ин қомилан дуруст аст. Илова қардани қалимаи «инфироӣ» дар таърифи андоз аҳамияти қалони илмӣ ва амалӣ дорад. Он таъкид мекунад, ки андозҳои нисбати андозсупоранда алоҳидаи мӯпахас дар лаҳзаи пардохт намуდანашон бебозгашт ба ҳисоб меравад. Аммо дар миқёси ҷомеа андозҳо хусусияти подопшон доранд, зеро бояд ба манфиати ҳамаи аъзои ҷамият инчунин давлаг истифода бурда шавад, ҷунки андозсупорандагон зери ҳимоя ва ҳифзи он қарор доранд.

Дар м.7 Кодекси андоз зарураги муайянкунии тамоми унсурҳои андоз зимни ҷорисозии андозҳо муқаррар шудааст: андозсупорандагон; объекти андозбандӣ; базаи андоз; давраи андоз; тартиби ҳисоб-

кунии андоз; тартибу муҳлати супоридани андоз; дар ҳолатҳое, ки ҳамин Кодекс пешбинӣ намудааст -имтиёзоти андозӣ ва асосҳои ғирифтани (истифодабарии) онҳо аз тарафи андозсупоранда. Ба ғайр аз ин дар моддаҳои 8 - 14 Кодекси андоз мафҳуми унсурҳои мазкур муайян карда шудааст.

Низоми феълӣи андозӣ ҚТ 17 андозӣ умумидавлатӣ ва 4 андозӣ маҳалиро дар бар мегирад. Аз онҳо пардохтҳои дигари ҳатми бо Қонуни ҚТ «Дар бораи пардохтҳои дигари ҳатми» (2006), боқи давлатӣ ва пардохтҳои дигари ғумруқӣ бо конунгузории дахлдор муқаррар карда шудааст.

Пардохтҳои ҳатмии мансуб ба низоми андозро вобаста ба субъектҳои пардохт бо 3 - ғуруҳ тақсим қардан мумкин аст:²²⁰

- андозҳое, ки шахсони воқеӣ месупоранд;

- андохое, ки шахсони ҳуқуқӣ месупоранд;

- андозҳое, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ месупоранд (андозҳои омеҳта).

Бевосята ба ғуруҳи андозҳое, ки шахсони воқеӣ месупоранд, танҳо андоз аз даромади шахсони воқеӣ дохил мешавад:

А) Нисбати андоз аз даромади шахсони воқеӣ Кодекс хусусияти андозбандии шахсони воқеиро вобаста ба мавзӯи сарчашмаи асосии даромад муқаррар мекунад: а) дар ҷои қори асосӣ; б) берун аз ҷои қори асосӣ. Мутобиқи м. 133 КА ҚТ супорандагони андоз аз даромади шахсони воқеӣ резидентҳо ва ғайрирезидентҳо мебошад, ки объекти андозбандӣ шавад (даромади андозбандишаванда) дорад. Барои ғайрирезидентҳо объекти андозбандишаванда даромадест, ки аз манбаҳои воқеъ дар ҚТ ба даст оварданд.

Объекти андозбанди барои резидент (м. 134 КА ҚТ) даромади андозбандишаванда барои ғайрирезидентҳо - даромади умумии мебошад. Ҳама намуҳҳои даромад, ҷӣ даромад дар шакли пулӣ ва ҷӣ дар шакли натуралӣ бадастомада, ба истиснои даромади аз андоз аз даромад озод қардашуда, ба даромади умумӣ мансубанд (м. 135 КА ҚТ аз ҷумла: 1) даромаде, ки дар намуҳи музди қор ба даст омадааст (андозҳои аз даромад ва иҷтимоиро дар ҷои манбаи пардохт қордиҳанда тарҳ мекунад); 2) даромад аз фальолияте, ки қори қироя намебошад андоз аз даромад ва андозӣ иҷтимоӣ аз даромадҳои соҳибқориҳо худӣ ӯ

²²⁰ Классификация выполнена в соответствии с принципами, установленными в Главе 6. Исмаилов Ш.М., Джабборов Р.Т. Курс налогового права. - Душанбе: Континент, 2002. - С.99.

²¹⁹ Налоговое право: Учебник. //Под общ.ред. д-ра юрид.наук, проф. Исмаилова Ш.М. -Душанбе: Континент, 2003. -С.129.

мустақилона пардохт мекунад. 3) Ҳар гуна даромади дар (андоз аз чунин даромадро шахси воқеӣ мустақилона месупорад ба истиснои андозҳое, ки аз манбаи пардохти музд) аз даромадҳои ғойи бонки дивидентҳо ва ғайра ситонида мешавад.

Барои мақсади андозбандӣ тамоми даромадҳо аз қори қирояи шахси воқеӣ аз ҷумла даромадҳои нагурали, даромади дар намуни музди қор гирифташуда ба шумор мераванд (қарзи бо ғойи паст, фуруш ё додани молҳо, қору хизматҳо, қумак дар таҳсилот, барқароркунии хароҷоте, ки бо қори қироя алоқаманд нестанд, ҳама гуна на ғойида ва ғ.).

Ҳангоми ҳисобкунии андоз аз даромади шахси воқеӣ ба тарҳи шахсӣ дар ҳаҷми як нишондиҳанда барои ҳисобҳо барои ҳар моҳи соли андоз ҳақ дорад²²¹.

То соли 2005 ставкаи ҳадди ақал ва ҳадди аксари нақшаи панҷзинагии андоз аз даромади шахси воқеӣ мутаносибан 10%, 15%, 20%, 25% ва 30% - ро ташкил меод. Дар шароити қонуни ставкаи андоз аз даромади шахси воқеӣ -резидент дузинаги буда барои даромади моҳона дар ҳаҷм то 100 сомонӣ 8% ва барои даромади беш аз 100 – сомонӣ 13% аст (м. 140 Кодекси андоз)²²². Аз 1 январӣ соли 2010 бо мақсади ҳифзи бозори дохили меҳнат барои ғайррезидентҳо ставкаи андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба андозаи 25% муқарар карда шудааст²²³.

Номгуӣи имтиёзоти пешбинишудаи қонунгузории андоз асосан тамоюли иҷтимоӣ дорад (м. 141 КА ҚТ). Ҳоҷатҳои деҳқони (фермерӣ), ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаолият карда, андоzi ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ месупоранд, аз супоридани андоз аз даромади шахсони воқеӣ нисбати даромади таъзoi ҳоҷагии деҳқонӣ озод мебошад (м. 302 КА ҚТ).

Соҳибқорони инфиродӣ, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқи дар асоси шаклҳои соддагардонидашуда (патент ё шаҳодатнома) фаолият меку-

²²¹ Мутобиқи м. 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.12.2009 №561 «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2010».

²²² Дар робита бо баланд шудани андозаи музди маоши ҳадди ақал ва нафакаи ҳадди ақал то ба 80 сомонӣ, воқеан метавон гуфт, ки дар Тоҷикистон меъёри 13-дарсади андоз аз даромад амал мекунад.

²²³ Меъёри андоз аз даромад барои ғайррезидентгон дар Россия 30% аст (Ниг.. Легова С.А. Работники-иностранцы и НДФЛ. -Упрощенная система налогообложения: бухгалтерский учет и налогообложение, 2009, №4).

над андоз аз даромади шахсони воқеиро мустақилона мутобиқи тартиби муқарарнамудаи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 - декабри соли 2009 №658 месупорад²²⁴. Маъбаги патент ҳамчунин маъбаги андоз аз даромади шахсони вақеӣ, андоzi иҷтимоӣ, андоз аз фуруши чакана соҳибқорони инфиродиро бо андоз собит дар бар мегирад, ки ба намуни фаолият вобастагӣ дорад.

Соҳибқорони патент уқладор нестанд, ки муҳосибаи даромаду хароҷоти худро пеш баранд ва аз мошинҳои назоратии ҳазинавӣ истифода намуна, онд ба андозҳои мазкур эълония диҳанд.

Соҳибқорони инфиродие, ки меҳнати қирояро истифода мебаранд ба фаолияти иқтисодии ҳоҷагӣ ё намудҳои литсензияшаванда фаолият мекунанд (ба истиснои мусофирбари ва борқашонӣ) инчунин соҳибқорони инфиродие, ки беш аз 200 ҳазор сомонӣ даромади солона дорад, дар асоси Патент фаолият қарданашон мумкин нест²²⁵.

Шахсони воқеӣ метавонанд фаолияти соҳибқорони инфиродиро мутобиқи Шаҳодатнома бидуни маҳдудиятҳои барои патент муқараршуда амали намояд аммо онҳо уқладоранд, ки муҳосиба ва ҳисоботи даромадҳои худро пеш бурда эълония пешниҳод кунанд ва ҳама андозҳои муқарраршударо пардохт намојанд.

Б) Супорандагони андоз аз фондан шахсони ҳуқуқӣ худӣ шахсони ҳуқуқӣ мебошад яъне шахсони ҳуқуқӣ резидент ва шахсони ҳуқуқи хориҷие, ки фаолияти худро дар ҚТ амалӣ мекунанд (Бобҳои 18 - 24 КА ҚТ).

Объекти андозбандии андоз аз ғойида даромаде мебошад, ки аз фарқи мусбати байни умумии андозсупоранда бо тарҳи пешбинишуда иборат аст. Барои шахси ҳуқуқи хориҷӣ объекти андозбандӣ

²²⁴ Вобаста ба қабул гардидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19.05.2009 №508 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ» тартиби зикршуда на тарзи додани патент ё шаҳодатномаи соҳибқорони инфиродӣ, балки тарзи андозбандии соҳибқорони инфиродиро муайян мекунад.

²²⁵ Бо вучуди ин ки, тартиби зикршудаи андозбандиро беш аз 40 ҳазор соҳибқор дар Тоҷикистон истифода мебаранд, ҳиссаи даромад аз онҳо дар ҷамъи даромад аз андозбандии дохилӣ ҳамагӣ 1,2%-ро ташкил медиҳаду бас. Дар Россия андозаи пардохтҳо барои соҳибқорони инфиродӣ аз тарафи субъектҳои Федератсияи муайян карда мешавад. Ба мисли Тоҷикистон, усули ягонаи ҳисоби арзиши патент ва даромади эҳтимолии соҳибқорони инфиродӣ хануз таҳия нашудааст. Инчунин номгуӣи навиҳои фаолияти бо андоzi патент андозбандишаванда ҳам муайян нест (ниг.: Калита А.В. Упрощенная система налогообложения на основе патента: опыт регионов //Налоговая политика и практика, №4 (88), 2010. -С.36-39).

даромади умумест, ки он дар ҚТ ба даст овардааст ва бо муассисаи доимии он алоқаманд нест. (м. 142 КА ҚТ). Барои ҳисоббарории фоидаи андозбандишванда аз даромади умумии андозбандишванда тамоми хароҷот, ки дар давраи ҳисобот ба даст омада бо гирифтани ҷунин даромад алоқаманд нестанд тарҳ карда мешавад. (м. 146 КА ҚТ). Аз соли 2005 ставкаи андоз аз фоида барои ҳама андозеупорандагон як буда 30% - ро ташкил медед. Аз соли 2009 дар робита бо бӯҳрони молиявӣ ставкаи он то 25% аз фоидаи бонхҳо муассисаҳои соҳаи алоқа нақлиёт ва хизматрасони ҳамчунин то 15% аз фоидаи андозеупорандагони дигар (истеҳсолкунандагони молу хизматҳо) коҳиш дода шуд. Бонки Миллии Тоҷикистон аз соли 2010 инҷониб ба буҷет як қисми фоидаи тавозуниро, ки пас аз воридсозии пардохтҳо тибқи қонунгузори дар ихтиёраш боки мемонд, пардохт мекунад. (м. 145)²²⁶.

Аз манбаи пардохт бо ставкаҳои гуногун (12% нисбати дивиденду фоизҳо, 4% аз пардохтҳои сугурта, 4% аз даромади андоз ба хизматҳои телекоммуникатсионӣ ва нақлиёт, 6% аз даромадҳои иҷораи баҳри (фрахт) ва 15% аз даромадҳои дигар) гирифта мешавад (м. 161 - 164 ҚА ҶТ).

Муқаррароти махсус ба андозбандии байналмилалӣ марбут ба аҳдномаҳои байналмилалӣ дар бораи истисноӣ андозбандии дукарата ва пешгирӣ намудани саркашӣ аз супоридани андозҳо аз даромаду амвол (сармоя), ки яке аз ҷонибҳоиаш **ҚТ** аст, бахшида шудааст (Боби 22). Вобаста ба меъёрҳои мушоидаҳои мазкур ва таъкили муасисаи доимии ғайрирезидент дар **ҚТ** расмиёти гуногуни назорати андозӣ муқаррар карда шудаанд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ ба истиснои супорандагон иандоз тибқи низоми содагардонидашуда, вазифадоранд, ки ҳар моҳ аз рӯйи иандоз аз ғайда ва иандоз аз даромади шахсонӣ воқеъ пешпардохт кунанд (м. 198 КА ҚТ). Бо мақсади дастгирии бучетҳои маҳаллӣ корхонаҳое, ки вохидҳои алоҳида доранд вазифадоранд, ки пешпардохтҳои ҷориро дар маҳали ҷойгиршавии вохиди асосӣ ва маҳали ҷойгиршавии вохиди алоҳида тақсим намоянд (м. 198 КА ҚТ)²⁷. Бар ҳилофи ин, дар Россия ставкаи 20% - и иандоз аз ғайда ҷунин тақсим мешавад: 18% ба бучети минтақаӣ ва 2% ба бучети федералӣ. Ин боис мегардад, ки иандоз аз ғайда ба

226 Аxbopи Маtжписи Олии Республики Талжикистан, 2009 г. №5, сt.332.

227 Хамон чо, 2008 г. №3, ст.195.

бучети федералӣ ва ба бучети минтақавӣ алоҳида сунорида шавад ва зарураги суноридани андозро аз тарафи воҳидҳои мустақил ба миён меорад²²⁸.

Аммо бозтаксимкунии пардохто барои андоз аз фоида ва андоз аз даромад (хамчун андози иҷтимоӣ ва андози ҳадди ақал аз даромад) мутбақи м. 88 ва 198 Кодекси андоз, ки ба фоидаи бучетҳои маҳаллӣ анҷом дода мешавад, пурра ба андозбандӣ алоқаманд нест чунки бозтаксимкунии даромадҳои давлати бояд дар қорҷубаи бучети давлатӣ амалӣ шавад. Талабот оид ба бозтаксимкунии барои андозсупорандагон боиси хароҷоти зиёдагӣ (барои супоридани пардохтҳои иловагӣ ва пешниҳод намудани декларатсия), барои мақомати андоз - боиси суғуст гардидани бақайдгирии маблағи андозҳои воридшаванда мегардад.

В) Ҳамаи андозҳои омеҳта, ки дар ҶТ амал мекунанд аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ супорида мешавад.

Андоз аз арзиши иловашуда дар катори аксизҳо дар қонун-
шахсонӣ воқеъ ба ҳам ҳаҷми муайян шудааст, яъне
гузориӣ андоз ҳамчун андозӣ ғайримустақим муайян шудааст, яъне
андозе, ки онро дар оқибати қор истеъмолагрони молҳо (қорҳо
хизматҳо) бидуни тағйири бори андозӣ андозсупорандагон мепар-
дозанд, зеро андоз ба нархи фуруши қамъ карда мешавад. Аз ҳамин
ҳисоб ин андоз 60% - и талаботи буҷет ба маблағҳои андоз (бо на-
зардошти андозе, ки аз қониби мақомоти гумрук ситонида меша-
вад) таъмин карда мешавад.²²⁹

таъмин карда мешавад .
С — ҳамакунани онҳо аз аъзоиши иловаишуда (минбаъд - ААИ):

1) Шахоне, ки уҳдадоранд ба сифати супорандагони ААИ қайд шаванд:

анд, 2) Шахоне ки ворилотро ба ҶТ анҷом медиҳанд;

3) Ғайризидентҳое, ки барои резидентҳои ҚТ қорхоро иҷро мекунанд ё хизмат мерасонанд. Худуди бақайдгирӣ барои мақсадҳои ААИ аз 24 ҳазор сомонию кодекси якуми андоз то ба 200 ҳазор сомонӣ (тақриб 45 ҳазор долари ИМА) зиёд карда шудааст.

Дар натиҷаи озодкунии субъектони соҳибқирри хурд аз супори-
дани ААИ - и дохилӣ (м. 303 КА) ҳудуд барои мақсадҳои ААИ аз 1 -

228 Анищенко А.В. Налог на прибыль в обособленных подразделениях. // *Вестник Омского государственного университета. Серия «Экономика и финансы»*. 2009. № 5. С. 47.

229 /Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения. / 2009, №3. - С. 47-51.

июли соли 2009 амалан ба 1 млн сомонӣ (тақрибан 170 ҳазор доллари ИМА) баланд карда шуд. Чунки ҳадди пастӣ оид ба ААИ рушди биз-неси худро ҷиддан бозмедошт. Ҳамзамон чунин ҳадди баланди ААИ дар шароити сатҳи паст рушди иқтисод ва сусти маъмурияти андоз ба саркашии умумии андозсупорандагон аз пардохтани ин андоз му-соидат мекунад.

Объектҳои андозбандии ААИ амалиёти андозбандишаванда ва воридоти андозбандишаванда мебошад. Амалиёти андозбандишаван-да таҳвили молҳо иҷроӣ корҳо ва хизматрасониҳое мебошад, ки дар ҳудуди ҚТ иҷро шаванда эътироф гардидаанд. Воридоти андозбанди-шаванда молҳое ҳастанд, ки ба қаламрави ҚТ ворид карда шудаанд ё ворид карда мешавад (м. 206 КА ҚТ). Ба ҳилофи қонунгузории андоз кишварҳои дигар, фуруши амволи ғайриманкул, истеҳсоли молҳо хизматрасонӣ ё иҷроӣ корҳо барои эҳтиёҷоти шахси ба объекти андоз-банди ААИ шомил карда нашудаанд.

Арзиши амалиёти андозбандишаванда дар асоси маблаге (ар-зише, аз ҷумла дар шакли асли (натуралӣ)), ки андозсупоранда аз мизоч ё аз ҳар шахси дигар мегирад ё ҳукуқи гирифтано дорад, муайн мегардад. Барои қорхонаҳои савдои яклухт ва чакана қорхонаҳои маҳсулоттайёркуни соҳибқорони инфиродӣ, ки супо-рандаи ААИ мебошанд, дар сурати аз тарафи онҳо харида шудани мол аз насупоридани ААИ ва таҳвили минбаъдаи чунин молҳо ар-зиши амалиёти андозбандишаванда баробари фарқи мусбати байни арзиши чунин молҳо ва нархи хариди онҳо муайн мегардад (м. 208 КА ҚТ). Арзиши воридоти андозбандишаванда арзиши гумрукии молҳост, ки мутобик мешавад инчунин ҷамъи маблағи бочи гумрукӣ ва андозе, ки ҳангоми воридоти молҳо ба ҚТ бояд супори-да шавад (м. 210 КА ҚТ).

Қонунгузори як қатор имтиёзотро оид ба ААИ пешбини меку-над, ки самти иҷтимоӣ ё истеҳсоли доранд (м. 211 КА ҚТ) ба ғайр аз ин дар мушоҳидаҳои байналмиллалӣ ва ҳар сол дар қонунгузори бучет озодкунии соҳтмонҳои гуногун (масъалан НБО Роғун) таҳвили молҳои (ба мисли галла ва дорувори) аз ААИ пешбини мешавад.

Андозбандии содираоти молҳо ба ААИ бо меъёри сифат анҷом дода мешавад ба ғайр аз содираоти пахта наҳи пахта ресмони пахтагин алюминии аввалия сангҳои қиматбаҳо ва фулзоти қиматбаҳо маҳсулоти зарғари аз фулзоти қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо (м. 214 КА ҚТ).

ААИ бо ставкаи 18% - и гардиши андозбандишаванда ё 18% - и воридоти андозбандишаванда супорида мешавад (м. 224 КА ҚТ)²³⁰.

Пардохт ва ҳисобот оид ба ААИ ҳар моҳ то рузи 15-уми моҳи пас аз ҳисоботи анҷом дода мешавад. Дар Россия шуруъ аз семоҳаи 2 соли 2008, андозсупорандагон имкон доранд на ҳамаи маблағи андозро дар як вақт, балки ба ҳиссаҳои баробар (сеякӣ) дар давоми давраи андозбандии пас аз давраи ҳисоботи (то рузи 20 - уми ҳар моҳи семоҳа) супоранд ва ҳар семаҳа оид ба он ҳисобот ба он ҳисобат диҳанд²³¹.

Супорандагони аксизҳо шахсоне мебошанд, ки воридоту таҳвили молҳои зераксизро анҷом медиҳанд ё намудҳои зераксизни фаъолият (бизнеси бозиҳои қиморӣ, ташкил ва баргузориҳои лотерияҳо) - ро амалӣ мекунад (м. 240 КА ҚТ)²³².

Ҳисобкунии маблағи аксиз ба тариқи зарб задани арзиши молҳои зераксиз ба меъёри муқарар намудаи адвалорӣ ё бо роҳи зарб задани меъёри аксиз, ки бо воҳиди собит ифода шудааст (меъёри махсус ба воҳиди ченкунии мол, ба теъдоди даҳдори воҳиди молҳои зераксиз, анҷом дода бо роҳи зарб задани базаи андозӣ ба меъёри аксиз бо фоиз ифодаёфта ҳисоб карда мешавад.

Аз супоридани аксиз озод мебошад (м. 244 КА ҚТ) нушокиҳои спиртӣ, ки шахси воқеӣ барои истеҳсоли худӣ истеҳсол мекунад; во-рид намудани ду литр нушокии спиртӣ, ду баста (400 дона) сигор, маснуоти зарғари ба микдори 4 адад (бо арзиши на зиёда аз 150 нишондиҳанда барои ҳисобҳо аз тарафи шахси воқеӣ барои истеҳсо-ли худӣ молҳое, ки ба тариқи транзит тавассути қаламрави ҚТ интиқол дода мешаванд; воридоти муваққатии молҳо ба қаламрави ҚТ молҳое, ки барои резэкспорти минбаъда ворид карда мешаванд; молҳои зераксиз, ки дар доираи кӯмаки башардӯстона ворид меша-вад, инчунин молҳои воридишаванда ба мақсади бартараф намудани оқибатҳои офатҳои табиӣ ва барои беподош додан ба мақомоти давлатӣ; содираоти молҳои зераксиз.

Номгӯи молҳои зераксиз, ки дар Тоҷикистон муқаррар шуда-анд, ба таҷрибаи мамлакатҳои дигар яқсон аст (м. 247 КА ҚТ): 1)

²³⁰ Ахбори Мажлиси Оли Республикаи Таджикистон, 2009 г., №5, ст.332.

²³¹ Яковлева Н.В. Об изменениях налогового законодательства в части налога на добавленную стоимость в 2009 году. - "Все для бухгалтера", 2009, №2. - С.33.

²³² Подакционные виды деятельности также введены в Республике Казахстан и иных странах.

спирт, нӯшиҳои бепирт ва спиртдор; 2) тамокуи қоркардшуда, маҳсулоти саноатии ивазкунандаи тамоку; 3) сӯзишвории минералӣ, нафт ва маҳсулоти қоркарди мол; 4) шина ва покришҳо; 5) автомобилҳои сабуқрав ва ҳама гуна воситаҳои нақлиёти муҳаррикдор, ки барои қашонидани одамон пешбинӣ шудааст; 6) маҳсулоти зарғарӣ аз тилло, платина ё нуқра.

Меъёри аксизҳо, ба ғайр аз меъёри аксиз барои лотерея, ки 1 фоиз аз базаи андозӣ муқаррар гардидааст, аз тарафи Ҳукумати ҚТ муқаррар карда мешавад.

Бо вучуди таваҷҷуҳи зиёд ба назорати пардохти аксизҳо, ҳиссаи ин андоз дар даромади умумии бучети давлат кам буда, 70% - и он аз ҳисоби воридот таъмин мегардад. Дидбонгоҳҳои андозии тавлидгарони доими ва шаклҳои дигари назорати андоз натиҷаи матлубро надода истодаанд гувоҳи ин то 0,6% паст фаромадани ҳиссаи андоз дар ҷамъи андозҳои дохили мебошад. Дар робита ба ин масъалаҳои маъмурикунонии андозии оид ба супоридани андозии мазкур бояд ҳалу фасл карда шавад.

Супорандагони андозии иҷтимоӣ (м. 259 КА ҚТ) шахсоне, ки ба шахсони воқеӣ музди қор медиҳад инчунин шахсони сугурташуда (соҳибкории инфиродӣ, шахсони воқеӣ - кормандони кироя ва аъзои хоҷагии деҳқонӣ). Барои мақомоти андоз, ки аз соли 2007 ин андозро меситонанд, андозии мазкур аҳамияти калон дошта ҳиссаи он дар ҷамъи андозҳои дохилӣ 25 - 28% - ро ташкил медиҳад²³³.

Объекти андозбандии он музди меҳнатест, ки ба кормандони доимӣ ё муваққатии кироя пардохта мешавад. Барои соҳибкории инфиродӣ ва аъзои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) объекти андозбандӣ даромади умумии онҳо мебошад (м. 260 КА ҚТ).

Аз супоридани андоз озод карда мешаванд (м. 261 КА ҚТ): 1) даромади кормандони хориҷии намоёндагиҳои дипломатӣ ва (ё) дипломатӣ; 2) пардохтҳо барои қорношоями муваққатӣ аз воситаҳои бучет, ки барои сугурта чуло шудаанд; 3) даромади кормандони мақомоти қудратӣ (м. 141 КА ҚТ); 4) даромади шахравандони хориҷӣ аз кирояқорӣ дар доираи таъбиқи лонҳои мақсаднок.

Аз рӯи андозии иҷтимоие, ки ба бучет гузаронида мешавад, барои сугуртакунандагон меъёри 25 - фоизи ва барои сугурташудагон 1

- фоизи таъбиқ карда мешавад. Дар Россия меъёри регрессивии андозии иҷтимоӣ таъбиқ карда мешавад, ки вобаста ба ҳаҷми даромади эълонишаванда аз 20% то 2% тағйир меёбад²³⁴.

Андозаи андозии иҷтимоӣ барои соҳибкории инфиродӣ, ки дар асоси патент фаъолият мекунанд, инчунин барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аз тарафи Ҳукумати ҚТ муқаррар карда мешавад. Меъёри андозии иҷтимоӣ барои соҳибкории инфиродӣ, ки дар асоси шахадатнома қор мекунанд баробари 0,2% - и даромади умумӣ вале на камтар аз андозаи андозии иҷтимоии патентчиён мебошад.

Чун қоида андозии иҷтимоӣ қор моҳ супурда мешавад. Патентчиён андозии иҷтимоиро бо пардохтани маблағ барои патент месупоранд. Аъзои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) андозии иҷтимоиро қор семоҳа дар муҳлате, ки барои супоридани андозии ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ муқаррар шудааст, қор семоҳа месупоранд.

Меъёри баланди андозии иҷтимоӣ мавҷудияти нафақаҳои иҷтимоӣ, ки давлат замонати онҳоро додааст (ва бе дарназардошти пардохти андозии иҷтимоӣ дода мешаванд), ҳамчунин маҳдудиятҳои андозии ҳадди аксари нафақа (400 - сомонӣ дар як моҳ дар соли 2010) боиси он аст, ки пеш аз ҳама шахсони даромади калон дошта аз супоридани ин андоз саркаши мекунанд. Эҳтимол, ҷамъовариҳои пардохтҳои андозии иҷтимоӣ дар суратҳисоби маҳсули шахси воқеӣ ва аз ин ҳисоб додани нафақа пардохтҳои бемори ва дигар маблағҳои иҷтимоӣ бештар одилона мебуд. Ба ғайр аз ин бештар мебуд, ки пардохтҳои худӣ сугуртакунандагон зиёдтар қорда мешуданд (дар Гонконг меъёри андозии иҷтимоӣ барои қордиҳанда ва сугурташаванда 5% муқаррар карда шудааст).

Андозии заминро шахсоне месупоранд, ки қитъаҳои замин барои истифодаи бемуҳлат, муҳлатнок ё истифодаи якумраи онҳо дода шудаанд (м. 264 КА ҚТ). Ҳаҷми андозии замин ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ истифодабарандаи замин вобаста нест ва дар ташкили пардохтҳои собит барои воҳиди маҳсулоти замин дар як сол муқаррар карда мешавад (м. 265 КА ҚТ).

Меъёри базавии андозии замин нисбат ба заминҳои шаҳру шаҳракҳо (м. 266 КА ҚТ) ва берун аз шаҳрҳо (м. 267 КА ҚТ) муқаррар карда шудааст, зимнан меъёри миёнаи андозии замин дар

²³³ Доля этого налога в США составляет 18%, а в Германии 25% (См.: Кукусин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С.101.)

²³⁴ Филиппа Ф.Н. Налоги и налогообложение. М.: ГроссМедиа: Росбук: 2009 -С.299.

нохияҳои тобеи марказро Ҳукумати ҚТ бо пешниҳоди Кумитаи давлатии заминсозии ҚТ тасдиқ менамояд. Меъёрҳои андозии замин, инчунин андозии ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои соли ояндаи бучетӣ ба ставкаҳои дар соли ҷорӣ бучетӣ амалкунанда бо таносуби 0,7 банди фоизӣ ба ҳар банди фоизии таварум дар соли гузашта, индексатсия карда мешаванд.

Барои сабук намулдани гаронии андоз муқаррар карда шудааст, ки ҷамъи андозии замин барои соли ҷорӣ андозӣ бо 4 пардохт, дар муҳлати муқарраргардида супурда мешавад (м. 270 КА ҚТ).

Аз пардохти андозии замин озод мебошанд (м. 271 КА ҚТ) заминҳои ташилотҳои давлатӣ: заминҳои истифодаи умумӣ (роҳҳо, чорбоғҳо, қабристонҳо ва ғ.); заминҳои вайрон ва заминҳое, ки дар давраи азхудкунӣ қарор доранд; заминҳои зерӣ пирияхҳо, ярҷҳо, дарёву қулҳо, заминҳои захираи озоди давлатӣ; китъаҳои заминӣ наздихавлигӣ ва сохтмони манзил, ки ба иштирокчиёни Ҷағти Бузургӣ Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробар карда шуда ҷудо гардидаанд китъаҳои, заминӣ наздихавлиги ва сохтмони манзил, ки барои муаллимонӣ деҳот ҷудо карда шудаанд китъаҳои заминӣ наздихавлигие, ки ба муҳочирони аз дигар ноҳияҳо ҚТ ҷудо карда шудаанд заминҳои ташилотҳо агар на кам аз 50 фоизи кормандонашро маъёбон ташкил дода бошанд заминҳои чораҳои чарогоҳҳо алафзорҳо бешаҳо ва дигар заминҳои қаблан барои бунёди боғу тоқзорҳо истифодашуда — дар давоми 5 сол пас аз огози бунёди ин боғу тоқзорҳо.

Соли 2009 меъёри бештарини андозии замин барои 1 гектар заминӣ кишти обёршаванда дар ноҳияи Ҷиликул 122,0 сомонӣ ноҳияи Ҷағлиддини Руми - 121,77 сомонӣ дар ноҳияи Панҷ 120,16 сомониро (дар як сол) ташкил додаанд. Бинобар ин пардохти андоз набояд ба рафтори иқтисодии андозсупоранда таъсири калони манфи расонад.

Супорандагони андоз аз истифодабарандагони қабри замин шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки амалиёро оид ба истифодабарии қабри замин ба шумули истихроҷи маъданҳои фойданок аз зухуроти техногенӣ менерали анҷом медиҳад (м. 273 КА ҚТ). Шахсони воқеӣно ҳуқуқие, ки ба иҷрои қарордодҳо оид ба истифодабарии қабри замин машғуланд дар баробари супоридани андозии маҳсули истифодаи қабри замин супорандаи андозҳои дигари амалкунанда ҳам ҳастанд (м. 272 КА ҚТ).

Роялти пардохтест, ки аз тарафи истифодабарандагони қабри замин аз рӯйи ҳар як намули маъданҳои фойданокӣ истихроҷ-

шаванда новобаста аз он ки онҳо ба харидорон тахвил (бор карда фиристода) шудаанд ё барои эҳтиёҷоти худӣ истифода гардидаанд алоҳида месупоранд.

Супорандагони роялти шахсоне мебошанд, ки маъданҳои фойданокро истихроҷ мекунанд аз ҷумла аз зухуроти менералии техногенӣ, новобаста аз он ки онҳо ба харидори тахвил (бор карда фиристода) шудаанд ё барои эҳтиёҷоти худӣ истифода гардидаанд (м. 290 КА ҚТ).

Объекти андозбандӣ аз рӯйи ҳама намулҳои маъданҳои фойданок ҳаҷми истихроҷ ё ҳаҷми маҳсулотимолӣ аввалине мебошад, ки аз сарватҳои зеризаминии воқеан истихроҷгардида ҳосил карда шудаанд (м. 291 КА ҚТ). Маҳсулоти молӣ инҳо шуда метавонанд: а) худӣ маъданҳои фойданок; б) металлҳои киматбаҳо ё металлҳои софӣ химиявӣ дар қум, маъданҳои концентратҳо; в) концентрати металлҳои химиявӣ дар қум, маъданҳои ороиши ва пневмоптикӣ, ки аз коркар-сиёҳ ранга нодир ва радиактивӣ ашёи хоми химиявӣ кӯҳӣ; г) сангҳои киматбаҳо, ашёи хоми сангҳои ороиши ва пневмоптикӣ, ки аз коркарди аввалия гузаштаанд; д) маъданҳои фойданоки дигар, аз ҷумла ашёи хоми менералии аз коркарди аввалия гузашта.

Аз супоридани роялти озод мебошанд: 1) шахсони воқеӣ аз рӯйи обҳои зеризаминӣ бо шартӣ ин ки ин обҳо барои истеҳсол ва эҳтиёҷоти технологи хангоми амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ истифода намешаванд; 2) ташилотҳои давлатие, ки обҳои зеризаминиро барои эҳтиёҷоти ҳаҷми худӣ истихроҷ мекунанд; 3) истифодабарандагони қабри замин хангоми боз пас кашидани обҳои зеризаминӣ барои нигоҳ доштани фишор.

Супорандагони андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард: 1) корхонаҳои резидент; 2) корхонаҳои хориҷӣ, ки дар ҚТ тавассути муассисаҳои доимии худ фаъолият мекунанд; 3) соҳибкорони инфиродӣ, ба истиснои соҳибкорони инфиродии дар асоси патент коркунанда ё шахсоне, ки тибқи низомӣ соддагардонидашуда андоз месупоранд.

Объекти андозбандӣ маблағи ҳамаи хараҷоти дар давраи ҳисоботи андоз дар ҳаҷми пулра анҷомдола мебошад (м. 297 КА ҚТ). Зимнан барои ҳисобкунии андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард ҳамаи хараҷот ба назар гирифта мешаванд, вале агар хараҷоти воқеан анҷомдодашуда аз 70% - и даромади умумии бештар набошанд, баъзи андоз баробари 70% - и даромади умумии мазкур қабул карда мешавад.

Бо ин андоз инҳо андозбандӣ карда намешаванд (м. 298 КА ҚТ):

1) ташкилоти бучетӣ, мақомоти ҳокимияту идораи давлатӣ, аз ҷумла Бонки Миллии ҚТ ва муассисаҳои он;

2) итиҳоди ва ташкилоти динӣ, ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ, ба истиснои ғайрифаъолияти соҳибкории онҳо.

Меъёри андоз дар ҳаҷми 2% - и базаи андоз муқаррар карда мешавад. Меъёри андоз барои ғайрифаъолияти савдо, маҳсулотгайёркунӣ, таъминоти фуруш ба андозаи 0,5% - и базаи андоз муқаррар мегардад (м. 299 КА ҚТ).

Давраи андоз, муҳлати пардохт ва тартиби пешниҳоди эълומия мисли ААИ мебошанд (м.301. КҚ ҚТ).²³⁵

Супорандагони андози тибқи низомии соддагардонидашуда супурдашаванда корхонаҳо инчунин соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома коркунандае мебошанд, ки даромади умумияшон дар соли таквими бе дарназардошти ААИ ва андоз аз фуруши чакана аз ҳудуди чоркарагае, ки барои мақсадҳои бақайдгирӣ ба ҳайси супорандаи ААИ муқаррар шудааст, беш нест (м.302 КА ҚТ).²³⁶ Назар ба қонунгузории андозии мамлакатҳои дигар, дар Тоҷикистон барои мақсадҳои соддагардонии андозбандӣ маҳдудиятҳои оид ба супоридани ин андоз ба истиснои маҳдудиятҳои оид ба даромади умуми вучуд надоранд.²³⁷ Андозии мазкур шакли соддагардонидашудаи андоз аз ғайрифаъолияти мебошад, ки барои субъектҳои бизнеси хурд муқаррар гардида аст.

Объекти андозбандии он даромади умумиест, ки дар асоси ҳазинави ҳисоб карда мешавад. Даромади умуми бояд бо ҳуҷҷатҳои марбутаи воридоти, ки бо тартиби муқарраргардида ба расмият дароварда шудаанд тасдиқ карда мешавад (м. 303 КА ҚТ).

Андозсупороне, ки бо андозии тибқи низомии соддагардонидашуда андозбандӣ мешаванд супорандаи андоз аз ғайрифаъолияти мебошад ва

²³⁵ Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, ки андоз барои хароҷот, аз ҷумла хароҷоти пардохти андозҳои дигар мебошад, дар кишварҳои дигари ИДМ назир надорад. Асоси ягонаи ҷоринамоии он талаботи фискалии, инчунин зарурати истифодаи манбаи нави андоз аст (манбаи қарб ҳама андозҳои дигари Тоҷикистон даромади умумиест).

²³⁶ Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г., №5, ст.332.

²³⁷ Дар китоби дарсии Россия (Филина Ф.Н. Налоги и налогообложение. М.: ГроссМедиа: Росбукх: 2009. -С.311-324) омадааст, ки ташкилотҳо наметавонанд низомии соддагардонидашуда бо маҳдудиятҳои марбути даромади умумӣ, микдори қормандон ва намуҳои алоҳидаи ғайрифаъолият татбиқ намоянд.

андозии ҳадди ақал аз даромад андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз арзиши иловашудае, ки бояд зимни воридоти молҳо пардохта шавад инчунин нисбат ба даромад соҳибкорони инфиродӣ.²³⁸

Имтйезоте, ки нисбати супорандагони андоз аз ғайрифаъолияти пешбини шудаанд барои супорандагони андозе ки тибқи низомии соддагардонидашуда пардохта мешавад татбиқ мегардад.

Меъёри (ставкаи) андоз ба андозаи 4% аз объекти андозбандии муқаррар карда мешавад, зимнан барои қисмати даромаде, ки аз ҳадди муқарраршуда барои мақсадҳои бақайдгирӣ ба ҳайси супорандаи ААИ зиёд аст меъёри андоз аз ҳаҷми 5% аз объекти андозбандии муқаррар карда мешавад (м. 303 КА ҚТ).

Супорандагони андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ шахсоне мебошанд, ки барояшон замин ягона воситаи истеҳсолот аст ва дигар ғайрифаъолияти ғайрикишоварзиро амалӣ намеkunанд (м. 306 КА ҚТ). Ин андоз шакли имтйезноки андозии замин буда фақат барои андозбандии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ татбиқ карда мешавад.

Дар сурати амали намудани ғайрифаъолияти ғайри кишоварзӣ истеҳсолкунандагони кишоварзӣ бо тартиби умумӣ мавриди андозбандии қарор дода мешавад ва муҳосибаи ҷудогонаи даромаду хароҷотро барои ғайрифаъолияти кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ ба роҳ мемонанд.

Объекти андозбандӣ масоҳати заминҳои истиҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад (м. 307 КА ҚТ). Ҷамъи маблағи андозии ягона аз натиҷаҳои ғайрифаъолияти хоҷагии истеҳсолкунандаи кишоварзӣ вобаста нест.

Дар қисмати ғайрифаъолияти бо андозии ягонаи андозбандишаванда (ғайрифаъолияти кишоварзӣ), истеҳсолкунандагони кишоварзӣ аз пардохти андозҳои зерин озод карда мешаванд:

а) андоз аз арзиши иловашуда; б) андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт; в) андоз аз ғайрифаъолияти шахсони ҳуқуқӣ; г) андозии ҳадди ақал аз даромад; д) андозии замин; е) андозе, ки тибқи низомии соддагардонидашуда пардохта мешавад. Ба ғайр аз ин даромади аъзои хоҷагии деҳқонии (фермерӣ) - и шахси ҳуқуқӣ набува, ки вобаста ба ғайрифаъолияти кишоварзӣ бо андозии ягона андозбандишаванда бадасто- мадааст аз андоз аз даромад озод карда мешавад.

²³⁸ Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г., №3, ст.86.

Нисбати заминҳои кишти обёршиаванда, ки воқеан барои парвариши пахта истифода бурда мешаванд, барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ меёри андозии ягона дар ҳаҷми нисфи меёр барои супорандагони дигари андозии ягона муқаррар карда мешавад.

Аъзои ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки шахси ҳуқуқӣ намебошад, мавриди сугуртакунонии иҷтимоӣ қарор гирифта, дар ҳаҷми муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ андозии иҷтимоӣ месупорад.

Соли 2009 меёри бештари андозии ягона барои як гектар замин киштишуда дар ноҳияи Чиликул 183,65 сомониро дар як сол ташкил медод.²³⁹ Бояд гуфт, ки бо дарназардошти шумораи зиёди имтиёзҳои андозӣ ва меёри наҷдони баланд, чунин тартиби андозбандӣ ҳеле нарма аст, аз ҷумла барои шахсоне, ки ба амалигардонии навъҳои сердармади фаъолият - мурғпарварӣ ва чорводорӣ машғул мебошанд. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, аҳоли аксарияти истеҳсолкунандагони кишоварзӣ вазнин бокӣ мемонад.

Супорандагони андоз аз фуруши нахи пахта ва алюминии аввалия шахсоне мебошанд, ки молҳои асосии содироти истеҳсоли Тоҷикистон - нахи пахта ва алюминии аввалияро таҳвил мекунанд (Боби 43 КА ҚТ).

Бо вучуди он ки андоз аз фуруш ном дорад, барои ихтисор намудани саркашӣ аз пардохти он, ба сифати объекти андозбандӣ ҳама гунна таҳвили молҳои андозбандишаванда баррасӣ мегардад (м. 312 КА ҚТ).

Меёрҳои андоз аз фуруш барои ҳисобкунии маблағи андоз бо ғоизҳои нархи бержавии молҳои андозбандишаванда ба андозаи зайл муайян карда мешаванд: 1) барои нахти пахта - 10; 2) барои алюминии аввалия - 3% (м. 314). Меёри андоз аз фуруш аз с. 1996 ин ҷо наб нисбат ба фуруши нахи пахта аз 25% ба 10%, нисбат ба алюминии аввалия - аз 10% ба 3% паст карда шудааст.

Супорандагони андозии ҳадди ақал аз даромад инҳоянд: 1) корхонаҳои резидент; 2) корхонаҳои хориҷе, ки фаъолияти соҳибкоро тавассути муассисаҳои доимии худ амали менамояд; 3) соҳибкорои инфиродӣ (м. 318 КА ҚТ). Андоз аз 1-январии с. 2005 ба сифати алтернативаи андоз аз ғоида нисбати андозсупороне, ҷорӣ карда шудааст, ки бинобар ташкили сусти баҳисобгирии муҳосибӣ ҳароҷоташон баланд аст.

²³⁹ Меёрҳои андозии замин ва андозии ягона барои ноҳияҳои мухталиф бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.04.2009 №269 тасдиқ шудаанд.

Объекти андозбанди даромади умумиест, ки дар давраи ҳисоботӣ ба даст омадааст (бояд ба даст ояд).

Меёри андозии ҳадди ақал аз даромад баробар ба 1% - и объекти андозбандӣ мебошад. Давраи андоз соли тақвимиест (м. 321 КА ҚТ).

Кодекси андоз муқаррар намуда, ки маблағи ҳисобшудаи андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ ё андоз аз даромади шахсони воқеӣ - соҳибкорои инфиродӣ барои давраи ҳисоботии андозӣ ба ҳисоби маблағи андозии ҳадди ақал аз даромад ба ҳисоб гирифта мешавад (м. 323 КА ҚТ). Агар маблағи андоз аз ғоида ё андоз аз даромад нисбат ба маблағи андозии ҳадди ақал камтар бошад андоз аз ғоида ё андоз аз даромад супорида намешавад. Агар маблағи андоз аз ғоида ё андоз аз даромад бештар аз маблағи андозии ҳадди ақал аз даромад бояд ба андозаи зиёдии маблағи андоз аз ғоида ё андоз аз даромад бар маблағи андозии ҳадди ақал аз даромад бояд пардохт карда шавад. Дар ҳар сурат андозии ҳадди ақал аз даромад бояд ба пурагӣ ба бучет пардохта шавад.

Супорандагони роялти барои об, андозии нави с. 2009 ҷоришуда, шахсони ҳуқуқиро соҳибкорои инфиродие эътироф карда мешаванд, ки обро барои истеҳсоли нерӯи барқ истифода мебаранд (м. 363)²⁴⁰.

Объекти андозбандии роялти барои об истифодаи объектҳои обӣ бо мақсади истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ эътироф мешавад. Базаи андоз ҳамчун микдори дар давраи ҳисоботӣ истеҳсолшудаи нерӯи барқ бе дарназардошти талаф хангоми интиқоли минбаъдаи он муайян карда мешавад (м. 364 - 365 КА ҚТ)²⁴¹.

Истифодаи объектҳои обӣ барои мақсадҳои истеҳсоли нерӯи барқ хангоми аз 1000 киловатт/соат бештар набудани иқтидори объектҳои истеҳсолкунанда аз пардохти роялти барои об озод карда мешавад (м. 366 КА ҚТ).

Меёри роялти барои об хангоми истифодаи объектҳои обӣ бо мақсади истеҳсоли нерӯи барқ ба андозаи 0,06 нишондиҳанда барои

²⁴⁰ Аҳбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г., №3, с. 86.

²⁴¹ Дар амалия андозбандии Россия, ки он ҷо андозии маҳсули об истифода мешавад, объектҳои ҳама гуна истифодабарии обҳои рӯзманин мебошад (инг. Яблуганов А.А. Правовое регулирование природоресурсных платежей. - Москва-Курск: Курск.гос.ун-т, 2009. - С.56). Дар Тоҷикистон пардохт барои об дар шакли роялти барои қабри замин (барои обҳои зеризаминӣ) ва роялти барои об (истифодаи обҳои рӯзманин) барои истеҳсоли нерӯи барқ) ситонида мешавад.

хисобҳо барои ҳар 1000 киловатт/соати неруи барқи истеҳсолшуда ба ҳолати охири давраи андоз муқаррар карда мешавад (м. 367 КА ҚТ).

Ба гайр аз андозҳои умумичумхуриявӣ, дар қонунҳои алоҳида бачи давлатӣ, бачи ғумрукӣ ва дигар пардохтҳои ғумрукӣ тибқи қонунгузории дахлдор муқаррар карда шудаанд.

Андозҳои маҳаллӣ (андоз аз амволи ғайриманкул, андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт ва андоз аз фуруши чакана) манбаъҳои бучетҳои маҳаллӣ буда аз тарафи Маҷлисиҳои вакилони ҳалқ дар маҳалҳо муқаррар карда мешаванд (фасли 17 КА ҚТ).

Мақомоти маҳаллӣ ҳокимият ҳақ доранд меъёри андозро барои категорияҳои ғуноғуни андозсупорон ё объектҳои андозбанди муқаррар наоянд аз ҳайати андозсупорандагон категорияҳои алоҳидаи шахсонро ҳориҷ кунанд ва (ё) унсурҳои алоҳидаҳо аз базаи андозбанди ҳориҷ наоянд (м. 324 КА ҚТ).

Андозҳои маҳаллӣ ба манбаъҳои танзимшавандаи бучети давлатӣ мансуб нестанд ва бевосита ба бучетҳои шаҳру ноҳияҳои дахлдор гузаронида мешаванд.

Супорандагони андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул соҳибони молу мулкӣ ғайриманкул ё шахсоне мебошанд, ки аз ин молу мулк истифода мебаранд.

Объекти андозбандӣ иморатҳо, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳо, бустонсаройҳо, гаражҳо ва дигар бинои иморатҳо мебошанд (м. 326 КА ҚТ). Барои ҳисобкунии базаи андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул масоҳати замини ишғолнамудаи он (бо назардошти ошёнаҳо) истифода бурда мешавад. Андозаи молу мулкӣ ғайриманкул дар асоси ҳуҷжатҳои дахлдори техникӣ ё дигар ҳуҷжатҳои ин молу мулк ё дар асоси андозагирии мақомоти андоз муайян карда мешаванд.

Бо андози мазкур инҳо андозбандӣ намегарданд: 1) молу мулкӣ ғайриманкуле, ки молиякити ташкилоти бучетист ё дар баланси он қарор дорад; 2) молу мулкӣ ғайриманкул дар намууди хонаи истиқомати ё дигар биноҳои иморатҳо шахсони аз ҷиҳати иқтимоӣ ҳифзшаванда; 3) биноҳои истифодаи умумӣ ва дигар иморатҳо.

Меъёрҳои андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул ба андозаи мухтасари меъёри андози замин вобаста ба таиноти молу мулкӣ ғайриманкул муқаррар мегарданд (м. 330 КА ҚТ): 1) ҳангоми истифодабарӣ ба сифати биноҳои истиқомати – ба андозаи аз 10 - то 20 - қарага; 2) ҳангоми истифодабарӣ барои иҷрои ғайрифаъолияти савдо ташкили нуктаи хӯроки омма ва хизматрасонии маишии аҳолии ба андозаи аз

20 то 50 – қарага; 3) ҳангоми истифодабарӣ барои мақсадҳои дигар – ба андозаи аз 15 то 40 - қарага.

Дар қиёс бо кишварҳои дигар, дар Тоҷикистон базаи андозбандӣ на арзиши молу мулкӣ ғайриманкул мебошад, зеро муқарраркунии нархҳои бозории молу мулкӣ ғайриманкул, ки ба қайдгирии он бо Қонуни ҚТ аз 16.01.2008 №833 «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулкӣ ғайриманкул ва ҳуқуқ ба он» муайян шудааст, то ҳол амалӣ нагардидааст²⁴².

Чамъи маблағи андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул танҳо барои объектҳои сохтмонаншон хотимаёфта, ки воқеан истифода бурда мешаванд, муайян мегардад ҳатто агар онҳо ба қайди дахлдории давлати ҳафта нашуда бошанд ва ҳуҷжатҳои техникӣ онҳоро ба расмият надароварда бошанд.

Супорандагони андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт шахсоне мебошанд, ки соҳибони воситаи нақлиёти қобили қайди давлатӣ ҳастанд (м. 331 КА ҚТ).

Аз андозбандӣ озод карда мешаванд: 1) мошини механизмҳои тасмачархдор; 2) комбайнҳои муҳаррикдори ғалладаравӣ ва маҳсул аз ҷумла комбайнҳои пахтачинӣ; 3) автобусҳо ва троллейбусҳо, ки қорхонаҳои нақлиёти автомобилҳои истифодаи умум барои мусофиркашонӣ дар шаҳрҳои истифода мебаранд; 4) мотоқоляскаҳо ва автомобилҳои ба маъёбон тааллуқдоштаи бо даст идора шаванда.

Барои ҳисоби базаи андоз иқтидори муқаррарии воситаи нақлиёт, ки бо воҳидҳои қувваи асп ифода меёбад, истифода бурда мешавад. Меъёрҳои андоз аз 2,5% то 13,75% нишондиҳанда барои ҳисобҳо барои 1 қувваи асп вобаста ба навъи воситаи нақлиёт муқаррар карда шудаанд.

Супорандагони андоз аз фуруши чакана соҳибқорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мебошанд, ки фуруши чаканаи молҳоро амалӣ мекунанд (Боби 48 КА ҚТ).

²⁴² Дар Испания, Италия ва Швейтсария барои объекти дуом ва баъди амволи ғайриманкул ҳаҷми андози эҳтимолий дар мавриди иҷорадиҳии онҳо муқаррар шудааст, ки ин объекти андозбандии даромад мебошад. Аксарияти кишварҳо арзиши амволиро чун манбаи андоз қабул кардаанд, вале дар ҚАҚ, Нидерланд ва Хитой он бар масоҳати замин асос ёфтааст (Ниг.: Медведева О.В. Налог на недвижимость: возможные варианты //Налоговая политика и практика, №4 (88), 2010. -С.64-67).

Объекти андозбандӣи фурӯши чаканаи молҳо, аз ҷумла фурӯши маҳсулоти хӯроки омма дар ҳудуди шаҳр (ноҳия) ба шумор меравад (м. 338 КА ҚТ).

Базаи андоз арзиши фурӯши чаканаи молҳо мебошад. Зимнан арзиши фурӯши чаканаи молҳо дар асоси ҳазина (касса) тибқи нархҳои озод (бозорӣ) муайян мегардад (м. 339 КА ҚТ)²⁴³.

Меъёри андоз дар ҳаҷми 3% аз нархи озод (бозорӣ) мукаррар гардида, чаканаи мол нархи озод (бозорӣ) - е мебошад, ки ба маблағи андоз ҷамъ карда шудааст (м. 340 КА ҚТ).

Арзиши молҳои ба таври чакана фурухташударо андозсупоранда мустақилона дар асоси нишондоди мошинҳои назоратиро ҳазинавии дорои хотираи фискалӣ, дигар ҷуҷтаҳои баҳисобгирӣ ё навиштаҷоти дафтари фуруш, аз ҷумла бо истифода аз технологияҳои компютерӣ муайян менамояд, он аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ мукаррар мегардад ва дар эълומияи ҳар моҳи андоз аз фуруши чакана дарҷ карда мешавад (м. 342).

Ба ғайр аз андозҳои нобаршуда, Кодекси андоз истифодаи низомҳои зерини маҳсули имтиёзноки андозиро пешбинӣ мекунад:

- барои фармоишгар ва пудратчи генералии НБО - и сохташудаистода (Боби 49 КА ҚТ) имтиёзҳо оид ба озодкунӣ аз ААИ, андоз аз истифодабарандагони рохҳои автомобилгард, андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, андоз аз амволи ғайриманкул, андоз иҷтимоӣ аз шахсони воқеии ғайрирезидент дода шудаанд. Ба ғайр аз он, таҳвилгарони мол (қору хизматрасонӣ) барои НБО аз ААИ, андоз аз истифодабарандагони рохҳои автомобилгард андоз иҷтимоӣ озод мебошанд.

- барои корхонаҳои навъе, ки коркади гураи наҳи пахтаро то маҳсулоти тайёр анҷом медиҳанд, ба муҳлати то 12 сол озодкунӣ аз ААИ ба бочи гумрукӣ хангоми воридот, аз андоз аз ғоида, андоз иҷтимоӣ аз ҳадди ақал, андоз аз молу мулки ғайриманкул ва андоз иҷтимоӣ мукаррар гардидааст (Боби 5 КА ҚТ).

- хангоми коркарди молҳое, ки Ҳукумати ҚТ муайян менамояд дар каламрави гумрукии ҚТ андоз аз коркарди мол мукаррар гардидааст (Боби 51 КА ҚТ).

²⁴³ То қабули Қонуни ҚТ аз 3.12.2009 №571 «Дар бораи ворид намуани тағйири иловаҳо ба Кодекси андозии ҚТ» андозаи меъёри андозро ҳар Маҷлиси маҳаллии намояндагони халқ мутсакилона ба андозаи то 3% мукаррар мекард.

- хангоми истифодабарии шартҳои созишнома дар бораи тақсими маҳсулот режими маҳсул мукаррар гардидааст, ки барои муҳлати созишнома (то 25 сол) озод намудан аз ААИ, андоз аз ғоидаи корхонаҳо, андоз иҷтимоӣ аз ҳадди ақал аз даромад, бочи давлатӣ, андоз аз фуруши чаканаи пешбини мекунад (Боби 52 КА ҚТ).

Илова ба андозҳои зикршуда, Кодекси андоз супурдани пардохтҳои дигари ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро пешбини намуна, ки бо Қонуни ҚТ аз 29.07.2006 №197 «Дар бораи дигар пардохтҳои хатми ба бучет» мукаррар карда шудаанд.

Барои таъмини иҷрои талаботи қонунгузори андоз мақомоти андоз метавонанд чораҳои дорои хусусияти маъмуриро татбиқ намојанд, ки онҳо мукаррарнамудани ҷаримаҳои маъмуриро мутобики моддаи 599 – 618 – 620 ва 623 Кодекси ҳукуквейронкунии маъмурии ҚТ аз 31.12.2009 №455²⁴⁴ (минбаъд -КХМ) пешбини мекунанд.

Барои ҳукуквейронкунии маъмурии қонунгузори андоз меъёроҳои мазкур КХМ татбиқи ҷаримаҳои маъмури ба андозаи муғлак бо истифодаи нишондиҳандаҳо барои ҳисобҳо ё бо % нисбат ба андозҳои носупурдари пешбини мекунанд ба маблағи ҳадди аксари ҷунин ҷаримаҳо бо 20% - и маблағи ААИ ё то 30 нишондиҳанда барои ҳисобҳо мерасад.

Ҷавобгарии ҷиноятии марбути андозҳо бо моддаҳои 292 ва 293 Кодекси ҷиноятии ҚТ мукаррар гардидааст. Соли 2010 ба қонунгузори ҷинояти тағйирот ворид шуд. Мутобики он шахсоне, ки қарзи андоз, иловапулӣ ва ҷаримаҳоро ҷуброн намуданд, аз ҷавобгарии ҷинояти озод карда мешаванд. Аз тарафи дигар ҷазоҳои сахтгари ҷиноятӣ барои насупоридани андозҳо мукаррар карда шудаанд.

²⁴⁴ Ежендельник «Боджу хиродж» от 27.01.2009 №5 (630).

БОБИ 3. Масъалаҳои ташкили қонунгузории андози Қумхурии Тоҷикистон

3.1. Истифодабарии таҷрибаи хориҷӣ дар қонунгузории андози Қумхурии Тоҷикистон

Навъи муҳимтарин ғайриқонунӣ ҳар давлат тавре, ки маълум аст, ташаққулдиҳи (сафарбаркунӣ) - и даромадҳои давлатӣ мебошад. Бинобар ин омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ тавассути таҷрибаи таърихӣ андозбандӣ дар ҳудуди Тоҷикистон натавонанд барои арзёбии низоми фароҳамшудаи андоз ва қонунгузории андоз, балки барои мӯйян намудани самтҳои эҳтимоли тақмили минбаъдаи онҳо бо назардошти сиёсати амалшаванда ва банақшагирифтаи иқтисоди ва ҳукукии давлат имкон медиҳад.

Даромади давлати захираҳои молиявӣ (пулӣ) - е мебошанд, ки аз сарчашмаҳои гуногун ба ихтиёри давлат ворид мегарданд ва давлат онҳоро барои иҷрои вазифаҳои ба зима гирифтаи истифода мебарад. Даромади давлатӣ аз ҳисоби даромадҳои андози ва ғайриандозӣ ташаққул меёбад.

«Андозҳо пардохти мо ба ивази маданиятнокии ҷомеа мебошад» - мегуфт Оливер Уэнделл Холмс. Ӯ пеш аз ҳама дар назар дошт, ки бисёре аз вазифаҳои давлат аҳамияти бузург дорад, пас барои иҷрои онҳо андозҳо лозим мебошанд.²⁴⁵

Аз нигоҳи таърихӣ андоз шакли аввалин ва ягонаи ҷамъсозии воситаҳои пулӣ аз тарафи давлат нест. Ҷорикунӣ ва истифодабарии низоми андозҳо ҳамчун манбаи асосии даромадҳои давлатӣ сатҳи баъланди рушди шури ҳукукӣ, иқтисод ва низоми назоратро дар кишвар дар назар дорад.²⁴⁶

Андозбандӣ метавонад ба рушди иқтисодӣ ва ҳам ба пастравии он мусоидат кунад. Зимни баррасидани масъалаи андозҳо ҳамчун муҷозоти соҳибдорон аз ҷониби давлат Ханс - Герман Хоппе чунин мефармояд: «Сэй мулоҳизакорона тавсифи падидаҳои дар фасли «Дар бораи истеъмоли дорой» ҷойгир намулдааст. Вай беҳато андозбандиро ҳамчун ҳама ба ҷазо барои ғайриқонунӣ ба гирдоварино истеҳсоли мо-

²⁴⁵ Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. - М.: Дело ЛТД. - С.377 (864 с.)

²⁴⁶ Исмаилов Ш.М., Джабаров Р.Т. Курс налогового права: Учебное пособие. - Душанбе: Конуният, 2002. - С.15-17.

ликият равонашуда муаррифи мекунад. Ҳамин тавр он (андозбандӣ) ногузир бояд боиси сӯст гардидани ҷараёни ташаққули бойиғарӣ (дорой) - и дар молиявӣ хусуси таҷассумиёфта ва пастишавии сатҳи зист гардад.²⁴⁷

Дар давраҳои ибтидоии рушди давлат сарчашмаи асосии даромадҳои давлатӣ (бе назардошти ғайриқонунӣ) даромадҳои ғайриандозӣ аз истифода, фуруш ва дигар додугирифтӣ муздноки (молиявӣ давлатӣ) буд. Инҳо на даромадҳои ҳукукӣ оммавӣ, балки даромадҳои хусусии ҳукукӣ ва хусусӣ буданд. Баробари афзоиши ҳиссаи андозҳо дар даромадҳои давлат доменҳо тадриҷан аҳамияти худро аз даст доданд.²⁴⁸

Манбаи дигари муҳими даромади бучет иқтисодӣ, яъне бартариҳои даромадҳои давлат (намудҳои ғайриқонунӣ), ки фақат давлат ба онҳо ҳукуки истиснотӣ дорад) буданд. Барои ташаққули иқтисодӣ (реғалияҳо) соҳаҳои истеҳсолот, наваҳои муайяни ғайриқонунӣ аз муомилоти шаҳрвандӣ, аз соҳаи ғайриқонунӣ аҳоли гирифта шуда ба соҳибияти истисноии давлат мебароварданд.

Хеле пештар аз ҷорӣ гардидани андозҳо ва рушди андозбандӣ усулҳои зиёди гирифтани даромад аз домену иқтисод вучуд доштанд.

Иқтисоди ҳукукӣ бо тариқи мукарраркунӣ хироч барои ҳукуки гузаштан аз каламрави кишвар амали мегардид ва сармашки бочҳои ҳукукии ҳозира буд. Иқтисоди судӣ ба амалкунӣ адолати судӣ ва ситонидани ҷарима, боч ва даромадҳо аз мусоидираи амвол иртибот дорад. Иқтисоди сикка ҳамчун аломати истиқлоли давлат бо барориши давлати воситаҳои пулӣ ва гирифтани даромад аз он алоқаманд аст. Саноят ҳам қомилан иқтисоди эълон гардида, уҳдадорӣ бақайдгирии давлати корхонаҳои таъсисшаванда бо пардохти бочҳои дахлдор мукаррар карда шудааст.

Бо мурури замон мавқеи яққаҳуқумронии давлат дар саноат ва дигар наваҳои ғайриқонунӣ иқтисодӣ боиси сӯст гаштани суръати рушди муносибатҳои иқтисодӣ гардид. Давлат тадриҷан аз роҳбарии бе-воситаи ғайриқонунӣ истеҳсоли даст кашид. Бо гузашти вақт танҳо он иқтисоди бокӣ монданд, ки аҳамияти ҷамъияти доштанд ё иштироки

²⁴⁷ Ханс-Герман Хоппе Экономика и социологическая теория налогообложения. - Отечественные записки. 2002. № 4-5.

²⁴⁸ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. - М.: Юрист, 2000. - С.81.

ташабуси хусусӣ дар онҳо аз имкон берун доништа мешуд. Зимнан мақсадҳои фискалии онҳо бояд наҷандон муҳим мебуданд. Дар ҷараёни рушди иқтисоди бозорӣ ҷойи иқтаъхоро монополияи фискалии давлат ва андозҳо мегирифтанд.²⁴⁹

Ақнун ба ҷойи иқтаъ беш аз пеш бочҳо истифода бурда мешаванд: ҷун қонда, мақсад аз онҳо на бадастовари даромади давлатӣ, на иҷрои вазифаи фискалии андоз, балки фақат ҷабронкунии ҳарачоти муассасаи давлатӣ, ё иҷрои вазифаи иқтисодӣ ва иҷтимоии андоз мебошад (масалан, муҳофизати саноати маҳаллӣ аз хориҷӣ, дастгирии содиқунандагони ватанӣ ва ғайраҳо).

Дар ҳоли ҳозир намулҳои зерини иқтоъ (регалия) — хо аҳамияти бештар доранд: иқтоъи саноатӣ (пардохтҳо барои бақайдгири давлатӣ, додани иҷозатнома, литсензия, даромад аз истеҳсоли инҳисорӣ); судӣ (бочҳои судӣ, пардохтҳо барои иҷрои ҳукми суд, даромад аз ҷарима ва мусодираи амвол); пулӣ (даромадҳо аз барориши пул); гумрукӣ (пардохтҳои гумрукӣ, даромадҳо аз ҷаримаи мусодири барои вайронкунии қондаҳои гумрукӣ); иқтоъи молу мулки бесоҳиб (даромад аз ганҷҳо ва молу мулки бесоҳиб).

Ба таркиби даромадҳои ғайриандозӣ даромадҳо аз истифодабарии молу мулке дохил мешаванд, ки дар моликияти давлатӣ ё коммуналӣ қарор доранд, аз ҷумла: маблағҳое, ки дар шакли иҷорапулӣ ё музл, дигар барои соҳибияту истифодаи муваққатии моликияти давлатӣ ё коммунали бадаст меоянд; маблағи фоизҳо аз бақияи воситаҳои бучетӣ дар сураҳисоби ташкилотҳои қарзӣ; даромадҳо дар шакли дивиденд аз саҳмияҳои давлат; даромадҳои дигар аз истифодабарии моликияти ё коммуналӣ.

Ҳамчунин ба даромадҳои давлатӣ маблағҳои аз фурӯш ё дигар доду гирифтӣ муздноки амволи дар моликияти давлатӣ ё коммуналӣ қарордошта дохил мешаванд, аз ҷумла: маблағҳо ва фурӯши саҳмияҳои давлатӣ; маблағҳо аз хусусигардонии моликияти давлатӣ; даромадҳои дигар.

Бо истифода аз иқтоъҳо (регалияҳо) давлат метавонад мустақилна ин ё он соҳаи истеҳсолотро истифода барад ё маҳсулотро бо наҷи гарони инҳисорӣ фурӯшад (масалан истеҳсоли фурӯши силоҳ ва доруворихҳои маводи муҳадир дошта).Навъи дигари гирифтани даро-

²⁴⁹ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.391.

мад - ситонидани хироч барои ҳукуки истифодабарии иқтаъ (масалан, хирочҳои иҷозати барои ҳукуки шиқор, истихроҷи маъдан, истифодабарии манбаҳои зеризаминии об) васеъ стифода бурда мешаванд. Инчунин даромадҳо аз расонидани хизматҳои муздноқ аз ҷониби мақомоти ифодакунии давлатӣ, додани шиносномаҳо, тамғаҳои аксизӣ, ҷаримаҳо, мусодири, ҷабронпулиҳо ва дигар пардохтҳои маҷбурӣ дар натиҷаи таъбиқи ҷораҳои ҷавобгарӣ тибқи қонунгузории амалқунанда, ҳамчунин даромадҳо дар шакли кумаки молиявӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ ва ё вилояти хеле сарчашмаҳои даромади бучет мебошанд.

Даромадҳои ғайриандозӣ аз даромадҳои андозии бучет тафовутӣ ҷидди доранд. Тартиби муқаррарсозӣ, ҳисобкунӣ ва ситонидани онҳо бо маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёрий танзим карда мешаванд. Масалан, тартиби ба бучет ворид шудани воситаҳо аз хусусигардонии моликияти давлатро қонунгузори дар бораи хусусигардонӣ, тартиби ситонидани ҷаримахоро бошад қонун муайян мекунад. Даромадҳои ғайриандозӣ хусусияти ҳатмӣ ва ғайриҳатмӣ доранд ба таври ихтиёрий ё маҷбурӣ ситонида шаванд, бисёре аз аломатҳои андоз дар онҳо дида намешаванд.

Ҷун қойда бисёре аз даромадҳои ғайриандозӣ ба бучетҳои давлатдор ба пураги ҳамроҳ карда мешаванд.

Аз замони истифодабарии мақсадноки андозҳо дар мамлики мутараккии Ғарб ҳамчун шакли асосии ташаққули даромадҳои бучети давлат ҳанӯз 200 сол ҳам нагузашта аст. Дар дунёи қадим андозҳо ҳамчун аломати озод набудани инсон хизмат мекарданд. Ҷунин муносибат ба андозҳо дар Аврупо то ибтидои садаи 20, дар Тоҷикистон бошад, то инқилоб боқӣ монда буд.²⁵⁰

Роли аз ду даҳсола боз Тоҷикистон аз принсипи пешбурди давлатии ҳоҷагии халқ, ки ҳангоми он давлат ва мақомоти он бевосита фаъолияти молиявиро ҳоҷагии тамоми субъектҳои ҳоҷагидориро идора мекарданд ба ҳамин восита барои иҷрои вазифаҳои худ маблағ ҷамъ меоварданд даст кашид. Дар он шароит манбаи асосии тамвили фаъолияти давлат пардохтҳои шаҳрвандон ташкилот ба ҳазинаи

²⁵⁰ Тютюрюков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран: Европа и США. -М., 2002; Петти У. Трактат о налогах и сборах. //Антология экономической классики. В 2-х т. -М.:Эконом, 1993, Т.1.; Буагильбер П. Рассуждения о природе богатства, денег и налогов. -Горький: ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1973; Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. //Антология экономической классики. В 2-х т. -М.: Эксмо, 2007.

НАҚШАИ 1

Муносибатҳои ҳукукии андозӣ – муносибатҳои, ки дар соҳаи молиёти олишавӣ пайдор гардида, бо меъёрҳои ҳукуки андоз танзим када мешаванд.

АЛОМАТҲО
Ҳусусияти оммавӣ - ҳукукӣ – иштироки ҳатмии мақомоти давлатӣ (махаллӣ) ё субъектҳои, ки ваколати мақомоти давлатӣ (махаллӣ) ба онҳо вогузошта шудааст.
Чун қоида, хусусияти молумулкӣ дошта, ба шакли пул гардонда мешаванд.
Тибқи нишондоди қонун ба миён меоянд, на бо ташаббуси ширкаткунандагон
Асосан муносибатҳои ҳокимиятӣ мебошанд - хосияти субординатсионии муносибатҳои ҳукукӣ - андозӣ
Ҳалли баҳсҳои ҳукуки – андозӣ бо тартиби маъмурӣ ё судӣ сурат мегирад
Дар сурати вайронкунии меъёрҳои ҳукуки андоз ҷавобгарӣ бевосита дар назди давлат фаро мерасад (на дар назди тарафи дуоми муносибатҳои ҳукукӣ).

Андоз пардохти пулӣ аст, чунки асосан дар шакли пул супорида мешавад. Ҳамзамон барои намудҳои алоҳидаи андоз (масалан, андоз аз истифодабарандагони қабри замин) шакли натуралии супурдани андоз ҳам истисно намудааст. Аммо пардохти натурали имкониятҳои давлатро ҷиҳати истифодабарии маблағҳои андоз маҳдуд менамоянд.

Андоз пардохти ҳатмист, яъне супоридани андоз барои шахсоне, ки қонун ба онҳо мефармояд ҳатмӣ мебошад. Зимнан давлат аз ҳукуки худ барои ба даст овардани маблағи пулӣ аз андозҳо даст кашида наметавонад. Аввалан барои имтиёзҳои инфиродии андозӣ иҷозат дода намешаванд дуоми мақомоти маъсули назорати иҷрои уҳдадорӣ андоз аз тарафи андозсупоранда вазифадоранд, ки оид ба иҷрои ин уҳдадорӣ тадбирҳои амали намоянд.

Ҳукуки андоз муқарраркунии Парламент, розигии одамонро барои супоридани андоз ифода мекунад. Аммо ситондани андоз, ки бо парламент мувофиқа мешавад, маънои мувофиқа бо ҳар узви ҷомеаи надоранд. Ин хосияти асосии ҳукукии андоз - яктарафа муқаррар шудани онро муайян мекунад.

умумӣ – андоз - воситаи универсалии кулаи ҷамъоварии даромади давлат гардид.

Шахсоне, ки манбаи доими даромад дошта, ин даромадро тахти пуштибонии ҷимояти давлат мегиранд, бояд як қисми даромади худро ба он диҳанд. Ҳамин тариқ ҷунин пардохтҳо як навъ додани музд ба давлат барои хизматҳои расонидаш (барои имкони расонидани ин хизматҳо ба қадри талабот) мебошанд.²⁵¹

Даромади давлат аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмӣ (андозҳо) ва даромадҳо аз дигар ғайолият ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин пардохти ҳатмиро дар ҳукуки андоз ҳамчун тарзи бо қонун муқарраршудаи аз шахсони ҳукукино воқеӣ дар шакли пул гирифтани қисмати даромад (фонда, молу мулк), ки дар натиҷаи ғайолияти соҳибдорӣ ва аз манбаъҳои дигар ба даст омадааст, муайян намуданд мумкин аст.

Аз рӯйи маҷмӯи аломатҳои назарияи ҳукуки андоз тарифи зерини маҷмӯи «андозҳо» ва аломатҳои муносибати ҳукуки андозиро ташаккул медиҳад. (Нақшаи 1)²⁵²

Андозҳо - ин пардохтҳои ҳатмӣ, бемузд ва безогашти аз ҷониби мақомоти қонунгузори намоиягии давлат тавассути санадҳои қонунгузори муқаррар шудае мебошанд, ки аз як қисми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, иборатанд, ки аз тарафи давлат дар шахси мақомоти ваколотдори он аз шахсони ҳукукино воқеӣ гирифта бо тариқи ҳамроҳхунӣ ба бучети (умумичумхуриявӣ ё маҳаллӣ)-и давлат ё фонди давлатӣ ба даромади давлат гардонда шуда, бо нерӯи маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешаванд.

Ташреҳи маҷмӯи андоз аз дидгоҳи табиати ҳукукӣ ва техникаи ҳукукии он ба хулосаҳои зерин меорад.²⁵³

Андоз – пардохт, яъне ҳаракати маблағ аз шахсе ба шахси дигар мебошад. Ин хосияти андозҳо барои ноилшавӣ ба мақсади гузоштаи давлат хангоми ҷорикунӣ андоз яъне бозтақсимкунии маблағҳои пулӣ, ки бо роҳи он давлат соҳиби маблағи иловагӣ метардад имконият медиҳад. Дар ин ҳолат андоз ҳамчун тарзи бозтақсимкунии маблағҳо дар давлат баромад мекунад.

²⁵¹ Порохов Е. Основы налогового права. -/Основы государства и права Республики Казахстан. -Алматы: Жеті жарты, 1997. -С.288.

²⁵² Схема разработана на основе схемы 2.7 из Финансового право: альбом схем. /Под ред. проф. А.Н.Козырина. -М., 2007.

²⁵³ См.: Исмаилов Ш.М., Джабаров Р.Т. Курс налогового права: Учебное пособие. -Душанбе: Изд. «Конунит», 2002. -С.18-21.

Аз баски андоз бо мақсади таъмини талабот барои ҷамъият судманд ситонида мешавад, он пардохти инфиродии бемузд аст.

Супоридани андоз боиси уҳдадоршавии давлат ба иҷроӣ амали ба манфиати андозсупорандаи мушаххас намегардад. Дар муносибатҳои андозии байни давлат нақшаи маъмули муносибатҳои шарикони тижорати муомилоти музднок амал намекунад. Барои таъмини манфиатҳои ҷамъиятӣ давлат маҷбур аст аз принсипи музднокии муносибатҳои давлатӣ даст кашада, супоридани андозро барои тамоми шахсони воқеию ҳуқуқӣ, инчунин бемузд будани онро эълон намояд. Ба ивази андозӣ супурдаи андозсупор метавонад аз давлат танҳо иҷроӣ вазифаи амалҳои қонуни қабулнашудаашро талаб кунад, ки бо муносибатҳои андозӣ алоқаи ғайри мустақим доранд (зимнан, яке аз принсипҳои андозӣ Олмон мувофиқати ҳаҷми хизматҳои давлатиест, ки ба субъектҳои хусусӣ расонда мешавад²⁵⁴).

Иҷроӣ ин вазифаҳои андоз дар ҷорӣшави муносибатҳои дигари байни давлат ва шахси инфиродӣ, (ғуруҳи шахсон) амалӣ мегардад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрванд ҳуқуқашонро ба ҳаёт, ҳимояи ҷаҳонӣ ва судӣ, ба дахлноқдорӣ манзил, махфияти муқотиба, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ, инчунин ҳуқуқ ва озодиҳои дигарро қафолат додааст.

Дар ҷорӣшави вазифаҳои иҷтимоии давлат ба шахрвандон барои ёриҳои тиббӣ, таъмини иҷтимоӣ дар пиронсолӣ, дар ҳолати беморӣ, маъҷубӣ, аз даст додани қобилияти корӣ, аз даст додани сарпараст ҳуқуқ додааст. Шахрвандон ба таҳсилоти миёнаи умумӣ мисли наӣ роӣгон, инчунин мувофиқи қобилият ва дар асоси озмун ба таҳсилоти миёнаи махсус ва олӣ ҳуқуқ доранд.

Паи татбиқи ҳуқуқҳои иҷтимоии мазкур тамоми шахрвандон, дар навабати аввал онҳое, ки барои истифодаи хизматҳои пулакии сохторҳои давлатии ғайридавлатӣ маблағи қофӣ надоранд, ба кумаки давлат муроҷиат мекунанд. Мумкин аст, ки андозсупорандаи мушаххас дар натиҷаи супоридани андозҳо ба давлат, барои худ манфиату қаноате надишта бошад.

Андоз бо шартӣ бебозгаштӣ ситонда мешавад. Андозсупоранда, маблағи уҳдадорӣ андозҳояшро пардохта, абадан аз он маблағ маҳрум мегардад ва баргардонданаширо талаб карда наметавонад. Дав-

²⁵⁴ Черник Д.Г., Починков А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы. - М., 1998. - С.122.

ни ҳам уҳдадор нест, ки маблағҳои андозӣ ситонидашро ба пардохтар баргардонад. Мутобики қонунгузории андоз баргардонидани андоз танҳо дар сурати зиёдаи супурдани он ё ҳамчун имтиёз имкон дорад ва ин ҳилофи принсипи бебозгаштӣ нест, зеро ин ҳолатҳоро давлат ба таври яктарафа муайян ва онҳо дар маҷмӯъ ба ҳосияти андоз таъсиргузар нестанд.

Азбаски андоз ҳаракати яктарафаи маблағ мебошад принсипҳои муқобили принсипҳои муқобили шахрванд ҳастанд, механизми таъмини татбиқи андозбандӣ дар ҳолати зарурӣ ин маҷбуркунии аст.

Дар аксарияти ҳолатҳо татбиқи ҷораҳои маҷбуркунии барои супоридани андоз ҳолати надорад, чунки андозсупор иштиёран ва муштаскилона ба хотири иҷроӣ қонун андозро месупорад. Аммо дар сурати сарпечӣ кардани андозсупоранда аз қоидаҳои муқарраршудаи андозбандӣ, мақомоти давлат метавонанд барои иҷроӣ уҳдадорӣ андозсупорӣ ба маҷбуркунии ӯ даст зананд ва нисбати вай муқозоти андозии пешбинияшавандаи қонунро татбиқ намоянд.

Мафҳуми андозро ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ аз рӯйи ченакҳои дигар ҳам шахр додан мумкин аст.

Андоз пардохтест, ки чун қоида, тибқи принсипҳои андозбандӣ муқаррар карда мешавад.

Андоз бо мақсади ба даст овардани даромад муқаррар карда мешавад. Таъсиррасонӣ ба рафтори андозсупоранда ба хотири гирифтани ягон натиҷаи муҳими иҷтимоӣ мақсади асосии андоз буда наметавонад. Ҳар андоз нақшаи танзимкунадаро метавонад иҷро кунад. Бештар аз ҳама барои ин усули муқарраркунии имтиёзоти ғуноғуни андозӣ ё сахтгирӣ истифода бурда мешаванд.

Андоз аз қобилияти пардохтии шахс бармеояд ва берун аз уҳдадорӣ андозӣ барои ӯ озоди амал медиҳад. Андоз субъектро ба ҳосил кардани пул, ғойда водор намекунад, балки он танҳо даъвогари як қисми пули вай аст.

Андоз қисме аз маҷмӯи маҳсулоти дохилиест, ки дар кишвар дар дигаран муайян ба вучуд оварда шудааст. Аз дидгоҳи иқтисодӣ андоз қисмати даромади (ғойдаи) ашхоси воқеию ҳуқуқи аз фуруши маҳсулот, иҷроӣ корҳо ва расондани хизматҳо мебошад, ки ба манфиати давлат ситонида мешавад.

Андоз пардохтест, ки ба бучети давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) ё фонди давлатӣ ҷамъ шуда, даромади давлатро ташкил мекунад.

Андоз пардохтест, хангоми ситонидану супурдани он моликияти хусусӣ ҳамеша ба давлатӣ табдил меёбад. Зимни супоридани андоз хукуки моликияти андозсупоранда ба маблағи пули ҳамчун андоз пардохташуда қатъ гардида, хукуки моликияти давлат ба ин маблағҳо ба миён меояд. Хукуки моликияти маблағҳои андозии пардохтшуда ба давлат барои истифодабарӣ, ихтиёрдорӣ ва соҳиби маблағҳои ба бучети давлат ё фонди давлати бе иштироки бегона ва ягон ҳел маҳдудият имкон медиҳад (ба ғайр аз маҳдудиятҳое, ки қонун муқаррар намудааст). Супорандаи андоз соҳибмӯлк аст, на шаҳрванд. Ҳамин тавр, супоридани андоз уҳдадорин иҷтимоии шаҳрвандон аст, ки аз хукуки моликияти хусусӣ бармеояд. Ба воситаи андоз моликияти ба ҷомеа хизмат мекунад.

Ситонидани андоз хукуки истисноии давлат аст. Ҳеч каси дигар хукук надорад, ки барои шахсони хукуқӣ ва воқеӣ уҳдадорин супоридани андозро муқаррар намояд ва ҳеч кас ҳам ҳақ надорад ба иродаи давлат зимни муқарраркунии андозҳо таъсир расонад. Ин нишонаҳо дар ин ифода меёбанд, ки: а) муқарраркунии андоз дар заминаи санади яктарафаи изҳоротии давлат бо истифодаи ҳокимияти сиёсӣ аз ҷониби он сураг мегирад; б) хукуки муқаррар намудани андозҳо ва муайян кардани таркиби ситонидани онҳоро фақат мақоми олии қонунгузор ва мақоми намоёндагии маҳалҳо доранд; в) хукуки назорат аз болои сари вақт ва пурра супоридани андозҳо, инчунин хукуки маҷбуран ситонидани андозҳо, инчунин хукуки маҷбуран ситонидани онҳоро фақат мақомоти андоз ва дигар мақомоти маҳсуси барои ин мақсадҳо таъсисшуда доранд, ки ин иҷрои воқеии иродаи давлатро хангоми ситонидани андозҳо таъмин менамояд.

Андоз ба ҳайси воситаи мутағайбозии муносибатҳои молиявии андозсупоранда ва давлат баромад мекунад. Ба яке аз тарафҳо — ба андозсупоранда — он ҳаҷми уҳдадорӣ, ба тарафи дигар — мақомоти давлатии андоз — ҳалли рафтори раворо нишон медиҳад. Хусусияти маҷбурии андоз барои ҳамчун воситаи ҷимояи моликияти хусусӣ аз даъвои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ барраси намудани он, ҳамчун воситаи ниғаҳдорини мувозинати хукуку манфиатҳои қонунии шаҳрвандону итиҳодияҳои онон ҳалал ҷод намекунад.

Андоз ҳамчун механизми хукуқӣ одаган мақсади бевоситаи ҷамъоварии маблағ барои рӯйпӯшкунии хароҷоти давлатро надо-

рад. Ин хароҷотҳо мумкин аст қаблан ба нақша гирифта шаванд, аммо маблағи эҳтимолияи хароҷот ба андозбандӣ таъсир намерасонад. Ҳаҷми андозҳои ҷамъоваришаванда аз қоидаҳои вобаста аст, ки дар тавсифи андоз муқаррар шудаанд, на дар бучет, ва умуман маҳдуд нест.

Дар асоси гуфтаҳои боло таърифи зерини мафҳуми «андозро» — ро пешниҳод метавон кард:

«Андоз пардохти ҳатмӣ, инфиродӣ, бебозгашт ва беподоши нушест, ки аз ташкилот ва шахсони воқеӣ дар шакли гирифтани моликияти онҳо бо мақсади таъмини хароҷоти ҳокимияти оммавӣ ситонидани шуда, ба фондҳои маҳсуси бучетӣ ва ғайрибучетӣ ворид мешавад.

Ба назари мо, мафҳум аз лиҳози хукуқӣ нисбат ба мафҳуме, ки дар амалияи андозии Тоҷикистон амал мекунад, пурраву асосноктар аст: «Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудани хамин Кодекс ба бучет ҳисоб рафта, хусусияти бебозгашт ва беподош дорад»²⁵⁵.

Мафҳуми ҷазоҳои андозиро бо мафҳуми андоз омехтан набо-яд. Ҷазоҳои андозӣ нисбат ба андозсупорандагоне, ки андозҳоро сари вақт ва ба пуррагӣ пардохт мекунад, таъбиқ намегарданд. Ҷазоҳои андозиро мақомоти ваколатдори давлатӣ ба сифати ҷазо барои хукуквайронкунии андоз таъбиқ мекунад, ҳам ин ки худ и андоз ҳосияти ҷазоӣ надорад.

Андозҳо ба нафъи давлат барои тамвили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ворид мешаванд. Бо хамин онҳо аз пардохтҳои ба андоз монанд, ки ба манфиати шахсони хукуқии муассисаи маъмури набуда ситонидани мешаванд, фарқ мекунаанд. Ин пардохтҳои андозӣ парафискалитет номида мешаванд. Намудҳо ва ҳаҷми парафискалитетҳо таъбиқи санадҳои хукуматаӣ муқаррар карда ме-шаванд (масалан, пардохтҳо барои суғуртаи амалҳои алоҳида ё мо-ду мулк, пардохти ҳаққи хизматрасонии таъминкунандагони нерӯи барқ, газӣ табиӣ, оби ошомиданӣ, гармӣ, аъзоҳаққи аъзои иттифокҳои касаба ва ҳоказо).

Асоси танзими хукуқии низоми андозии Тоҷикистони соҳибистиклопро принсипҳои муайян ташкил медиҳанд.

Принсипи хукуқӣ асоси роҳбарикунандаест, ки чун қоида, дар қонун ё санади метёрии зерқонуни сабт мегардад. Ҳамин тавр

²⁵⁵ Налоговый кодекс Республики Таджикистан, Душанбе, 2008. - С.281-282.

принсипҳои сохти ҳукуқи низоми андоз заминаҳои асосгузоре мебошанд, ки аломатҳои умумӣ ва махсуси ҳукуқи (Қонунгузори) андозро мустаҳкам менамоянд.

Низоми принсипҳои андозбандӣ принсипҳои ҳукуқи, иқтисодӣ ва тақдироти дар бар мегирад.

Дар илми ҳуқуқ боз принсипҳои умумиҳуқуқӣ (умумисоҳавӣ) ва махсус (соҳавӣ)-ро фарқ мекунанд.

Принсипҳои умумиҳуқуқӣ (умумисоҳавӣ) дар ҳама соҳаҳои ҳукуқи – граждони, маъмури, меҳнат, молиявӣ, ҷиноӣ ва дигарҳо дарҷ ёфтаанд. Ба шумори онҳо принсипҳои қонуният, инқори амали бозгашти қонун риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва дигар принсипҳо мансуб хастанд²⁵⁶.

Принсипҳои соҳавӣ (махсус) принсипҳои ҳоси танҳо як соҳаи ҳуқуқ мебошанд. Барои ҳукуқи андоз чунин принсипҳо ҳосе хастанд:

- умумият ва баробарии андозбандӣ;
- ғазои ягонаи иқтисодӣ, таъмини интиқоми озодонаи мол, қор, хизмат ва маблағҳои молиявӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- уҳдадорӣ супоридани андоз будани шахсоне, ки даромад ба даст меоранд;
- муносибати ягона ҷиҳати муайянқунии ҳукуқи уҳдадорихон андозсупорандагон ва мақомоти андоз;
- назорат дар соҳаи молия ва дигарҳо.

Ақун ба баррасии баъзе аз принсипҳои мақсуд мепардозем.

Тавре маълум аст, принсипи қонуният барои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, минҷумла ҳукуқи молиявӣ ва қисми таркибии ҳоси он – ҳукуқи андоз ҳосе мебошад. Қонуниятро ҳамчун талаби иҷрои ҳатмии муқаррароти қонун ва санадҳои бо қонунҳои мақомоти асос доштаи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроқунанда аз ҷониби мақомҳои худидора, шахсони мансабдор, шахрвандон на иттиҳодияҳои онҳо муайян қардан мумкин аст.

²⁵⁶ Брызгалов А.В. Налоговое право Российской Федерации. Общие положения. -/Финансовое право Российской Федерации: Учебник /Под ред. М.В. Карасевой. -М., 2002. -С.329.; Химичева Н.И. Налоговое право: Учебник -М., 1997. -С.43-44.; Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право: Учебное пособие. -М., 2001.-С.129.

Ба иборати дигар, қонуният иҷрои ҳатмии талаботи қонун аз таърифи ҳама субъектҳои ҳуқуқ мебошад²⁵⁷.

Принсипи қонуниятро ҳамчунин барои таърифи базаи андоз иқтисоди бурдан мумкин аст: мавриди андозбандӣ даромаде (фойдае) қарор мегирад, ки бо асосҳои қонун ба даст оварда шудааст, ё даромаде субъекте, ки бо тартиби муқарар намудаи қонун аз қоидаи давлатӣ гузаштааст²⁵⁸.

Принсипи инқори қувваи бозгашти қонун дар он ифода меёбад, ки қонунҳое, ки андозҳои навро ҷорӣ менамоянд, ё вазъи иқтисодии шахрвандро бадтар мекунанд, қувваи бозгашт надоранд. Дар амал ин чунин маъно дорад, ки андоз ба тозагӣ қабулшуда, ва ҳама қонунҳои навро, ки вазъи андозсупоранда ё намояндаи онро бадтар мекунанд, ба муносибатҳои ҳуқуқие, ки қабл аз қабули он ба миён омадаанд, дахл доранд.

Санадҳои қонунгузори андоз, ки ҷавобгариро барои вайронқунии қонунгузори андоз бартараф ё (сустар мекунанд, ё қафолаҳои қонунгузори андоз андозсупорандагон, агентҳои андоз, намоёнҳои ҳимояи ҳуқуқи андозсупорандагон, агентҳои андоз, Яъне дағони онҳоро муқаррар менамоянд, қувваи бозгашт доранд. Яъне қонунҳои ба тозагӣ қабулқунанда онд ба маъсалаҳои андозбандӣ, ки маъсалаи, маблағи андозро қамтар ё ягон андозро бекор намоянд, ҷавобгариро аз зиммаи андозсупоранда, агенти андоз ё намояндагони онҳо соқат мекунанд, қувваи бозгашт ҳоҳад дошт.

Принсипи баробарии ҳимояи ҳукуқи мафиатҳои андозсупорандагон ва давлат мефармояд, ки ҳар яке аз ширкатқунандагони

²⁵⁷ Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. -Душанбе: Издательство «Конуният», 1998. -С.82; Запольский С.В. Налогообложение как предмет правового регулирования. -Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды НИИ советского законодательства, 1987, №38. -С.91; Годме П.М. Финансовое право, -М., 1978; Томазов В.В. Местные налоги: правовое регулирование. -Под ред. С.Г. Пепеляева. -М., 2002. -С.69.

²⁵⁸ Н.В. Ахрем на основе положений Конституции России выделяет также конституционные принципы налогообложения, которые содержат: 1) принцип регионального федерализма; 2) принцип законности при установлении и введении регионального налога; 3) принцип учета основных прав человека и гражданина; 4) принцип обеспечения равенства граждан при осуществлении деятельности субъектов Российской Федерации //Ученые записки юр.фа-та Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 2009, вып.15 (25), С.5-13.

муносиватҳои андозӣ барои химояи ҳукуку манфиатҳои қонунии худ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳукук дорад. Дар навбати худ андозсупорандагон ҳақ доранд, ки дар сурати норозӣ будан бо қарорҳои мақомоти андоз ба суд (суди иқтисодӣ) муроҷиат намоянд.

Принсипи ошкорбаёнӣ чунин маънӣ дорад, ки санадҳои меъёрии ҳукукӣ бояд нашр карда шаванд. Агар санадҳои меъёрии ҳукукӣ, ки ба ҳукук, озодӣ ва уҳдадорихои инсон дахл доранд, барои иттилоии умум нашр нашаванд, тағбиқ қарданашон мумкин аст.

Принсипи нақшаи будан аз он иборат аст, ки чамъовариҳои андоз, инчунин тақсиму истифодабарии маблағи андоз мутобики нақшаҳои молиявии давлат (бучетҳо) анҷом дода мешаванд.

Принсипи имтиёзнокии андозбандӣ маънои онро дорад, ки қонунҳои андоз мумкин аст фарогири меъёрҳои бошанд, ки барои гурӯҳҳои алоҳида ва ё муайяни андозсупорандагон (шахсони ҳукукӣ, воқеӣ) иҷрои уҳдадориҳои андозро сабук мекунанд. Масалан, дар модаҳои алоҳидаи Кодекси андози қабули соли 2004, ки андозҳои мушаххасро муаррифӣ мекунанд, барои андозсупорандагон имтиёзоти гуногун муқаррар гардидаанд: музди қори ҳадди ақали андозбандӣ камшаванда, озодқунии категорияҳои алоҳидаи андозсупорандагон аз пардохти андозҳо, аз манбаи андоз баровардани унсурҳои муайяни объекти андоз ва имтиёзоти дигар.

Ҳамин тариқ, имтиёзӣ унсурӣ бо қонун муқарраршудаи таъсифи андоз аст, ки ҳавасмандии молиявии ғайрирезидентҳо (шахсони андозсупорандагонро тавассути сабуқкозии бори андоз таъмин мекунанд.

Принсипи резидентӣ маҳаллӣ муваққати зисти муваққатин андозсупорандаро мефаҳманд. Аз ин нишона чунин бар меояд, ки дар адабиёти ҳукукӣ тамоми андозсупоронро ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд: ононе, ки маҳаллӣ муайяни зист (қойғиршавӣ) дар давлати муайян доранд (резидентҳо) ва онҳое, ки дар давлат қойи зисти доимӣ надоранд (ғайрирезидентҳо). Мазмуни ин принсип аз он иборат аст, ки резидентҳо ва ғайрирезидентҳо (шахсони ҳукукӣ ва воқеӣ) мутобики қонунгузорӣ шартҳои гуногуни андозбандӣ доранд. Ҳар яке аз принсипҳои зикршудаи андозбандӣ асоснокии иқтисодии худро дорад.

Дар баробари принсипҳои ҳукукӣ, ҳангоми муқаррарнамудани андозҳо принсипҳои умумиқабулгардидаи иқтисодӣ низ истифода бурда мешаванд. Принсипҳои иқтисодии андозбандиро нахустин бор

1776 А. Смит шахр дода, баъдан намояндагони назарияи иқтисодии классик инкишоф доданд.²⁵⁹

Ба принсипҳои иқтисодии инҳо мансубанд:

- принсипи мустақилият ва озодии хоҷагӣ. Чунин маъно дорад, ки ба сифати субъекти андозбандӣ шахсан ва мустақилона шахраванде баромад мекунанд, ки молу мулки муайян дораду дар натиҷаи ғайрирезидентӣ муайяни хоҷагидорӣ даромад ба даст меорад;

- мутобикии принсипи адолат ҳар узви ҷомеа бояд ба воситаи сурӯҳи андозҳо дар тамвили хароҷоти давлати ба андозаи даромаду паридани андозҳо дар ширкат варзад. Зимнан ҷамъи андозҳои ситонидаша-инқониати худ ширкат варзад. Андозҳои андозсупоранда муайян шуда бояд вобаста ба андозаи даромадҳои андозсупоранда муайян карда шаванд, ки аз давлат неъматҳои бештар ба даст меорад, бояд маблағи бештари андозҳоро пардохт намояд;

- принсипи мувофиқат мувозинати манфиатҳои андозсупоранда ва давлатро пешбини мекунанд. Мутобикии ин принсип манбаи (базаи) андоз аз таъғири меъёрҳои андоз, даромадҳои бучет аз сарбории андозӣ вобаста мебошанд. Даромадҳои давлатӣ аз ҳисоби муқаррарқунии андоз то лаҳзаи муайян меафзоянд, вале минбаъд афзоиши меъёр боиси камшавии даромади бучет мегардад;

- принсипи муқаррар муайян муқаррар мекунанд, ки уҳдадориҳои андозсупоранда оид ба пардохт қардани андоз дар муҳлати муайян ва ба ҳаҷми муқарраршуда бояд ба маблағи андоз, тарзу санаи пардохти онро доираси он ҳамроҳ бошанд ва барои муҳлати дароз дар қонунҳо дарч гарданд. Ҳамчунин яке аз зухуроти ин принсип соддагии ҳисобу пардохти андоз, камшавии миқдори андозҳо ва шаклҳои ҳисоботи андозӣ мебошанд;

- принсипи қулай будан барои андозсупоранда маънои пардохт намунадани андозҳоро дар муҳлати барояш қулай дар назар дорад (маҳлати, барои тавлидгари маҳсулоти кишоварзӣ – пас аз анҷоми истеҳсоли фуруши маҳсулоти худ). Ба ғайр аз он, ки андозсупоранда

²⁵⁹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М., 1962. - С. 488-611; Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. - М.: Прогресс, 1979; Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. /Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990; Самуэльсон П.С. Экономика. т.1-2. М. 1994; Макконнелл К.Р., Брюс С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. т.1-2. Пер. с англ. - М., Республика. 1992; Налоги: Учебн. пособие. - Под ред. Д.Г. Черника. - М.: Финансы и статистика, 1997. - С.51-53; Джабаров Р.Г. О реализации научных принципов налогообложения в республике. - Вестник педагогического университета. Серия филология и обществоведение. - Душанбе, 2000, №6. - С.14-22.

ба ҷунин раванди андозситоние ҳақ дорад, ки ғайриқонунии ҳаққонияширо ҳалалдор муҳимро насозад.²⁶⁰

Мизонҳои муносири андозбандӣ, ки бар таҳқиқоти амиктар асос ёфтаанд, ҳамчунин принципҳои адолат ё баробарӣ, самаранокиро шомил мекунанд. Андозҳои самаранок ҳамон андозҳои ҳастанд, ки оқибати ноҳуши камтаре барои раванди тақсими захираҳои доранд. Адолат ҳамчунин ахлоқӣ адолати уфуқӣ (шахсонӣ дар вазъи баробар қарордошта бояд аз тарафи қонуниҳои андозӣ як ҳел дида шаванд) ва амудӣ (шахсонӣ, ки дар вазъи баробар нестанд, набояд як ҳел дида шаванд) дорад, ки он бар пардохтазири андозсупоранда ё манфиатҳои, ки ӯ аз давлат мегирад, асос ёфтааст. Низоми андозбандӣ прогрессивӣ аст, агар баъди пардохт намулдани андоз нобаробарии вазъи иқтисодӣ коҳиш ёбад. Мизонҳои андоз – самаранокӣ – ба хисороти давлат дохил дорад, ки дар натиҷаи саркашӣ намулдани шахсон аз супоридани андоз ба миён меоянд.²⁶¹

Принсипҳои тақсими андоз муқарраротро мебошад, ки мутобиқи онҳо сохт, рушди низоми андоз ва идоракунии он амалӣ карда шаванд.

Принсипи ягонагии андоз маънои ягонагии усули муқарраракунӣ, тағйирдиҳӣ ва бекоркунии андозҳои умумидавлатию маҳаллӣ, манъи ҳамроҳкунии масоили андозбандӣ ба қонунгузори ғайриандозиро дорад.

Принсипи конституционии пуррагии қаламрав муқаррар намулдани андозҳои маҳаллиро, ки интиқоли андозӣ молу маблағҳои молиявиро маҳдуд мекунанд, инчунин муқаррар намулдани андозҳои маҳаллиро, ки барои пур кардани буҷети як ноҳия аз хисоби ноҳияи дигар имкон медиҳанд, раво набинад.

Принсипи номгӯӣ тамомшудаи (тамоми) андозҳои маҳаллӣ маҳдуд намулдани қорисозии андозҳои иловагӣ аз тарафи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, инчунин манъи баландкунии меъёри андозҳои маҳаллиро муқаррар менамояд.

Принсипи муқаррарнамоии мақомоти ваколатдори назоратӣ онд ба масъалаҳои андозбанди манъ кардани санҷишҳои андоз аз

²⁶⁰ Основы налогового права. -Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.91.

²⁶¹ Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. -М.: Дело ЛТД. -С.380-383.

ҷониби мақомоти давлатиеро талаб мекунанд, ки барои ин ваколати мақомоти надоранд. Зимни таҳқиқи таърихи ҳокимияти Е. Гайдар ҷунин менависад: «Фаронса манархияи мутамаркази дорои дастгоҳи қавми бюрократӣ буд. Дар минтақаву ноҳияҳои амалдорони аз тарафи марказ таъингардида ҳокимияти пурзӯр доштанд. Онҳо ҳагто маблағҳои андакоро, ки барои эҳтиёҷоти маҳал равона карда мекунанд, назорат мекарданд. Асоси низоми андозиро андозии мустиқим тақсими меҳод, яъне пардохте, ки дар заминаи тақсими минтақавӣ ва пуштибонии яқдигарӣ ситонида мешуд. Ҷунин низоми маъмурияти мутамарказии андозиро талаб менамуд.²⁶²

Принсипи серпуморагии андозҳо аз зарурати бозтақсимукунии қаронии андоз дар байни андозсупорон, ҳамдигарпуркунии андозҳои бармеояд (қохиёбии пардохтҳои як андоз боиси афзоиши даромади аз андозҳои дигар мешавад).

Принсипи босуботи низоми андоз маънои бетағйирии онро дар давоми муддати тӯлонӣ дорад. Принсипи мазкур дархӯри манфиатҳои тамоми субъектҳои муносибатҳои андозӣ мебошад.

Дар байни принципҳои зикршудаи андозбандӣ ба эҳтимолияти бегуноҳии андозсупоранда (ҳар шубҳа, ихтилоф ва норавшании бартаърифаи санадҳои қонунгузори андоз ба ғайриқонунии андозсупоранда шахр дода мешаванд), инчунин ба ҳаққи таърифи тамоми унсурҳои таъсифи андоз, ки мувофиқати меъёрҳои ҳукукии андозро ба муносибатҳои муқарраршавандаи андозӣ таъмин мекунанд, бояд диққати асосӣ дода шаванд (ин принципҳо то андозае дар қонунгузори миллии андоз инъикос ёфтаанд). Низоми андозии кишварҳои мутарикӣ Фарб ва давлатҳои ИҚШС – и собиқ ҳам дар асоси ҳамин принципҳо ташаккул дода шуданд.²⁶³

Олимони ҳукукиносо қайд мекунанд, ки ақсарияти принципҳои бунёдӣ, аз ҷумла адолат, муайянӣ ва қонунияти андозбандӣ,

²⁶² Гайдар Е.Т. Власть и собственность: Смуты и институты. Государство и эволюция. -СПб.: Норма, 2009. -С.37.

²⁶³ Налоговое право России: учебник. /отв.ред.Ю.А.Крохина. -М.: Норма, 2008. -С.57-69; Основы налогового права: Учебно-методическое пособие. /Под ред.С.Г.Пепеляева. -М., 1995. -С.24-31; Финансовое право: Учебник /Под ред.Н.И.Химичевой. -М., 2000. -С.230; Жданов А.А. Финансовое право: Учебное пособие. -М., 1995. -С.82; Демин А.В. Актуальные вопросы налогового права: Учебное пособие. -Красноярск, 2001. -С.21-31.

барои бештари мамлакатҳо муштараканд ё, ба ҳар ҳол ғояи шабеҳи андозӣ доранд.²⁶⁴

Рушди иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон вобаста ба гузаштани иқтисодиёт ба ҳолати сифати нав ҳали масъалаи барпокунии чунин низоми андозро, ки барои ташкил ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии байни ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат шароит фароҳам меоварад, ба мадди аввал мегузорад. Суръати рушди иқтисодии мамлакат аз мазмуни чунин муқаррароти андозӣ, аз ҳосияти ҳавасмадкунӣ ё паҳшкунии фаъолияти соҳибкорӣ ва ташаббуси соҳибкории онҳо вобастагии калон доранд.

Дар қонунгузорӣ ворид намудани принципҳои мазкури андозбандӣ метавонад таъсириро ба қонунгузории андоз ва соддагии шаклҳои андозро бештар таъмин сохта, ҳифзи ҳуқуқии андозсупорандагонро қавитар ва мутобиқ ба ин, афзоиши анънаи пардохтани саривақтӣ иллатро андозхоро, мувофиқ ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳуқуқи андозии мамлакатамонро таъмин намояд.²⁶⁵

3.2. Самтҳои дурнамоии тақмили Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки барои ҳама низомиҳои андозҳои кишварҳои мутараққӣ аломатҳои зерин хос мебошад:

- ҷустуҷӯи роҳҳои афзоиши даромадҳои андозии давлат;
- таҳияи чунин шаклҳои сиёсати андозӣ, ки барои ташаққул ва тақвияти фаъолияти иқтисод мусоидат хоҳад кард;
- дар ташаққули низоми андозбандӣ ба назар гирифтани соддагии ҳисоби ин ё он андозҳо, имконоти ҷамъоварии самараноки онҳо, нигоҳ доштани субъекти андозбандӣ;

²⁶⁴ Демин А.В. К вопросу об общих принципах налогообложения // Журнал российского права. 2002. N 4. -С. 55; Смирнов Д.А. Классификация принципов налогового права: постановка проблемы // Финансовое право. 2006. №4.; Алле М. Общие принципы налоговой системы гуманистического и прогрессивного общества // За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины /Пер. с франц. Т.А. Карлова; Под ред. И.А. Егорова. М., 2001. С.17-23; Телеев А.А., Парыгина В.А. Налоговое право: Учебник. М., 2004. -С. 134; Налог и налоговое право: Учебное пособие /Под ред. А.В. Брызгалова. М., 1998. -С. 66.

²⁶⁵ Толкушин А.В. Налог и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.376-378.

«созмондхонии низомиҳои андоз дар заминаи принципҳои умумии назарияи иқтисодӣ оид ба баробарӣ, адолат ва босамарии андозбандӣ».²⁶⁶

Бо дарназардошти ин барои Тоҷикистон, ки дар ин ҷо принципҳои бозорӣ хоҷагидорӣ ва идораи давлатӣ беш аз пеш амиктар шуда истодаанд, самтҳои рушди қонунгузории андоз муайян карда шудаанд.

Таҳлили ҳуқуқии қонунгузории амалкунандаи андоз гувоҳ аст, ки меъёрҳои муқарраршуда на ҳамеша мувофиқи ҳамдигар (яъне барои қурби меъёрҳо вучуд доранд) ва мувофиқи меъёрҳои умумии қонунгузорӣ мебошанд. Таҳлили чунин номувофиқҳо барои ҷудо намудани ғуруҳҳои асосии зайли онҳо имкон медиҳад, ки онҳоро мавриди таҷдиди назар ва (ё) тақмил қарор додан мумкин аст:

1. Мутобиқи м. 1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соддагии меъёри ҳуқуқӣ», «кодекс» қонуни ягона ва мурағташудааст, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳаҷми нурра, бевосита ва муназзам ба танзим дароварда мешавад.

Ҳамин тавр, он муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, ки таъини ҳуқуқиашон ба тартиб оварда шудааст, муносибатҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардида ва тағйирпазиранд, бояд кодификасия карда шаванд. Яъне, бо назардошти 7 маротиба тағйир ёфтани Кодекси нахустини андоз ва 10 илҳом ба кодекси дууми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда, ҳулоса метавон кард, ки муносибатҳои ҳуқуқӣ андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол муташаккилу мурағтаб нагаштанд, зеро ки бо дигаргун гаштан аз низоми фармондхонии маъмурии идоракунӣ ба муносибатҳои озоди иқтисодӣ, онҳо ҳам тағйир дода мешаванд.

Таҳқиқи қонунгузории андозии кишварҳои мутараққӣ бошаронӣ гувоҳӣ медиҳад, ки он пеш аз ҳама дар шакли санадҳои алоҳидаи қонунӣ (қуноне, ки соли 1999 дар Тоҷикистон буд) мурағтаб карда шудааст, маъмурияти андоз босамарона таъбиқ шуда, дар Қонунгузории андоз тағйирӣ ҷиддӣ дида намешавад (ба истиснои ҳолатҳои махсус, масалан тағйирдихии меъёри муқаррароти алоҳидаи қонунгузории андоз дар робита бо бухрони молиявии ҷаҳонӣ). Аз ин нустурии андоз дар робита бо бухрони молиявии ҷаҳонӣ. Аз ин метавон ба ҳулоса омад, ки эҳтимолан, кодификасияи қонунгузории андозии Тоҷикистон бармаҳал анҷом дода шудааст.

²⁶⁶ Кукуни И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. -Дисс. ... д-ра юрид.наук, 2003. -С.97.

Ҷиҳати мусбӣи кодификатсияи қонунгузории андози Тоҷикистон ин хангоми тавсифу амалисозии тамоми шаклҳои андоз истифода шудани тамоми асосҳои ягонаи муқаррар, тағйир ва бекор намудани андозҳо, амалигардонии маъмурикунонии андоз, муқаррарномаи қоидаҳои баҳри ҳама андозҳо умуман қашидан ба ҷавобгарӣ ва ғайраҳо бошад. Ҳамин тавр, агарчӣ кодификатсияи қонунгузории андоз дар кишвари мо каме барвақтар амалӣ шуда бошад ҳам, дар маҷмӯъ қабули Кодекси андоз вобаста ба қоидаҳои ягонаи тавсифи андозҳо, дастрасии меъёрҳои ҳукуки андоз барои ҳама субъектҳои хоҷагидор, маҳдудкунии теъдоди санадҳои қонунии фароғири масоҳили андозбандӣ нақши муҳимро бозодааст.

2. Инчунин ҳауъз ҳам принципи тадбиқи бевоситаи меъёрҳои қонунгузории андоз, ки марбути қисми маҳсуси Кодекси андоз мебошад, амал намекунад, чунки тартиби ҳисобкуноии пардохтани андозҳои муқарраршударо санадҳои меъёрии ҳукукии алоҳида – санадҳои зерқонунӣ, Ҳукумати Тоҷикистон, дастурҳои мақомоти давлатӣ муайян мекунанд.

Бинобар ин тақмили қонунгузории андоз бояд на бо роҳи рушди эҷоди меъёрҳои зерқонунӣ, балки бо роҳи тақмили ҳуди қонунҳои андоз, барпокунии механизми бартарафсозии нуқсонҳои қонунгузорӣ равад, ки барои муайян намудани варианти дурусти рафтор будани наشري дастур, дар асоси ҳуди қонун, имкон медиҳанд.

Албатта, андозбандӣ тамоман бе санадҳои зерқонунӣ амалӣ шуда наметавонад. Ва ин якчанд сабаб дорад. Аввалан, баъзе аз маъсалаҳои андозбандӣ ҳалли фавриро талаб менамоянд, ки расмиёти қонунгузорӣ онро таъмин намекунад. Масалан, ҷорикунии бочҳои гумрукӣ мавсимӣ дар мӯдлати кӯтоҳ аҳамият дорад. Дуюм, ҳалли як қатор маъсалаҳои хусусияти техникӣ доштаро ба идораҳои маҳсус суғоридан бехтар аст, на ин ки қонун бо онҳо мураккаб гардонидида шавад. Дар сатҳи қонунгузорӣ ба тасвиб расонидани шаклҳои эъломияҳои андоз, ҳисобномаҳо, албатта то дараҷае нодуруст мебошад. Сеюм, азбаски андозбандӣ вазифаи танзимкунонда ҳам дорад, барои таъмини фарият ҳалли баъзе маъсалаҳоро ба сатҳияти мақомоти маъсули сиёсати иҷтимоии иқтисодии ин ё он соҳа додан мумкин аст.

3. Принципи муназаамӣ, низомнокии (системавии) танзими муносибатҳои андозӣ аз тарафи Кодекси андоз, пурра амалӣ нашуда истодааст, чунки муқарраркунии дигар пардохтҳои ҳатмӣ бочҳои дав-

латии гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ, инчунин таъини ҷавобгарӣ барои вайронкунии қонунгузории андоз бо қонунҳои алоҳида пешбинӣ карда мешавад.

Дар қатори Кодекси андоз, маъсалаҳои андозбандӣ бо андозҳои алоҳида бо қонунҳо «Дар бораи бочӣ давлатӣ»,²⁶⁷ «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бӯҷет»²⁶⁸ ва Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁶⁹ танзим карда мешаванд.

Маъсалаҳои алоҳидаи андозҳо дар Кодекси ҳукуквайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁷⁰, Кодекси ҷиноятии ҚТ²⁷¹, қонунҳо «Дар бораи муфлисшавӣ»,²⁷² «Дар бораи сугуртаи давлатии иҷтимоӣ»,²⁷³ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁷⁴, «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁷⁵ аз 18 февралӣ с. 2004 № 1068, ахдномаву созишномаҳои байналмилалӣ мутобиқи қонун «Дар бораи ахдномаи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабулшуда²⁷⁵ инъикос ёфтаанд. Ба Кодекси андоз ворид намудани дигар андозу меъёрҳои бевосита бо андозбандӣ алоқа дошта, барқароркунии муҷозоти андозӣ барои вайронкунии қоидаҳои андозӣ (чӣ тавре, ки дар таҳрири пешини Кодекси андоз буд) имкон меёрад, то самаранокии назорати андозӣ афзуда, дастрасӣ ба қоидаҳои андоз барои тамоми шахсони манфиатдор осон гардад ва инқисори баҳсҳо бо андозсупорон камтар шавад.

4. Дар байни принципҳои асосии андозбандӣ диққати маҳсус ба принципи эҳтимолияти бегуноҳии андозбандӣ (тамоми шубҳа, ихтилоф ва нофаҳмоиҳои қонунгузорӣ оид ба андозу хироҷҳо ба фойдаи андозсупоранда (хироҷсупоранда) тафсир карда мешаванд), инчунин ҳатмӣ будани муайянкунии ҳама унсурҳои тавсифи андоз, ки мувофиқати меъёрҳои андозро бо муносибатҳои муқарраршавандаи ҳукукии андоз таъмин мекунанд, бояд диққати маҳсус дода шавад (принсипҳои дигар бо дараҷаи муайян дар қонунгузории миллии андоз инъикоси худро ёфтаанд).

²⁶⁷ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №2, м. 51.

²⁶⁸ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2006, № 7, м. 345.

²⁶⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, к. 2, м. 704.

²⁷⁰ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, № 12, к. 1, м. 990.

²⁷¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 9, м. 68, 69.

²⁷² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №12, м. 674.

²⁷³ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1997, № 23-24, м. 350.

²⁷⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №11, м. 714.

²⁷⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №12, м. 348.

Ҷорикунии чунин принципҳо дар қонунгузории Тоҷикистон метавонад таъсирнокии қонунгузории андоз ва содагии шаклҳои истифодашавандаи андозро баланд намуда, ҳифзи ҳукукии андозсупорандагонро қавитар созад ва мувофиқи ин андозҳои пардохтани саривақтӣ ва пурии андозхоро фароҳам орад.

5. Дар муқарраркунии мафҳумҳои асосии қонунгузории андоз хусусан КА ҚТ қабули соли 2004 муаммоҳо ҷой доранд.

1) Моддаи 5 Кодекси андоз мафҳуми андозро чунин муайян кардааст: «Андоз пардохти ҳатмии муқарранамудай Кодекси мазкур ба бучет ба ҳисоб рафта, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад».²⁷⁶

Дар Федератсияи Руссия зери мафҳуми андоз пардохти ҳатмӣ, инфиродии бебозгаште фаҳмида мешавад, ки аз ташкилотҳо ва шахсонӣ воқеъ дар шакли ситонидани маблағҳои пулии тибқи ҳукуки моликият, ваколати хочагӣ ё идораи амалӣ ба онҳо тааллуқдошта, бо мақсади таъмини молиявии фаъолияти давлат ва (ё) ташкилотҳои мунитсипалии ситонида мешавад.²⁷⁷

Дар Ҷазоқистон андозҳо ҳамчун пардохтҳои аз тарафи давлат дар асоси қонун ва бо тартиби яқтарафа муқарраргардидае фаҳмида мешаванд, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти бебозгашт ва беподош доранд.²⁷⁸

Бо назардошти нопуррагии мафҳуми «андоз», ки дар Тоҷикистон амал намуда, на тартиби муқарракунӣ, на шакли ситонидан, на самти истифодаи маблағҳои пулии ҷамъоваришударо муайян мекунад, метавон гуфт, ки дар қонунгузории андозӣ Тоҷикистон мафҳуми аниқу пурратари «андоз» - ро, ки дар фасли 3.1. васоити таълимии мазкур оварда шудааст, истифода бурдан аз ҷиҳати ҳукуқӣ имконпазир мебошад.

2) Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба намуди возеҳ ҳамина субъектҳо, объектҳо ва мундариҷаи муносибатҳои ҳукуки андозиро муайян намекунад.

²⁷⁶ Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №12, қисми 1, моддаи 688, моддаи 689; соли 2005, №12, моддаи 629; соли 2006, № 7, моддаи 341; №12, моддаи 543; соли 2007, №3, моддаи 172; №7, моддаи 668; соли 2008, № 3, моддаи 195; №6, моддаи 455; соли 2009, №3, моддаи 86; № 5, мод.332; №12, мод. Кодекси андозии Федератсияи Россия. Қисми 1, м.8 (ба забони русӣ).

²⁷⁸ Кодекси Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи андозҳо ва дигар пардохтҳо ба бучет» (Кодекси андоз (ба забони русӣ). Қисми 1, м.10.

Мувофиқи назарияи ҳукуки андоз, тибқи қонунгузории андозӣ муносибарамон субъектҳои (ширкатунадагони) муносибатҳои ҳукуки андоз инҳо буда метавонанд:

- андозсупорандагон, аз ҷумла намоёндагони онҳо (субъектҳои андозбандӣ);

- мақомоти ҳокимияту идоракунии давлатӣ мувофиқи салоҳияти муайяннамудай Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории конститутсионӣ ва ҷамъоварандагони андоз;

- шахсонӣ воқеъ ва ҳукуқӣ, вазифадоранд ба маъмурияти андоз маълумоти заруриро пешниҳод намоёнд;

- бонҳо ва дигар муассисаҳои кредитӣ, ки пардохтҳои андозро қабул ва ба бучет ворид мекунанд;

- агентҳои андоз.

Ҳамаи ин субъектҳо барандагони ҳукуку уҳдадорҳои ҳукуқӣ дар муносибатҳои мазкур буда, бинобар ҳамин субъекти ҳукуки андоз мебошад.

Барои ҳар низоми ҳукуки андоз бояд номгӯи мушаххаси ширкат-қўндагони муносибатҳои ҳукуки андоз муайян карда шавад.

Чунончӣ, низомиҳои марбут ба ташаққули таъмини амали низоми андозӣ кишвар, дар ин соҳа фаъолияти субъектҳои зеринро танзим мекунанд:

а) Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои муқаррарнамоӣ, тағйирдиҳӣ ва бекоркунии андозҳои умумидавлатӣ, муайян намудани принципҳои сомондиҳии амали низоми андозӣ кишвар, тартиби муқарраркунӣ, тағйирдиҳӣ ва бекор намудани андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ, муайян намудани объектҳои андозбандӣ, иҷроии уҳдадорҳои андозӣ, чораҳои ҷавобгарӣ, барои ҳукукварронкунии андозӣ, шикоят аз амали (беамалии) мақомоти андоз ва шахсонӣ мансабдори онҳо тасвиби ахдиномаву созишномаҳои байналмиллалӣ дар соҳаи андозбандӣ);

б) Маҷлисиҳои вакилони халқии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо (онд ба ташаққули тағйир ва бекоркунии андозҳои маҳаллӣ);

в) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои ташаққули ва тағйир низоми вазорату қўмитаҳои давлатӣ, ки ташаққулдиҳии амали низоми андозро таъмин мекунанд, муқаррар намудани ҳалли ақали музди қор, бахшиши андозӣ);

г) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои ташаққули низоми андоз – таҳияи пешниҳодҳо онд ба андозу пардохтҳо, ба

сифати ташаббуси қонунгузорӣ ба Парламент ирсол кардани лоиҳаи қонунҳо дар соҳаи андозбандӣ, тасдиқи меъёрҳои андоз, таъмини мувофиқии иқтисодии тағйирот дар соҳаи андозҳо, қарорҳои дигар);

д) Вазорати молия, Қумитаи андоз, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, дигар мақомоти давлатӣ (оид ба масоили таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани таклифоти мувофиқашуда оид ба сиёсати андозӣ);

е) Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (оид ба масъалаҳои созишномаҳои байналмиллалӣ маблағи аъёри андозеупорон, ба бучет ё фонди давлатӣ интиқол додани андозҳо);

ж) сомонҳои байналмиллалӣ (оид ба масъалаҳои созишномаҳои байналмиллалӣ оид ба андозбандӣ, қонунгузории моделӣ, муносибат бо мақомоти назораткунандаи кишварҳои дигар);

з) Хадамоти гумрук, дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ (сонидаҳои пардохтҳои ҳатмие, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғайриқонунии иқтисодии берунӣ пешбинӣ карда шудаанд);

и) Қумитаи андоз (масъалаҳои ташкил ва ҷамъоварии андозҳо, назорати субъектҳои андозбандӣ).

3) Кодекси андоз барои муайяннамоии шахси ҳуқуқӣ – андозеупоранда, ҳамчун ташкилоти тижоратӣ, мафҳуми «қорхона» - ро истифода бурдааст, ки дар ҳуқуқи граждани ҳамчун маҷмӯи молу мулк баррасӣ мешавад. Дар м. 19 Кодекси андоз чунин муқаррар шудааст: «Қорхонаҳо (ташкилоти тижоратӣ) ташкилотҳои зерин мебошанд, ки ғайриқонунии соҳибкориро амалӣ менамоянд ё барои иҷрои чунин ғайриқонунии ташкилоти давлатӣ мебошанд: 1) шахсони ҳуқуқӣ воҳидҳои мустақили мутабиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсисдодаи онҳо, ки тавозуни мустақил доранд; 2) корпоратсия, ширкат, қорхонаҳо ва дигар ташкилоти амсоли инҳо, ки мутабиқи қонунгузории давлати хориҷӣ таъсис дода шудаанд».

Шаклҳои ташкили ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ рафогару ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсоли мағлуботӣ, аз ҷумла қорхонаҳои фаръӣ, ташкилоти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои хайриявӣ ва дигар фондҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо) шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, аломатҳои шахси ҳуқуқӣ инҳо мебошанд:

- ягонагии ташкилӣ;
- мустақилияти молумулкӣ;

- аз номи худ баромад намудан дар муомилоти граждани;

- ҷавобгарии мустақилонаи молумулкӣ;

- тавозун ё сметаи мустақил.

Ҳамин тавр, дар қонунгузории миллии андоз ба сифати аломати шахси ҳуқуқӣ фақат яке аз аломатҳои зикршуда ба инобат гирифта шудааст, ки ин кофӣ нест.

4) Мувофиқи назарияи умумикабулшуда²⁷⁹, объекти андозбандӣ он фактҳо (амалҳо, ҳодисаҳо, ҳолатҳо) – и ҳуқуқие мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ пайдоиш, тағйир ё қатъшавии ҳуқуқи уҳдадорихон андозро бо онҳо вобаста медонанд.

Ба ҷумлаи чунин фактҳо (амалҳо, ҳодисаҳо, ҳолатҳо), ки бо пайдоиш, тағйир ва қатъшавии ҳуқуқи уҳдадорихон андоз вобастаанд, инҳоро нисбат додан мумкин аст:

- фуруши мол, қор ва хизматрасониҳо;
- воридоти мол ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- соҳибияти амвол, гирифтани даромад ва ғ.

Тавсифи ҳар гуна андоз (пардохт) бояд фарогирӣ ҳолатҳое (объекти андозбандӣ) бошад, ки дар сурати мавҷудияташон нисбати шахси мушаххас аз лаҳзаи муайян уҳдадории муқаррарнамудаи қонун оид ба супоридани андоз пайдо мешавад.

Масалан моддаи 134 Кодекси андоз муқаррар кардааст, ки объекти андозбандӣ бо андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои резидентҳои даромади андозбандишавандаи онҳост, ки ҳамчун фарқи байни даромад дар соли тақвимӣ тарҳи хароҷоти пешбинишуда барои ин давра муайян карда мешавад. Ин таърифи субъекти андозбандӣ барои шахси амалкунандаи ғайриқонунии тижоратӣ ба ҳайси соҳибкор мустақилона ғайриқонуни андоз дуруст мебуд. Аммо барои қорхонаҳои кироя, ки тарҳкунӣ аз даромадашон раво нест, ин таърифи объекти андозбандӣ мумкин аст, нодуруст ояд.

5) Мутабиқи м. 12 Кодекси андоз давраи андоз муҳлатест, ки дар давоми (бо баохир расидани) он манбаи андоз муайян ва маблағи андоз ҳисоб карда мешавад (яъне сол, семоҳа, моҳ, даҳа ё дигар давра). Давраи андоз мумкин аст аз як ё якчанд давраи ҳисоботӣ (семоҳаҳо, моҳҳо, даҳаҳо ва дигар давраҳои ҳисоботӣ) иборат бошад, ки ба анҷом ёфтани онҳо пешпардохтҳо супорида шаванд.

²⁷⁹ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.49-55.

Аз рӯи усули муқарраркунӣ меъёрҳои андоз махсус (собит) ва ғоизӣ мешавад. Ҷунонҷӣ меъёри андозӣ замин замин махсус (собит) буда, ба андозаи собит нисбат ба воҳиди андозбандӣ (бо сомонӣ ба 1 гектар ё 1 метри мураббаъ) муқаррар карда шудааст.

Дар м. 144 Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри андоз аз ғоизаи шахсонӣ ҳукуқӣ муқаррар гардидааст, ки мувофиқи Қонун аз 19.05.09 №25 (пас аз нашр аз 28 майи с. 2009 эътибор ғоизаи намуздааст) тағйир дода шудааст. Акнун андозаи меъёри он 15% - ро ташкил медиҳад, ба истисноӣ қорхонаҳои соҳаи нақлиёти алоқа, хизматрасонӣ ва бонкҳо, ки барояшон меъёри пешинаи 25% - и андоз бокӣ мондааст. Принципи соҳавӣ муқаррарнамоеи меъёри андоз ба нофаҳмоиҳо дар байни категорияҳои ғуноғуни андозсупорандагон боис мегардад. Ба ғайр аз ин, тағйирӣ меъёри андоз то анҷоми давраи андоз ба он оварда мерасонад, ки соли 2009 қорхонаҳои истеҳсолии истифодабарандаи меъёри 15% - и маҷбур ба пешниҳодкунӣ ду эълонияи андоз аз ғоизаи шуданд, - яке барои меъёри 25% (барои 5 моҳ) ва яке барои меъёри 15% (барои давраи бокимондаи сол).

7) Ҷун қоида, қонунгузорӣ уҳдадорӣ ҳисоб кардани маблағи андозро ба зиммаи андозсупоранда (ё намоёндаи он ва агентӣ андоз) гузоштааст. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ, дар навбати аввал нисбати андозсупорандагон - шахсонӣ ҳукуқӣ уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андоз мумкин аст ба зиммаи мақоми андоз мансуб бошад.

Ҷунонҷӣ, дар м. 269 - 270 Кодекси андоз уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андоз аз шахсонӣ воқеӣ ситонидашавандаи замин мақомоти андозӣ маҳалли ҷойгиршавӣ китъаи замин вогузошта муқаррар карда шудааст. Шахсонӣ воқеӣ андозӣ заминро мутобикӣ огоҳномаи мақоми андоз месупоранд. Лекин, ҳамзамон, шахсонӣ воқеӣ сари вақт огоҳномаи мақоми андозро нағирифта уҳдадор карда шудаанд, ки мустақилона дар ин ҳусус ба мақоми андоз хабар дода, андозро супоранд. Ҳамин тавр, уҳдадорӣ мақоми андоз, бо тартиби муқаррарнамуда уҳдадорӣро иҷро накардани он бар души андозсупоранда таҳмил мешавад (яъне тақрори уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андозро ба амал меояд).

8) Дар қисми 3 м. 6 Кодекси андоз муқаррар шуда, ки маблағ аз андозаҳои умумидавлатӣ байни бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ мутобикӣ қонунгузорӣ бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим карда мешавад.

Ҳамин тавр, давраи андоз²⁸⁰ муҳлатест, ки дар давоми он раванди ташаккули манбаи андоз хотима ёфта, андозаи ниҳонӣ уҳдадорӣ андозӣ пардохткунанда муайян карда мешавад.

Нисбати андозӣ замин Кодекси андоз (м. 270) муайян намуздааст, ки маблағи он на дертар аз 15 феврал, 15 май, 15 август ва 15 ноябри соли ҷорӣ бо ҷамъбасти зиёдшаванда аз аввали сол мутаносибан ба андозаи на қамтар аз 25 ғоиз, 50 ғоиз, 75 ғоиз ва 100 ғоиз маблағи солона супорида мешавад. Аммо муайян намуздааст, ки оё андозсупоранда дар як вақт, бидуни тақсим, тамоми ҷамъи маблағро супорида метавонад ё не.

Ба андешаи мо, барои унсурӣ андоз - «давраи андоз» дар ҳолатҳои алоҳида, ки қонунгузорӣ амалкунанда мушаххас накардааст, бояд меъёрҳои зайл қабул карда шаванд.

Агар қорхона пас аз огози соли тақвимӣ таъсис ёфта бошад, барои мақсадҳои андозӣ замин давраи якуми андоз давраи аз рӯи таъсисёбии он то охири ҳамаи сол мебошад. Зимнан рӯзи таъсиси қорхона рӯзи бақайдгирии давлатӣ он эътироф мешавад.

Агар қорхона то анҷоми соли тақвимӣ барҳам дода (аз нав ташкил шуда) бошад, давраи охиринаи андоз барои мақсадҳои андозӣ замин давраи аз огози ин сол то рӯзи анҷоми барҳамдихӣ (азнавташкिल्кунӣ) мебошад.

Нисбат ба он андозҳое, ки барои онҳо давраи андоз ҳамаҷун семоҳа ё моҳи тақвимӣ муқаррар карда мешавад, дар ҳолатҳои таъсис, барҳамдихӣ, азнавташкिल्кунӣ қорхона, тағйирдихӣ давраҳои алоҳидаи андоз дар мувофиқа бо мақоми андозӣ маҳалли бақайдгирии андозсупоранда амалӣ карда мешавад.

Агар амволи ғайриманкул - объектӣ андозбандӣ бо андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул, - пас аз огози соли тақвимӣ харидорӣ, фурухта (интиқол ё нобуд карда) шуда бошад, барои ин молу мулк давраи андоз дар ҳамаи соли тақвимӣ ҳамаҷун давраи вақти дар моликияти андозсупоранда қарор доштани молу мулк муайян карда мешавад.

6) Мутобикӣ м. 11 Кодекси андозӣ мамлакат меъёри андоз²⁸¹ микдори андозӣ ситонидашаванда нисбат ба воҳиди андозбандӣ мебошад.

²⁸⁰ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.56-57.

²⁸¹ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.59-64.

Аммо тибқи тағйироти қонунгузории андоз, ки бо Қонуни ҚТ аз 20 март с. 2008 № 376 қабул гардиданд, дар м. 88 ва 198 (1) Кодекси андоз ба зиммаи андозсупоранда ухдадории супоридани қисми андоз аз даромади шахси воқеӣ (ҳамчун агенти андоз), андо-зи иҷтимоӣ, андоз аз ғойда ва андозӣ ҳадди ақал аз даромад ба бучетҳои маҳаллӣ ҷойгиршавии вохидҳои мустақили он вогузошта шудааст.

Ҳамин тарик, ба ғайр аз тақсими маблағи андозҳо мутобики қо-нунгузории бучетӣ (супоридани қисматҳои он ба бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ), андозсупоранда ухдадор аст инчунин маблағи на кам аз чор андозро ба бучетҳои маҳаллӣ супорида, ухдадории мақомоти танзимгари бучети давлатиро иҷро намояд. Ба ғайр аз ин, ба зиммаи андозсупорандагони мазкур ухдадории онҳоро дар қисми маъмурикунонии андозӣ чандин маротиба зиёд мекунад.

Талаботи шабеҳи ин бо муқаррароти дигари Кодекси андоз нис-бат ба андозҳои маҳаллӣ, андозӣ замин ва андозӣ ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ муқаррар карда шудаанд.

9) Муаммоҳои мантиқию ҳуқуқие ҳастанд, ки бо ҳатоғиҳои со-хтори кодекси амалкунандаи андоз иртибот доранд.

Яке аз камбудҳои Кодекси андозӣ қабули соли 2004 ба номгуӣи умумии андозҳо шомил намудани андозҳои хилофи ҳамдигар мебо-шад, хусусан, андозҳои, ки дар қонунгузории кишварҳои дигар ҳамчун режимҳои маҳсули андозӣ муқаррар шудаанд.

Манзури мо андоз аз ғойда ва андозӣ ҳадди ақал аз даромад ме-бошад, ки ба ҷойи онҳо, тибқи фасли 13 Кодекси андоз, субъектҳои соҳибкории хурд андозро, ки тибқи низоми содагардониди супорида мешавад, пардохт мекунанд. Ҳамчунин хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ) метавонанд андозӣ ҳадди ақал аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти ки-шоварзиро (фасли 14) супоранд.

Барои соддагии асоснокии мантиқии қонунгузории андоз айнӣ мудоао мебуд, ки андозӣ ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва андозе, ки тибқи низоми содагардонидашуда пардохта мешавад, аз номгуӣи умумии андозҳо гирифта ба фасли 18 «Режим-ҳои маҳсули андозӣ» шомил карда мешуданд.

Ба ҳамин фасли Кодекси андоз ба ҳайси режимҳои маҳсули андозӣ, андозӣ мустақил аз маҳсулоти қоркардро гузаронидан мумкин аст, ки онро дар ҳоли ҳозир як қорхонаи истифодабарандаи низоми гумрукии «Қоркард дар қаламрави гумрукӣ» месупоранд.

Тибқи тағйироти Кодекси андоз аз 26.03.2009, барои режимҳои маҳсули андоз андозӣ мустақим – роялти барои об (Боби 53) дохил карда шудааст. Аммо нуқсони мантиқӣ ин аст, ки ин андоз дар Фасли «Режимҳои маҳсули андозӣ» ҷойгир карда шудааст, дар ҳоле, ки он бояд аз доираи ин режимҳо бароварда шавад.

10) Бо мақсади таъмини рушди устувори қорхонаҳо ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодии кишвар, пешниҳодҳо оид ба ислоҳоти андозҳо ва андозбандӣ дар Тоҷикистон, ки ҳамчунин рақобатнопазирӣ низоми миллии андоз ва маъмурикунонии андозро таъмин карда метавонанд, қобили тавачҷӯх мебошанд.

Барои ин мақсадҳо тадбирҳо оид ба ҳамоҳангсозии андозҳо ва муқаррароти алоҳидаи қонунгузории андоз, ки дар ҷорҷубаи Иттиҳоди Аврусиё амалӣ мешаванд, тадбирҳо оиди содагардонии маъмурикунонии андозӣ, ки ҳам тавассути тақмили қонунгузорӣ ва қорҳои фаҳмодадихӣ дар байни андозсупорандагон ва ҳам ба воситаи автоматикунунии равандҳои баҳисобгирию назорати андозӣ амалӣ метарданд, мусоидат карда метавонанд.

11) Вазиҳои фаҳмондадихии меъёрҳои қонунгузории андоз ба-рои оммаи васеи аҳоли, ки ба супоридани саривактӣ ва пурраи андо-зҳо аз ҷониби андозсупорандагони бовиҷдон метавонад мусоидат на-мояд, қобили тавачҷӯхӣ ҷиддӣ мебошад. Мушкилии қонунгузории андоз ва фаҳмиши нопурра ё духӯраи он тарафи андозсупорандагону ҳам мақомоти андоз усулҳои саркашӣ аз супоридани андозро ба бор оварда, хавфи фасодро дар байни қормандони мақомоти андоз меаф-зояд, хавасмандии фаъолияти соҳибқоронро бар асоси андозҳо тағйир медиҳад.

Чунин падидаҳо, ки дар солҳои 80 – уми асри XX дар кишварҳои мутаракқӣ ҷой доштанд, боиси тағйир ёфтани сиёсати андозно иқтисодӣ гардидаанд²⁸². Аз афти қор, чунин тағйироти сиёсати андо-зи қонунгузории андозро дар Тоҷикистон ҳам дар муҳлати миёна гу-заронидан ба миён омад ва дар асоси омӯзиши таҷрибаи дигар давлат-ҳо, ки ислоҳоти андозро бо мувафаккият гузаронида ба натиҷаҳои на-заррас ноил гардидаанд, бо мақсади кам кардани шумораи андозҳо тибқи таҷрибаи байналмилалӣ бо роҳи аз Кодекси андози соли 2004 хориҷ намудан ва дар низоми муттаҳид қардани андозҳои бо ҳам алоқаманд, номгуӣи андозҳо аз 21 адад ба 10 адад расонида шуд.

²⁸² Кукин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. -Дисс. ... д-ра юрид.наук, 2003. -с.107.

Аз ҷумла бочҳои гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ бо назардошти қонунгузории соҳа ва бо мақсади танзим гаштани онҳо аз Кодекси андоз хориҷ карда шуд. Бо назардошти дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» ба танзим дароварда шудани бочҳо ва дар Қонун «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет» танзим шудани дигар пардохтҳо аз номгуӣ андозҳо бочи давлатӣ, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ҷумҳуриявӣ ва пардохтҳои дигари ҳатмӣ маҳаллӣ хориҷ карда шуд.

Дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, яъне кодекси амалкунанда низомҳои алоҳидаи андоз иешбинӣ гардида, андозӣ соддакардшуда ба низомӣ соддакардшудаи андоз барои субъектҳои соҳибкорӣ хурд, андозӣ ягона ба низомӣ соддакардшудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дохил кунонида шуда, андозӣ замин бо андоз аз молу мулки ғайриманкул, андоз аз қоркарди мол бо андоз аз фуруши наҳи пахта ва алюминийӣ аввалия, роялти барои об бо андоз аз истифодабарандагони қабри замин дар низомҳои алоҳида муттаҳид карда шуданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар низомҳо муттаҳид намудани андозҳо дар бисёр давлатҳо, аз ҷумла дар давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (Россия – 4 низом, Қазоқистон – 2 низом, Қирғизистон – 6 низом, Беларус – 8 низом ва ғайраҳо) ҷой дорад.

Асоси ҳуқуқиро барои кам кардани шумораи андозҳо, содда ва оммафаҳм гардонидани он супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон замина гузошт.

Сардори давлат зимни дастуру супоришоти худ таъкид намуда буданд, ки Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо забони ҳадалимкон содда ва фаҳмо таҳия гардад, нисбат ба Кодекси андозӣ соли 2004 шумораи камтари андозҳоро дар бар гирад, меъёрҳои андозҳо пасттар карда шавад, қонуни амалаш ҳадалимкон мустақим бошад, ки харела тавзеҳ, гардидани моддаҳоро истисно намояд ва ба андозсупорандагон хангоми иҷрои уҳдадорихоӣ андознашон мусоидат кунад. Ҳамзамон, аз ҷониби Сардори давлат барои ба рафти таҳия ва муҳокимаи лоиҳаи Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ҷалб намудани доираи харҷӣ васеи мутахассисону коршиносон, соҳибкорон, ассотсиатсияҳои дастгирии соҳибкорӣ ва дигар андозсупорандагон супориш дода шуда буд.

Дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2011 аз ҷониби Комиссияи ҳукуматӣ, ки ба он намоёндогони ҳамаи назорату идораҳо, инчунин намоёндогони ассотсиатсияҳои дастгирии соҳибкорӣ шомил шуда буданд, таҳия гардида, тибқи дастуру супоришҳои Паёми Сардори давлат аз 20 апрели соли 2012 ва мукаррароти Протоколи машварати васеи қорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2012 (№10/12.1- 8) аз тарафи Ҷуғуҳи қорӣ ҳукуматӣ мукамал гардонид шуд.

Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо қарори Ҳукуматӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, №399 маъкул доништа шуд.

Бо мақсади иҷрои супориши Сардори давлат маъмурикунонии андоз дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав содда, ҳаҷми умумии матни он ва меъёрҳои аз як модда ба моддаи дигар ва ба дигар санадҳои ҳуқуқӣ ҳаволакунанда (нисбат ба Кодекси андозӣ соли 2004) ҳадалимкон кам карда шуд:

- шумораи умумии моддаҳо аз 359 адад то 329 адад кам карда шуд;
- шумораи истинодҳо аз 384 адад то 176 адад кам карда шуд;
- андоз аз фуруши чакана ва андозӣ ҳадди ақал аз даромадҳо аз қонунгузори андоз тамоман хориҷ гардид.

Сарфи назар аз кам шудани номгуӣ андозҳо ва пешбинӣ гардидани низомҳои андоз, ягон андозсупоранда, новобаста аз он ки ба қадом намуди ғайриқонунӣ соҳибкорӣ машғул аст, супорандаи ҳамаи намудҳои андоз ё низомҳои андозӣ буда наметавонад ва бо назардошти уҳдадорихоӣ андозӣ ба миён омада, ба ҳисоби миёна танҳо аз 4 то 6 намууди андозро пардохт менамояд.

Ба андозҳои умумидавлатӣ дохил мешаванд:

- 1) андоз аз даромад;
- 2) андоз аз ғойда;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андозӣ иҷтимоӣ;
- 6) андоз барои истифодаи захираҳои табиӣ;
- 7) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- 8) андоз аз фуруши наҳи пахта ва алюминийӣ аввалия;

Ба андозҳои маҳаллӣ дохил мешаванд:

- 1) андоз аз воситаҳои нақлиёт;

Хулоса

Таъкиди ташаккули асосҳои ҳукукии қонунгузори андоз ва мақомоти андоз дар Тоҷикистон, ки давраи то замони ҳозираро дар бар мегирад, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки таърихи ҳукукии андози киш-варӣ мо бо рои рагнн буда, ҷиҳатҳои мусбатаро барои тақмили ҳукуки андози муосир самаранок истифода бурдани мумкин аст. Мувофиқи мақсаду вазифаҳои тадқиқот, мо баъзе хулосаву натиҷаҳои иҷроии бароварда, илҷунин барои рушди қонунгузори андози Тоҷикистон як қатор тақлифхоро пешниҳод намуадем.

Аз тадқиқоти иҷрошуда чунин хулоса бар меояд, ки андозбандӣ аз дивраҳои қадимтарин ҳамчун яке аз манбаъҳои даромади давлат дар ҷаҳони таърихи он нақши муҳим мебозад. Баҳри тақмили ҷамъовари ан-доз мақомоти масъули ин вазифа таъсис дода мешуданд (масалан, саранҳо дар империяи Ҳахоманишӣ), ҳавзаҳои хироч, ҳаҷми андози солона аз ҳар ҳавза муайян мегардид. Идоракунии мустаҳаками давлатӣ ва андозҳои нисбатан босубот ба рушди иқтисод мусоидат мекунанд. Дар давраи истилои Осиёи миёна аз тарафи арабҳо (а. VII – VIII), истилогарон андозхоро то дараҷаи муайн ҳамчун пардохти қисси давлатӣ барои амалҳои хифозии он медонистанд, яъне ханӯз он замонаҳо, қабл аз кишварҳои аврупоӣ, давлатҳои Осиёи Миёна таъиноти андозхоро муайян ва онҳоро дар таҷрибаи идоракунии таъбиқ намуадем.

Ҳусусияти муайянкунандаи низоми идоракунии давлатҳои Осиёи Миёна таъиноти андозхоро муайян ва онҳоро дар таҷрибаи идоракунии таъбиқ намуадем.

Ҳусусияти муайянкунандаи низоми идоракунии давлатҳои Осиёи Миёна дар аҳди Сомониён (а. X) мавҷудияти се девон – девонҳои молӣ, харбӣ ва идораи қорҳои ҷамъиятӣ буд, ки онҳоро асосгузори коммунизми илмӣ қайд намуадем. Ҳамин тавр, ханӯз ҳазор сол пеш дар давлати мо ба ҷамъовари андозҳои мақомоти махсуси давлати машғул буд, ки вақолати (маншури) иҷрои ин амалро амир ба он дода буд.

Мастиҳаҳои таърихӣ гувоҳанд, ки хеле пештар аз файласуфони аврупоӣ А. Смит ва Д. Рикардо, ки алҳол дар соҳаи андозбандӣ асари илмӣ мутафаккири тоҷик Насирулдини Тӯсӣ дар воситаи таълими баррасишаванда зарурати назорати даромадҳои бучет тавсия дода, аввалин маротиба принсипҳои андозбандиро асоснок кардааст. Прин-

2) андозҳо аз молу мулки гайриманкул.

Ба низомҳои махсуси андозбандӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) низоми андозбандии шахсони воқеие, ки фаъолияти соҳибқироии тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд;
- 2) низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибқироии хурд;
- 3) низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (андози ягона);
- 4) низоми махсуси андозбандӣ барои субъектҳои тиҷорати бози.

Дар низоми махсуси андозбандӣ, тартиби махсуси андозбандӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи андозепорандагон, тарзу усули соддакардашудаи ҳисоб ва пардохт кардани намулҳои алоҳидаи андозҳо, пешниҳоди ҳисоботи андозро пешбинӣ менамояд.

Ба низомҳои имтиёзҳои андозбандӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) Андозбандии сохтмони неругоҳи барқии обӣ;
- 2) Хусусияти андозбандии қорҳои нафтагисе, ки ба силсилаи пурраи қорқарди наҳи пахта ба маҳсулоти наҳӣ (аз қаллобаи пахта то маҳсулоти пахтагии дӯзандагӣ) машғул мебошанд;
- 3) Андозбандӣ аз рӯи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот;
- 4) Асосҳои андозбандии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ.

Дар низоми имтиёзҳои андозбандӣ тартиби махсуси андозбандӣ муқарар шудааст, ки афзалиятҳои иловагии андозӣ – имтиёзҳои андо-зиро пешбинӣ менамояд.

Тибқи супориши паёми Сардори давлат шумораи зъломияҳои андоз то 41 фоиз, шумораи ҳисоботҳои андоз то 86 фоиз ва шумораи умумии пардохтҳои андоз то 43 фоиз кам карда шуд.

Аз ин бар меояд, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳибқироӣ, алаҳусе ба рушд ва дастгирии соҳибқироии истеҳсолӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад.

Дар асоси, дастуру супоришҳои Сардори давлат барои соҳаи истеҳсолӣ дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав илова ба имтиёзоти амалкунанда, имтиёзоти иловагӣ пешбинӣ карда шуд, зеро имтиёзҳо омилҳои таъмини рушди соҳибқироӣ, истеҳсолот ва ҷалби сармоягузори мебошанд.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав пас аз он ки тибқи тартиби муқарраршуда қабул карда шуд, аз 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор дорад.

сипи якум — даромадҳои аҳолиро эҳтиёт бояд кард ва аз ҳар кас ба андозаи имконоту даромади умумияш андоз бояд ситонид. Принсипи дуюм объективӣ ва саривақтӣ будани андозбандӣ мебошад. Ба андешаи вай вақти супоридани ҳар андоз бояд муайян бошад супоридани он барои андозсупоранда вазнинӣ наорад. Андозсупоранда бояд ба кадрӣ имконоти ҳеш имкони супоридани андозҳоро дошта бошад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дини мубини Ислон ҳар мусулмонро, ба истиснои камбағалон, ухдадор мекунад, ки қисмате аз боигарии худро ба сифати андози маҳсус — закот супорад. Он чун қоида бо санадҳои расман қабулшудаи меъёрии ҳукуқии давлатҳои исломӣ муқаррар карда шудааст ва ба даромади бучети давлатӣ ворид намешавад. Чунин талабот дар ҷаҳор ояги (зайли) Куръон омадааст: «Такводӣ на ин аст, ки шумо рӯи хешро сӯи машрику мағриб мутаваҷҷеҳ кунед. Балки такводор он аст, ки ба Худо, ба рӯзи охират, ба ғарибтагон, ба Китоб, ба пайambarон имон овардааст, онест, ки сармояи хешро, бо вучуди онро дӯст доштанаш, ба ҳешовандон, ятимон фақирон, мусофирон ва муҳтоҷон бахшидааст, барои озодкунии бандাগон ҳарч намуздааст, намоз гузоштааст, закот додааст, ба аҳди бастааш вафо кардааст, дар муҳтоҷӣ, ҳангоми беморӣ ва вақти ҷанг сабрро пеша кардааст. Чунинанд ононе, ки порсоянд. Ва худотарс онҳо ҳастанд. (Куръон, 2. 177). Дар Куръон категорияи шаҳсоне муайян, шудаанд, ки ҳукуқи гирифтани маблағ аз закотро доранд: Садақа, фақат барои фақирон, ғадоеъ, ҳақирон — баҳри онҳоест, ки надоранд, барои озодкунии бандагон, қарздорон, дар роҳи Аллоҳ ва барои мусофирон аст — Чунин аст ҳукуми Аллоҳ. Аллоҳ донову ҳақим аст!» (9:60). Ҳамин тавр, илова ба қафолатҳои давлатии иҷтимоӣ шаҳравандони муҳтоҷи давлатҳои исломӣ ба андозаи муайян дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои динӣ ҳам аз дастгирии иҷтимоӣ бархурдоранд.

Дар даврони тошӯравии рушди қонунгузории андоз номгӯи андозҳои ситонидашаванда васеъу гуногун буд. Ушр як шакли закот буда, вобаста ба масоҳати замини истифодашаванда ҳисоб ва бо маҳсулоти кишоварзӣ пардохт-карда мешуд. Андози асосии даврони тошӯравии тоҷикон ҳумс — андоз аз молу мулк ба андозаи панҷаки даромад мебошад. Барои ғайримусулмонон супоридани ҷиза ҳатмӣ буд. Маблағи ҷиза барои сармоягузориҳои давлатии иншооти истифодаи умум сарф мешуд. Андози дигари асосии таърихи тошӯравии ҳаққи тоҷик хироҷ буд. Сатҳи баланди ухдадории андоз боиси муфлисшавии оммаи меҳнаткашон мешуд, ки дар ҳар давра бар зидди тар-

ғиботи мавҷуда қиём мекарданд. Қобили қайд аст, ки дар солҳои аввали даврони шӯравии рушди қонунгузории андоз, дар ҚХШБ ва ҚМШС Тоҷикистон, дар шароити ноустувории вазъи сиёсӣ, ситонидани андозҳои зикршуда идома дошт.

Бояд гуфт, ки дар даврони шӯравии рушди қонунгузории андоз, инчунин андозҳо ҳамчун воситаҳои молиявии танзим ҳеле камтар шуд. Дар давраи ибтидоӣ таъсири ИҚШС сиёсати андозӣ бояд ду ҳадафро амалӣ мекард: яке — мақсади молиявӣ — бештар ситонидани андозҳо барои эҳёи иқтисоди ҷангзада; дигаре — мақсади иҷтимоии сиёсӣ — суёт намулдани мавқеи буржуазия дар шаҳру деҳот, ба дӯши кишрҳои дорон ҷомеа таҳмил намулдани бештари ғаронии андозбандӣ намулдани, камтамон ба ҳадди камтарин расонидани пардохтҳои андозии синфи юрғару деҳқони фақир ва қормандони қироя.

Дар натиҷа, дар солҳои 70 — 80-уми асри 20 дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ИҚШС қонунгузории андоз ба намуле ташаккул ёфт, ки то лаҳзаи сукути ИҚШС, яъне то с. 1991 боқӣ монда буд. Андозҳо нақши ҷамъоварандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) — ро бозид, ҳамчун механизмҳои сирф фискалии бозтақсимкунии даромади қорхонаҳои давлатӣ амал мекарданд. Ба ҷои андоз нақши танзимгари рушди истеҳсолот, ҷамъоварандаи андозҳои ситонидани асосии навозии техникӣ онро мақомоти давлатии тарҳрезӣ ва таъминоти давлатии тарҳрезӣ ва таъминоти иҷро мекарданд, онҳо нақшҳои барои иҷроии ҳатмин ҳоҷати халқро таҳия ва амалӣ менамуданд.

Дар солҳои 90 — 90-ум, бо мустақил шудани кишварамон ва тақдир ёфтани андозҳо ба аломати асосии ғирдоварии даромади бучети давлат, назарият яқбора дигаргун шуд. Бар ҳилофи кишварҳои дигари шӯравии собиқ, дар Тоҷикистон вазифаҳо онд ба ташаққули таҳкими қонунгузории андоз ҳамчун ососи таъмини молиявии талаботи давлат, дар шароити мушкилтарини ҷамъиятио сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодие ҳаллу фасл мешуданд, ки бо бешуботии сиёсӣ ва сар задани ҷанги шаҳравандӣ алоқаманд буданд. Дар солҳои аввали давлатдории миллӣ дар Тоҷикистон бо сабаби шароити мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ, қонунгузории андоз бар меъёрҳои пешини собиқ ИҚШС асос ёфта буд.

Бо вучуди ин, раванди соли 1991, оғоз шудан ташаққули қонунгузори миллии кишвар, минҷумла қонунгузори андоз, ба таъмини мувофиқат бо талаботи истиклоли давлатӣ ва модели иҷтимоии иқтисоди бозории ҷавобгӯи мановеи миллӣ нигаронида шуда буд. Ра-

ванди тақмили қонунгузории андоз бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии иқтисодӣ то қунун давом дорад ва инро қабули санадҳои нави қонунгузории андоз ва тақмили қонунҳои қабулшуда тасдиқ мекунанд.

Дар маҷмӯъ, раванди истиқрору рушди қонунгузории андозӣ Тоҷикистонро вобаста ба хусусияти вазифаҳои ҳалшаванда шартан ба ду марҳила тақсим кардан мумкин аст. Дар марҳилаи якум – соли 1992 – 1998 сиёсати давлатӣ ҷавон ба эҷоди асосҳои ҳукукии ибтидоии андозбандӣ равона шуда буд. Дар ин марҳила тибқи қонун ҷорӣ намудани андозҳои нави хоси иқтисодӣ бозорӣ оғоз гардида, заминаи қонунгузории фаъолияти мақомоти андоз фароҳам карда ва сохтори мустиқими идоракунии давлатии фаъолияти андозӣ бунёд шуд. Марҳилаи дувум – ҳозираи истиқрору рушди қонунгузории андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кодификасияи нахустини санадҳои қонунӣ дар соҳаи андозбандӣ ва аз 1 январи соли 1999 мавриди амал қарор додани Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз ёфт.

Таҳлили меъёрҳои амалкунандаи андозбандӣ барои муайян намудани масъалаҳои мавҷуда ва дар ҷоршудаи ҳамин тадқиқот таҳия намудани тавсияҳои мушаххас оид ба тақмили қонунгузории андозӣ Тоҷикистон имконияти хуб фароҳам овард, ки ин, аз ҷумла имкон медиҳад то меъёру мафҳумҳои духӯра дақиқ ва ё ҳориҷ карда шаванд. Бахусус, бо назардошти принсипҳои ғарбии андозбандӣ бо мақсади тақмили қонунгузории андозӣ Тоҷикистон тақлиф дорем, ки мафҳуми зайл истифода бурда шавад: андоз пардохти ҳатмӣ, бебозгашт ва беподоши пулӣ ба ҳисоб рафта, аз тарафи мақомоти қонунгузору намояндагии ҳокимияти давлатӣ тавассути наشري санадҳои қонунгузорӣ муқаррар шуда, як қисми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ки мунтазам аз тарафи давлат дар шахси мақомоти ваколатдори он аз шахсони ҳукукӣ ва воқеӣ ситонида, бо тариқи интиқол ба бучети давлатӣ (бучети Ҷумҳуриявӣ ё маҳаллӣ) ё фонди давлатӣ ба даромади давлат гардонида ва бо нерӯи маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешавад. Ин имкон медиҳад то андозҳо аз дигар пардохтҳо, аз ҷумла пардохтҳои, ки сохтори давлатӣ меситонанд (пардохт барои об, нерӯи барқ ва ғ.) фарқ карда шаванд.

Вобаста ба мафҳуми пешниҳодгардидаи андоз, дар қонунгузорӣ муқаррар бояд кард, ки ситонидани андоз ҳукуки истисноӣ давлат аст. Ҳеч каси дигар ҳақ надорад, ки барои шахсони ҳукукию воқеӣ уҳдадорӣ супоридани андозҳоро муқаррар намояд ва ҳеҷ кас ҳақ

надорад ба иродаи давлат ҳангоми ситонидани андозҳо таъсир расонад. Ин аломатҳо дар он ифода меёбанд, ки: а) муқарраркунии андозҳо дар асоси санади яктарафаи райъи давлат (бо баровардани санади давлатӣ қонунгузорӣ) бо истифода аз ҳокимияти сиёсии давлат амалӣ мешавад; б) ҳукуки муқаррарнамоии андозҳо ва муайянкунии тариқи ситониданашро танҳо мақоми олии қонунгузор ва мақомоти ҳокимияти намоёндагӣ дар маҳалҳо доранд; в) ҳукуки амалисозии назорати саривақтӣ ва пурра супоридани андозҳо, инчунин ҳукуки маҷбурии ситонидани онҳоро фақат мақомоти андоз ва дигар мақомоти маҳусан барои ин мақсад таъсисдодашуда доранд, ки ин иҷрои воқеии райъи давлатро зимни ситонидани андозҳо таъмин менамояд.

Ҳангоми тақмил додани меъёрҳои қонунгузории андоз инчунин дар назар бояд дошт, ки принсипҳои соҳавӣ (маҳсус) принсипҳои хоси соҳаи мушаххаси ҳукук мебошанд. Барои ҳукуки андоз ин принсипҳои оммавӣ ба баробарии андозбандӣ; фоизи ягонаи иқтисодӣ; таъмини интиқоли мол, қор, хизматрасонӣ ва маблағҳои молиявӣ; уҳдадорӣ шахсони ҳукукию воқеӣи ғайридағиранда ҷиҳати супоридани андозҳо; муносибати яқхела ба муайянкунии ҳукуку уҳдадорӣҳои андозсупорандагону мақомоти андоз; назорати молиявӣ ва ғ. Ин нитанҳо барои таъмини андозбандии одилона, балки барои баланд бардоштани худандозбандии субъектҳои ҳоҷатдор имкон медиҳад.

Ҳамчунин, дар ин ҷода таъбири амалии принсипҳои иқтисодии андозбандӣ дар қонунгузории андозӣ Тоҷикистон мусоидат карда мешавад, яъне принсипҳои, ки нахустин бор, соли 1776 аз ҷониби А. Смит пешниҳод гардиданд: принсипи вобастагӣ ва озодии ҳоҷатҷуини маъно дорад, ки субъекти андозбандӣ шаҳрванди шахсан мустиқили дорой молу мулки муайяни дар натиҷаи фаъолияти мустиқилонаи ҳоҷатгирӣ бадастомада мебошад; мутобиқи принсипи адолат ҳар аъзои ҷомеа мувофиқи даромаду имконоти ҳеш дар таъмини хароҷоти давлат ширкат варзад. Зимнан ҷамъи андозҳои ситонидашаванда бояд вобаста ба андозаи даромадҳои пардохттар муайян карда шавад; оне, ки аз давлат неъмату сарвати бештар мегирад, бояд ба маблағи бештар андоз супорад; принсипи мувофиқати ҳаҷми мавзунияти мановфеи андозсупоранда ва бучети давлатиро пешбинӣ мекунанд. Ин принсип хусусияти вобастагии манбаи андозро ба тағйирёбии меъёри андоз, инчунин вобастагии даромади бучетро сарбории андозӣ ифода менамояд. Маблағҳои даромади

бўечт зимни болоравии меъёри андоз то вақти муайян меафзоианд, аммо бо мурури замон болоравии меъёро боиси камшавии даромадҳо мегардад; принсиби муайяний мукаррар мекунад, ки уҳдадории андозсупоранда оид ба супоридани андоз дар муҳлати муайян ва ба андозаи мукарраршуда бояд бо ҳукуки ӯ оиди донишмандии маблағи андоз, тарзу санаи пардохт ҳамроҳ бошад. Ин ҳукуки андозсупоранда ба қонун пешбинӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, андозсупоранда ҳақ дорад аз раванди андозситонӣ бархурдор бошад, ки фаъолияти хоҷагиашро ҳалалдор муҳдуд насозад, андозҳо ҳам бояд дар вақт ва бо тарзе ситонида шавад, ки барои супоранда мувофиқ мебошад. Зухуроти ин принцип ҳамчунин содагии ҳисобкунӣ супоридани андоз аст; принциби сарфаҷӯӣ бар талаботи ихтисори хароҷоти андозситонӣ асос ёфтааст ва моҳияташ ин аст, ки маблағҳои андоз бояд аз хароҷоти хизматрасонии он борҳо зиёд бошанд.

Таҳлили қонунгузории амалкунанда, ки дар таҳияи воситаи таълимии мазкур доир карда шуд, ҳамчунин барои муайян намудани баъзе иштибоҳоти меъёру мукаррароти амалкунанда имкон дод. Чунончӣ, Кодекси андоз, ҳамчун ҳуҷҷати асосии мукарракунандаи ҳукук оид ба андозбандӣ, қонуни ягонаву мураттабшудааст, ки таваассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ танзим карда мешавад. Чун қоида ҳамон соҳаҳои муносибатҳои ҷамъияти бояд кодификатсия карда шаванд, ки танзими ҳукуқияшон ба тартиб оварда шуда, муносибатҳои ҳукуқӣ дар он пойдор ва тағйирнопазир мебошанд.

Яъне агар ба назар гирем, ки Кодекси якуми андоз 8 маротиба тағйир ёфта, Кодекси солҳои 2004 ва 2012 зиёда аз 10 бори дигар ислоҳ шудаанд, пас гуфта метавон, ки муносибатҳои ҳукуқӣ андоз дар Тоҷикистон то ҳол пойдору мураттаб нестанд, чунки баробари дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодии марбут бо гузариш аз низомии амрдиҳии маъмурии идоракунии ба муносибатҳои озоди бозорӣ тағйир ёфта меистанд.

Ин метавонад барои ворид намудани ислоҳҳои нав ба қонунгузори андозӣ Тоҷикистон замина гардад, аз ҷумла ислоҳу иловаҳои дақиқкунандаи муносибатҳои ҳукуқӣ андоз ва он ислоҳҳо, ки соҳаи Кодекси амалкунандаи андозро тақмил медиҳанд. Ҳамаи ин дар ниҳояти қор (дар натиҷа) имкон медиҳад, ки бо назардошти таҷрибаи таърихӣ дар кишвари мо низомии ҳукуқӣ андозӣ барои субъектҳои андозбандӣ оддӣ, қулай ва фаҳмо барпо карда шавад.

Намудҳои андозу уҳдадорӣҳо, ки дар Амوراتи Бухоро дар давраи асри XIX то соли 1920 месупориданд

1) **Закоат** – андоzi исломӣ, ки аз соҳибони чорво, пули нақд, ҷавохирот, ғойдаи тичоратӣ ба андозаи 2,5%-и арзиши ашёи андозбандишаванда меситониданд.

Андозаи закоат барои чорвои қалони шохдорро шарият чунин мукаррар намудааст: барои 30 сар гов – як сар ғуноҷини дусола, барои 40 сар гов – сесола, барои 60 сар гов – се ғуноҷини дусола. Минбаъд ҳисоб аз 30 то 40 сар бурда мешавад. Аз чорвои хурди шохдор андозаи зерини закоат муайян гардидааст: барои 40 сар ғусфанд ё буз – як сар ғусфанд (ё буз); барои 121 сар ғусфанд – ду сар ғусфанд; барои 201 сар ғусфанд – се сар, барои 301 сар – чор сар, барои 400 сар ғусфанд ва бештар аз он – аз ҳар 100 сар як сар ғусфанд ё буз ситонида мешавад. Закоат аз тичорат бо шарт ситонида мешавад, ки аз 40 танга 200 танга даромад ба даст ояд: он гоҳ соҳиби тичорат аз ҳар 20 танга як танга закоат диҳад;

2) **Закоати ҷақана** – аз онҳое, ки дар хоҷагиашон на кам аз 40 сар ғусфанд доштанд, ба андозаи ним танга аз ҳар сар ғусфанд ситонида мешуд;

3) **Закоати илоти** – андоз аз чорвои аҳолии кӯчӣ (бодиянишин);

4) **Хироч** – андоzi давлатии замин дар мамлакатҳои Шарқи Наҳинку Миёна, ки дар асрҳои миёна ва давраи нав ситонида мешуд. Наҳинку Миёна, ки дар асрҳои Сосониён қорӣ карда шудааст. Дар Хило-қустин маротиба аз тарафи Сосониён қорӣ карда шудааст. Дар Хило-қустин Араб дар аввалҳо аз аҳолии мутеъшудаи ғайримусулмон, баъдан аз мусулмонон ҳам меситониданд. Дар Империяи Усмонӣ дар охири асри 18 бо ҷиза омехта шуд (1/10 то 1/3 ҳиссаи ҳосил вобаста ба шароити маҳал);

5) **Хирочи муаззаф** – андоzi ҳатмие, ки андозааш барои майдони мушаххаси кишт, сарфи назар аз кишт шудан ё нашудани он, мукаррар карда мешуд. Ин андоз дар як сол ду маротиба – баҳорону тирамоҳ ба таври натуралӣ, баъзан бо пул, ситонида мешуд;

6) **Хирочи мукосама** (андозе, ки бо тариқи тақсим гирифта мешуд) – андоzi замин, ки аз ҳосили воқеан ғулошгашуда ба андозаи 1,5%-и ҳосил ситонида мешуд;

7) **Хирочи таноб** – хироч аз боғ, зироатҳои ползӣ, юнучка, пахта, тоқзор ва ҳоказо. Аз ҳар таноби кишти юнучка 2 танга, боғи мева –

12 танга, тоқзор – 18 танга ситонида мешуд. Пас аз омадани русҳо му-
таносибан 1 сӯму 20 тин, 2 сӯм ва 2 сӯму 40 тин меситониданд;

8) **Ушр** – андоз аз маҳсулоти кишоварзӣ (1/10 ҳиссаи ҳосили
ғалла);

9) **Ҳумс** – (аз ганҷҳои ёфташуда, музди қор, аз маъданҳо, аз молу
мулки бо роҳи қонунӣ бадастомада, аз ғанимати ҷанг, замини харидаи
қофир – андоз барои парвариши ятимону заифон, муолиҷаи беморон);

10) **Кафсан** – дарға – ба ғайридаи намояндаи бек, ки ғалларо
муҳр мезаду пуррагии онро то пардохтани тамоми андозҳо назорат
менамуд;

11) **Пардохтҳои гумрукӣ** – боч – барои гузаронидани рамаҳо аз
пулу дигар мавзӯҳои муҳим ситонида мешуд, масалан, барои гузаш-
тан аз Пули Сангин (наздикии Норақ). Боч ба андозаи ду танга (30
тин) барои ҳар шутур, 1 танга барои асп, 0,5 танга барои ҳар ситонида
мешуд. Бочгирхона (гумрук) ба шахсони хусусӣ ба иҷора дода шуда,
онҳо маблағҳоро ба девонбегихо месупориданд;

12) **Ҷизя** – (арабӣ) – андоз сарикасӣ, ки аз аҳолии ғайри-
мусулмони динҳои тавҳидӣ кишварҳои Шарқи мусулмонӣ ситонида
мешуд (андози сарикасӣ аз зиммиён). Меёри ҷизя аз хиндувон дар як
сол аз ҳар нафар 12 тангари ташкил мебуд. Вале баъзан ҳокимони Бу-
хоро ин анъанаро вайрон карда, аз ҳар нафар 48 тангаи меситониданд;

13) **Садақа** – андоз ба ғайридаи фақирон;

14) **Мол ва ҷиҳоз** – андоз ба ғайридаи ҳоким, ки 10%-и ҳосилро
ташкил мебуд, аммо дар амал то ба 30% расонида мешуд;

15) **Ҳасона** – андоз аз чарогоҳҳо;

16) **Андоз аз осибҳо** – аз ҳар осиб 20 то 100 танга дар як сол, аз
ҳар ҷувоз – арзиши як батман биринҷ;

17) **Дуднулӣ** – шакли қадимтарини андоз аз молу мулк; андоз
воқеӣ. Маблағи андоз вобаста ба миқдори оташдону дудмонҳои ҳавлӣ
ҳисоб карда мешуд. Дар Осиёи Миёна то ибтидои асри XX ситонида
мешуд;

18) **Мирдори хона** – андоз аз амволи ғайриманқул, ҳар кишлоқ
бояд 12 пора мағоз мебуд;

19) **Қарачилик** – андоз барои ҳифзи тартибот ва барои таъмини
маоши полиси шахрӣ;

20) **Арабпулӣ** – андоз аз арабҳо (зоҳиран, андоз аз шаҳрвандони
хориҷӣ);

21) **Мерганпулӣ** – андоз барои ҳукуки шикор;

22) **Аворизот** – андоз фавқуллодаи харбӣ;

23) **Андози сарихонагӣ** – андоз ба ивази иҷрои уҳдадории харбӣ;

24) **Никоҳона** – андоз барои иҷозати издивоҷ (аз 2 то 15 танга);

25) **Тарақа** – андоз барои тақсими мерос (аз 10 то 20 танга);

26) **Айлоқона** – андоз аз чарогоҳҳо (як сар чорво аз рама);

27) **Мадади лашкар** – андоз барои мулофиа;

28) **Ҳашар ва бегории қалъа** – андоз барои сохтмони таъмири
қалъаҳо;

29) **Чигирпулӣ** – андоз аз чархи обкашӣ;

30) **Танобона** – андоз пулӣ аз боғу тоқзор;

31) **Меҳпулӣ** – андоз аз масолеҳи сохтмон;

32) **Обпулӣ** – андоз барои истифодаи об;

33) **Танобпулӣ** – андоз кишоварзӣ аз ҳар таноби замин (як та-
ноб – 64x64 кадам);

34) **Подшопулӣ** – шохона – андози подшоҳӣ;

35) **Саруна** – хангоми ба деҳа омадани мир ё бек, қозӣ ва
депонбегӣ, ҳар ҳаҷагии деҳқонӣ уҳдадор буд ба онҳо 2-3 танга ҳадя
қунал. Азбаски онҳо ба ҳар як кишлоқ рафта наметавонистанд, мир
Абдулмуъмин барои ҳар ҳаҷагии деҳқонӣ 10-20 танга андози доимӣ
мускаррар намурад;

36) **Котибона** – андоз барои музди кори котибони миру ам-
лоқдор;

37) **Сафедбарӣ** – андоз нахустин аз истеҳсолоти кишоварзӣ, ки
дар миёнаи тобистон (бо наҳӯд, ҷав ва гандум) ситонида мешуд;

38) **Қабулбарӣ** – андоз дуюм аз истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар
охир тирамоҳ (бо ҷуворимаққа, ҷавдор, шолӣ) ситонида мешуд;

39) **Ҷуфти гов** – андоз аз соҳибони ҷуфти барзагов. Як «ҷуфти
гов» баробари 48 – 50 таноб замин буда, воҳиди ченаки ин намууди ан-
доз ба шумор мерафт. Аз ҳар ҷуфти гов, баҳорон, дар оғози қорҳои
сахроӣ ду танга меситониданд;

40) **Амал** – пас аз ушр, ҳам бо чорво ва ҳам бо пул ситонида ме-
шуд. Аз ҳар ҳаҷагӣ ҳар сол як сар «ӯсфанди амалӣ» меситониданд;

41) **Аминнона** – андоз муваққатӣ, ки амири Бухоро Насруллоҳ
ба муносибати ҷанг бо Россия қарӣ намулда, андозааш 1,5%-и нархи
молу ашёро ташкил мебуд, даллолона – намууди маҳсули хироҷи
тиҷоратӣ, боч – хироҷ аз молҳои ба бозори маҳаллӣ овардашуда;

42) **Андози намак** – 1 қадоқ нуқра аз 40 чинӣ;

- 43) **Пардохтҳои мурӯсилоғӣ.** Баъдтар андози сарикасӣ (қонҷур) ба андозаи аз 1 то 11 динар аз аҳолии муқимӣ, қалан – андози замин, тамга – андози қосибӣ ҷорӣ карда шуданд;
- 44) Андоз аз мурдашӯён – тибқи одат мурдашӯён сару либос тухфа мегирифтанд, аммо уҳдадор буданд 10%-и маблағи бадастовар-дашонро ба давлат супоранд;
- 45) **Равғани зард** – андоз дар намули равғани зард;
- 46) **Ихроҷот** – андоз аз хароҷот;
- 47) **Тавочирот** – андози иборат аз пардохтҳои, ки аломати маҳсус надоштанд;
- 48) **Пешкаш** – андозе, ки ба феодал ва мансабдорони давлатӣ дар шақли тухфаву ҳадяҳо супорида мешуд;
- 49) **Мухлатона** – андозе, ки барои будубоши барзиёди мансабдо-рони ба маҳалҳо омада аз шахсоне ситонида мешуд, ки дар таъхири андозгундорӣ айбдор буданд;
- 50) **Наврӯзӣ** – андоз-туҳфаи хатмӣ, ки ба мансабдор ё феодал дар рӯзи якуми соли нав – Наврӯз пешкаш карда мешуд;
- 51) **Бехпулӣ** – андоз аз тоқзорон;
- 52) **Қовунпулӣ** – андоз аз киштзорони обҷакорӣ;
- 53) **Бедапулӣ** – андоз аз киштзори юнучка;
- 54) **Ҷорбоғпулӣ** – андоз аз боғи мева;
- 55) **Аҷносупулӣ** – андоз аз обҷакорию сабзавоткорӣ;
- 56) **Ускунапулӣ** – андоз аз дарахтшинонию пайвандкунӣ;
- 57) **Санҷигулулӣ** – андоз аз дарахтони санҷиг;
- 58) **Сардарахтӣ** – андоз аз дарахтони мевадор;
- 59) **Баргпулӣ** – андоз аз пилапарварӣ;
- 60) **Қўшпулӣ** – андоз аз ҷуфти гов;
- 61) **Яксарапулӣ** – андоз аз як гови ҷуфти;
- 62) **Ҳавлипулӣ** – андоз аз ҳавлӣ;
- 63) **Қуналға** – андоз ба ғайдаи амалдорони ба маҳал омада;
- 64) **Ғузапулӣ** – андоз аз пахта;
- 65) **Ҳуқуқи девонӣ** – уҳдадориҳои андозии раият нисбат ба давлат;
- 66) **Фарсаҳпулӣ** – андози роҳ, барои гузаштан бо роҳҳои ҷамъиятӣ;
- 67) **Миробона** – хирочи ҷамъиятӣ ба ғайдаи мудири обёрни маҳаллӣ – мироб;

- 68) **Миразори тиллокаш** – хироч аз бақашидани тилло, ки тил-лоқорон истихроҷ менамуданд;
- 69) **Кафсана** – хироч ба ғайдаи андозситонан;
- 70) **Доруғалӣ** – хироч ба ғайдаи доруға;
- 71) **Зобитона** – хироч ба ғайдаи ҳокимон;
- 72) **Мухассилона** – хироч ба ғайдаи қормандони молия;
- 73) **Мушрифона** – андоз ба ғайдаи андозситонан;
- 74) **Мирҳизора** – андоз ба ғайдаи ҳокимон;
- 75) **Бозёфтҳо ва мерос ба ғайдаи давлат** – манбаи даромади давлат (барои истифодабарандагони зақот);
- 76) **Дастурхон** – туҳфаи амир ба ҳоким;
- 77) **Қўпруқона** – боҷи қўпруқ;
- 78) **Тўқсона** – хирочи солана, ки ба Бухоро фиристода мешуд;
- 79) **Ҷуил** – хирочи ғавқулуддаи пулакии харбӣ, андози сарикасӣ;
- 80) **Ҷаваспӣ** – ҷамъовариҳои ҷав барои саисхонаҳои хон;
- 81) **Ҳуққул аворича** – хироч ба ғайдаи мурағтибони дафтари хазина – аворича (китобҳои андоз, ки дар онҳо андозҳои аз ҳар объект ситонидашуда қайд мегардиданд);
- 82) **Янтоқпулӣ** – ҷамъовариҳои хору ҳаси шуғур барои сўзишворӣ;
- 83) **Шарбатҷиғулулӣ** – пардохт ба ғайдаи мудири шарбатхонаи дарбори амир;
- 84) **Ҷўнонбеғӣ** – пардохт ба ғайдаи сарҷўнонон, барои ҷарони-дани ҷорво;
- 85) **Ҷироқӣ** – пардохт барои равшаннамони қўчаҳо;
- 86) **Ҳатғона** – хироч барои хатғатўй;
- 87) **Тарозулулӣ** – хироч барои тарозу;
- 88) **Пойи ҷой** – пардохт барои ҷойи савдо дар бозор;
- 89) **Обҷувозпулӣ** – пардохт барои истифодаи ҷувоз;
- 90) **Бақияпулӣ** – хирочи обёрӣ;
- 91) **Мухрона** – хироч барои гузоштани муҳр, як навъ пардохти нотариалӣ;
- 92) **Моли ғаллот** – пардохти саризаминӣ, ки ба таъри нағуралӣ ситонида мешуд;
- 93) **Меваи мири** – ҷамъовариҳои мева барои бек;
- 94) **Роҳдорӣ** – боҷи роҳ, хироч барои нигоҳубину таъмири роҳҳо;
- 95) **Бўҳча** – хирочи яқбора аз амалдорон (бек, қозӣ, амлоқдор, раисон) барои ҷуброни хароҷоти амир;
- 96) **Андози оҳанӣ** – ҷамъовариҳои маснуоти оҳанин;

- 97) Кемапулӣ – боҷ барои шино кардан тавассути дарё бо қайқ;
- 98) Ҳашар – кори беторӣ; касоне, ки дар он инштирок карда наметавонистанд, ба ҷои он пул медоданд;
- 99) Улавгирӣ – хироҷи нақлиётӣ, онҳое, ки имкони Ҳамлу нақл надоштанд, пул медоданд;
- 100) Ҳаққулло (Ҳаққи худо, ба маънои ҳақ ӯ ҳиссаи якум) – пеш аз пардохтани андоз, ҳаққи оҳангар, сартарош ва ғ. аз ҳосили ғундошта аввалҳо «ҳаққуллох»-ро ҷудо мекарданд;
- 101) Ҷўбулӣ – барои хар дарахти буридашудаи боғ, ба андозаи аз ҳашт се ҳиссаи арзиши он ситонида мешуд. Мақсад аз он ҳифзи дарахтони мевадиханда буд;
- 102) Аробапулӣ – андоз аз соҳибони ароба;
- 103) Сабзапулӣ – 4 танга барои кабудзоркунӣ ӯ сабзаи ҳосили нав дар баҳорон;
- 104) Ғаллапулӣ – пуле, ки ба амалдорону афсарони низомӣ дода мешуд;
- 105) Нимхўрдбоғ – 2 танга аз майдони киште, ки ба 8 пуд гуҳмӣ киштшаванда мувофиқ меомал;
- 106) Арбобона – андоз ба фоидаи арбобон;
- 107) Поиговона – андоз аз поча ӯ суми чорво – 4 танга;
- 108) Ноҳақона – 12 танга ба фоидаи амалдорони маъмурият;
- 109) Қопчўра – андоз аз кўчманчиён (1% аз рама);
- 110) Таргу – андоз аз тичорат (30%-и арзиши мол);
- 111) Яргу – ҷаримаи пулӣ.

**ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ
ДАР ТОҶИКИСТОН**
(нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XXI)

Воситаи таълимӣ

Би № 5815

ISBN 978-99975-0-742-6

Ба матбаа 01.07.2017 таҳвил гардид. Чопаш 25.07.2017
ба имзо расид. Котизи офсет. Андозаи 60x84 1/16.
Ҷузъи чопи шартӣ 10,0. Адади напш 100 нусаха.
Супориши № 189. Нарҳаш шартномавӣ.

Муассисаи нашриявии «Ирфон»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17а
E-mail: irfon_companu@mail.ru

Дар матбааи ҚДММ «Эр-граф» ба таъб расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: r-graph@mail.ru

ISBN 978-99975-0-742-6

9 789997 507426

«ИРФОН»

